

REVISTA ISTORICĂ

ANUL al X-lea, N-le 1-3.

Ianuar-Mart 1924.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE
N. IORGA
CU CONCURSUL
MAI MULTOR SPECIALIȘTI.

SUMARIUL :

- Dr. Arnold Winckler* : Începutul Domniei lui Vodă Caragea.
- Victor Motogna* : Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria.
- Victor Motogna* : Documente noi privitoare la căderea lui Despot.
- Constantin I. Karadja* : Un călător pe Dunăre în anul 1786.
- T. G. Bulat* : Din corespondența fostului episcop de Buzău, Dionisie Romano.
- N. Iorga* : DĂRI DE SAMĂ.—DOCUMENTE.—CRONICĂ.

1924

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC” SIBIU BUCUREȘTI

Bibl. Univ. Cluj
576 425

Sibiu
477

PREȚUL: 10 LEI

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA. CU CONCURSUL MAI MULȚOR SPECIALIȘTI

Inceputul Domniei lui Vodă Caragea

După actele Arhivelor Statului din Viena

de dr. Arnold Winckler,

profesor la Universitatea din Freiburg (Elveția)

(Dintr'o conferință ținută la „România Jună” din Viena)

Conținutul tratatului de pace semnat în București la 28 Maiu 1812 de delegații Rusiei și ai Turciei însemna o desamăgire pentru toate puterile Europei — în afară de Rusia. Căci nimeni nu bănuise că Țarul Alexandru I se va mulțumi totuși cu Prutul ca graniță a cuceririlor sale și Sultanul nu era de sigur dispus în mod serios să cedeze chiar cea mai mică parte a Impărăției lui. Delegații turci însă nu se prea prăpădiseră cu firea. Iși prețuiau prea slabe puterile de luptă pentru a continua în mod norocos un războiu în care, timp de cinci ani, nu putuseră alunga pe dușman din Muntenia și Moldova; erau apoi prea bine informați de desfășurarea conflictului dintre Napoleon și Țar ca să nu conteze pe o retrocedare a țerii pierdute prin tratatul de pace în cazul unei victorii a Francesilor; în sfârșit generalissimul rus, contele Cutuzov, nu-și menajase banii pentru obținerea unei păci cit de puțin convenabilă și mituise astfel delegația turcă (aceasta luase însă bani și de la Englesi). Incheierea timpurie a păcii era de o însemnătate politică mondială. Impăratul Napoleon nu izbutise să convingă pe Turci a continua războiul, de și consulul frances din Muntenia, Ledoulx, se străduise pentru aceasta. Rusia căpătă posibilitatea să contrabalanțeze întreaga putere a Francesilor și a aliaților acestora, câștigând astfel victoria.

Prima înfringere a lui Napoleon în lupta cu Rușii avu loc la București prin urmare. Neapărat nimeni nu se interesă de marea nedreptate ce se făcea neamului românesc prin răpirea unei părți a țerii și subjugarea acesteia de către o putere străină.

În locul guvernării rusești trebuia să reie Domnia în Muntenia și în restul Moldovei un principe numit de Sultan. Acum în-

teretul Statelor europene era să se asigure de orice surprise la alegerea Domnilor respectivi. Căci, în raporturile cu Poarta, acești principii erau mijlocitori importanți. Pentru cele două Scaune se aveau în vedere numai Fanarioți, Greci prin urmare, cari fuseseră în cea mai intimă legătură cu politica Porții în calitate de dragomani. Dar, de și Poarta se supusese dictaturii Puterilor europene în ce privește numirea principilor în două rânduri, și nu cu mult înainte, în 1802 și 1806, de astă dată nu se lăsă împiedecată în libera hotărâre.

La începutul lui Septembrie 1812 se aduse la cunoștința misiunilor streine porunca Sultanului ca nimeni să nu lupte pentru ocuparea Scaunului de Domn în Moldova și Muntenia, și aceasta supt pedeapsă de moarte; în același timp aproape căpătără toate ambasadatele din Constantinopol încunoștințarea dorinții Porții de a se renunța la orice propunere, de oare ce persoanele acestor două posturi erau hotărâte. În modul acesta rămase o taină hotărârea Sultanului. Celelalte Puteri știau doar atât că alegerea nu putea să se facă decît în afară de orice membru al familiei Moruzi, altă dată așa de influentă.

Cei trei frați încă în viață în zilele acestea din Moruzești simpatizau în totul cu Rusia. Alexandru Moruzi fusese numit Domn în 1802, în urma stăruințelor Franciei, ce-i drept, dar nu lucruse în urmă decît inspirat de Ruși și-și pierduse astfel Scaunul din voința lui Napoleon în 1806; Panaiotachi era al doilea dragoman al Porții; Dumitrachi, de sigur cel mai viclean intrigant și diplomat dintre frați, prim-dragoman, era răspunzător de pacea din București în calitate de conducător spiritual al delegației turcești. E clar prin urmare că în asemenea împrejurări Moruzeștii nu puteau fi în grația Sultanului, cu atât mai mult, cu cît prestigiul lui Napoleon rămăsese nemîșcat în ochii Sultanului Mahmud. Ambasadorul frances destinat pentru Constantinopol, generalul Andréossy, sosi la 22 Iulie 1812 în Adrianopol și porni a doua zi mai departe spre locul hotărît.

Sosirea aceasta întirziată nu avu de efect altceva decît de a zădărnici puterea politică a fraților Moruzi. El notifică Porții că nu va putea relua legăturile diplomatice cu Turcia atît timp cît va mai fi un Moruzi tălmăciu al Porții, căci întreaga familie Moruzi era cumpărată de Englesi și Ruși și trăda astfel orice secret al Franciei acestor dușmani. În această privință Andréossy

nu se înșela. Și beizadea Panaiotachi Moruzi fu ridicat din post la începutul lui August; în ziua hotărâtă plecării lui la Constantinopol e tăiat. În locul său fu numit dragoman al Porții Ioan Gheorghe Caragea. Dumitrachi Moruzi și-ar fi putut bănuși soarta celor aștepta; deocamdată rămase împreună cu delegația turcă în Muntenia, conducând prin divan guvernarea țerii. În sfârșit la 1-iu Novembre 1812 părăsi Bucureștii, fu prins la Rusciuc și tăiat la Șumla.

Cu toate acestea, la începutul lunii Septembrie nu știa nimeni încă la ambasadele din Constantinopol, nici în Muntenia, nici în Moldova, cine vor fi Domni. Dumitrachi Moruzi trăgea mare nădejde pentru sine, cu toate cele întâmplate. La 18 Septembrie însă sosi un Tatar din Constantinopol în București cu vești, și în aceeași zi Dumitrachi Moruzi anunța pe un bilețel în rinduri amare consulului austriac noutatea: tălmăciul Porții, Ioan Gheorghe Caragea, fusese numit Domn al Munteniei, Scarlat Callimachi al Moldovei.

Caragea și Callimachi erau Fanarioți. Se spunea că Sultanul îi primise după sfatul prietenului său intim Halet-Efendi. Aceasta era de mai mică importanță decît faptul că amîndoi simpatisau cu Austria în mod oficial. Vroise să-și arate în acest mod Sultanul recunoștința față de Împăratul Austriei, anume că acesta resistase la orice tentație de a ocupa Principatele? Din toate motivele alegerii cunoaștem doar unul, și anume că Turcia vroia să evite orice ciocnire cu Rusia și Franța și în același timp să placă Austriei.

Pentru orice împrejurare însă, avuse grijă Sultanul să puie pe ambii Domni supt supravegherea Pașei de la Rusciuc, stînjind astfel pe viitor libertatea lor de acțiune. Principele Callimachi sosise la 17 Septembrie în București din prizonieratul în Rusia și plecă la 1-iu Novembre la Iași, unde era Scaunul Domniei. Caragea fu primit pentru investitură în audiență de către Sultan la 22 Octombrie 1812 și împodobit cu semnele onorifice ale Domniei: cuca și cabanița. În acele zile ciurma bîntuia în Constantinopol și omora zilnic peste 3.000 de oameni; ea urmă pas cu pas pe noul Domn în Muntenia.

La 6 Octombrie 1812 apărură în București caimacamul domnesc și ceti în ședință publică a divanului, în fața boierilor, firmanul Sultanului prin care lua în stăpînire, în numele noului Domn, în

mod serbătoresc ocirmuirea Munteniei. Caimacamul Arghiropulo găsi țara într'o stare de plîns. Prin corupta guvernare a Rușilor și prin ușurateca risipă a tuturor veniturilor publice, Vistieria Munteniei era cu totul ruinată. Sate și orașe erau pustiite și părăsite, de oare ce locuitorii lor se băjeniseră în străinătate, infri-coșați de jafurile și ocările îndurate neîncetat. Birnicii gemeau supt greutăți nemaipomenite. Socoteala innaintată divanului la începutul lui Octombre de Rușii cari plecau cuprindea pentru Muntenia o datorie de 1.364.000 piaștri, pentru care trebuia încheiată o obligație față de Statul rus ca plata să se efectueze până în patru luni. Mai rău era însă faptul că și puterea poporului se sleise în anii războiului. Căci în Iulie 1812, cînd Rușii vroiră să organizeze o miliție a țerii împotriva unei innaintări probabile a Francezilor în Muntenia, se arată că nu se puteau aduna nici măcar cei 20.000 de oameni în stare de a purta arme.

Divanul, ce-i drept, deschise imediat granițele, închise până acum către Transilvania și Turcia, dar negoșului apăsător atîta timp îi trebuiau mulți ani pentru refacere. În orice cas în Statele dunnărene românești veniră din nou mulți negustori turci, și moneda de argint turcească apăru iar (Rușii o opriseră): 1 ducat fu prețuit cu $12\frac{1}{2}$ piaștri, o monedă veche de 10 parale cu 120 de parale, 1 monedă de 2 piaștri cu 90 de parale. Imbunătățirea valutei nu era însă momentan simțitoare, de oare ce negustorii ruși și trupele vinduseră mărfurile și magasiile lor pe prețuri de nimic și turburaseră astfel piața. În ce privește cultura, domnia o mare depresiune. Nu exista tipografie în București și totul trebuia să fie tipărit în Sibiiu. Cît de despărții erau Muntenii de cultura din Apus se poate deduce din faptul că în biblioteca Mitropoliei din București nu era o singură carte în care să fie vre-o descriere a Transilvaniei sau a Ungariei. Și pe de-asupra domnia o anarhie completă în divanul muntean. Niciun boier din Sfat nu se îngrijia de imbunătățirea ocirmuirii, fiecare avea grija să capete cele mai mari avantagii din slujbele distribuite de Domn. Massa cea mare a populației avea însă cel puțin o bucurie: că Rușii se retrăseseră. Păpuși împăiate, îmbrăcate muscălește, fură înfipte în țăpi, purtate de popor în București, stropite cu noroiu și în cele din urmă arse. Trei zile și trei nopți de la 15 până la 18 Octombre 1812 dură veselie în timpul căreia întreg orașul fu iluminat, și focuri de pușcă se slöboziră neîntrerupt.

Mult aşteptata sosire a principelui Carageă avu loc la 6 Decembre. Nu intră chiar în capitală, ci-şi pregăti primirea de către boieri şi episcopul de Rimnic. Noul principe era un bărbat chipeş, care-şi trăda prin exterior originea fanariotă. Cum îi cerea slujba la Poartă, purta favorite mari, vînturate înaintea, cărunţite pe la tîmple. Ochii lui mari priviau aprig şi arătau prea puţină bunătate sau fire deschisă. Cit priveşte dorinţa personală de bine, Carageă era cu totul străin de popor şi de boieri. Totuşi era bine informat despre starea de lucruri din Muntenia, şi în consecinţă bine pregătit. Boierii fură penibil miraţi cînd principele răspunse la salutul episcopului că-i erau cunoscute părerile boierilor şi ştia că cei mai mulţi dintre dinşii nu se purtaseră ca prieteni ai Porţii, ci ca slujbaşi ai Rusiei; el îi sfătuia să trăiască de aici înainte în armonie, să se gîndească numai la binele ţerii şi să evite orice apăsare a poporului; la orice abatere a acestor sfaturi va proceda în mod energic, fără cruşare. După concedierea boierilor, Carageă merse incognito la Bucureşti, pentru a visita reşedinţa domnească. Casa aceasta fusese întrebuinţată de Ruşi ca spital şi se afla într'o stare improprie de locuit; reparaţiile cereau oarecare timp.

Se poate deduce uşor că Vodă-Carageă nu-şi cîştigase prieteni printre boieri prin cuvîntarea ţinută. Cei mai mulţi trăsuseră nădejde că vor putea aduna bogăţii pe spinarea ţerii cu prilejul nimirii noului Domn, şi aceasta prin împărţirea slujbelor. Carageă însă li strică planurile — posibile în timpul Ruşilor —, şi anume el nu urmă procedea Ruşilor de a împlini locurile divanului cu băştinaşi, ci înlătură cu totul pe boieri şi împărţi slujbele numai la favoriţi şi rude, cu toţii Greci. Şi Greci de aceştia veniseră mulţi cu Vodă-Carageă. Erau toţi săraci şi nădăjduiau să se îmbogăţească în scurt timp...

Intrarea alaiului în Bucureşti se făcu de către noul Domn Joi, 24 Decembre 1812, după vechile datini. Din locuinţa provisorie de la Văcăreşti, din casa Banului Racoviţă, mai înainte reşedinţa generalului Cutuzov, porni Carageă împodobit cu cuca şi cabaniţa, întovărăşit de boierii divaniţi şi delegaţii oraşului, la Curtea domnească. În ziua următoare sosi şi Doamna, în trăsura acoperită. Simpatiile lui pentru Austria îi asigurară bune raporturi cu agentul consular austriac Franz von Fleischhackl. De altminteri amîndoi se cunoşteau destul de bine din timpul cînd Fleischhackl

era la ambasada austriacă din Constantinopol, iar Caragea secretarul dragomanului Porții, Ipsilanti. Aceasta fusese în 1791. Noul Domn profită imediat de vechea cunoștință pentru a face o bună afacere. El rugă prin Fleischhackl pe ministrul de Externe austriac, contele de Metternich, să îngăduie transitul prin Austria a o sută de pfunzi tabac de prisat din Paris. Tabacul era destinat Sultanului și trebuia să asigure protecția acestuia pentru vremi viitoare.

Vodă-Caragea nu pierduse ocazia să intre imediat în legături oficiale cu Austria, și aceasta chiar în sensul dorinței Padișahului. Contelui Metternich îi arătase numirea lui ca Domn încă din 26 Octombrie 1812, printr'o scrisoare din Constantinopol, și-l asigurase de mijlocirea lui pentru păstrarea raporturilor de bună vecinătate între Austria și Sublima Poartă. Ca răspuns la aceasta, Metternich acredită prin scrisori oficiale pe agentul Fleischhackl la Curtea domnească din București, la 28-Novembre, și trimise o felicitare scrisă în mod foarte amical lui Caragea, la 18 Decembre: „Impăratul Austriei a aflat cu cea mai mare mulțămire de întoarcerea Munteniei supt stăpînirea Sublimei Porți; însă cu cel mai mare interes a aflat de numirea unui principe despre care ambasadorul austriac din Constantinopol i-a scris în modul cel mai îmbucurător“.

În zilele acelea decisiva războiului era hotărîtă în Rusia. Napoleon pierduse lupta și armata; de aceia reîncepu vechea concurență dintre Rusia și Austria pentru împărțirea Turciei, concurență care se făcea din nenorocire pe spinarea Principatelor dunărene.

La 31 Decembre 1812, agentul consular von Fleischhackl fu primit în audiență oficială de acreditare la Curtea lui Caragea. Toate datinile prescrise de protocolul Divanului fură observate pentru această ceremonie. O trăsură cu șase cai pentru domnul von Fleischhackl, alta cu doi cai pentru slujbașii Agenției, conduseră pe noul agent consular de acasă la palat. Oameni de la Curte întovărășiau alaiul. În Curtea domnească Fleischhackl fu întîmpinat de Marele Postelnic și dus la Caragea, care ședea în scaunul domnesc. Vodă se ridică pentru a lua scrisoarea de acreditare. Apoi urmă audiența la Doamnă. Până aici totul e frumos. Încheierea audienței fu însă mai puțin măreață și demnă; căci slujitorii lui Caragea se năpustiră ca lăcustele pe urma lui

Fleischhackl până acasă înapoi, și nu pleacă până ce nu primă sumă de 141 de rubiele (bani de aur în valoare de 110 parale) sau 387 plăștri și 30 parale, baeșiș. Consulul rus trebui să împartă chiar 500 de plăștri.

Era obiceiul ca Domnii Munteniei să trimeată Sultanului știri asupra stării de lucruri din Europa. Pentru acest scop aveau agenți proprii în capitale, spre a căpăta în scris știrile. Și Caragea trebui să ia asupra-și această sarcină și căpăta încă la 12 Decembre 1812 protecția lui Metternich pentru agentul lui la Viena, bancherul Constantin Ștefan Belu, fratele Păharnicului Belu, care jucă un mare rol în Divanul din București. Cele mai bune informații le trimise însă vestitul publicist austriac Gentz, care se pusese la dispoziția lui Caragea la 27 Decembre după dorința lui Metternich, pentru îndeplinirea acestei sarcini. El fu acceptat de Caragea și astfel începu șirul îndelungat al minunatelor, clărelor expuneri ale politicei marilor Puteri europene prin pana lui Frederic Gentz. Fără aceste rapoarte, istoria Europei din primul sfert de veac al secolului al XIX-lea nu s'ar fi putut scrie. Metternich avea însă astfel posibilitatea de a influența neîntrerupt în mod simțitor politica Domnilor munteni și prin urmare și pe aceia a Sultanului.

* * *

Astfel începutul Domniei lui Vodă-Caragea nu era prea îmbucurător. La 24 Martie 1813 puse oameni de-ai lui să-l asasineze pe Ramis-Pașa, care sosise din Rusia și era proscris. Pentru această faptă primi ca dar din partea Sultanului o tabachere bătută în briliante. În Iulie 1813 începu să surgunească pe boierii de vază (ca Ghica) și să li confişte averile. Curind își dădu arama pe față: viclenia și lăcomia. Și în așa fel încit peste cîțiva ani, în 1818, cu un pașaport fals, căpătat prin Metternich, fugi peste graniță în Transilvania. Și, totuși făcuse unele lucruri folositoare pentru țară, ca acea stringere a legilor într'un cod.

Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria.

(Ilie, 1546-1551, Ștefan, 1551-1552.)

I. Socoteli bistrițene.

Petru Rareș a lăsat moștenire urmașilor săi în Ardeal ținutul Ciceului fără vestita cetate, dăruită în 1544 din porunca reginei Isabela și a lui Martinuzzi, Cetatea-de-baltă și Rodna cu câteva sate din prejur. Încă în 6 Decembrie 1546 Ilie-Vodă imputa Bistrițenilor că, folosindu-se de moartea părintelui său, voiesc să-i răpească satele din ținutul Rodnei¹. Era vorba despre Feldru, cum dovedește o scrisoare, datată din 18 Decembrie a aceluiași an, a Voievodului². Care au fost acele sate din valea Rodnei, ce aparțineau Moldovei? Răspunsul îl aflăm în cărțile de dare ale orașului Bistrița, din care a publicat câteva date Frederic Kramer, în Anuarul Liceului din Bistrița³.

Aici avem datele despre contribuția plătită orașului Bistrița de către Români din Valea Rodnei pe anii 1547-1553, afară de anul 1551.

În 1552 apar pentru întâia oară: Nyermezö (Nyirmezö-Feldru), Ilva, Zent-lörg, Maior și Rodna. Aceasta dovedește că de la 1547 la 1550 satele amintite erau în altă mină: în posesiunea Domnului moldovean.

Lăsăm să urmeze după Kramer tabloul contribuțiilor plătite de Români din Valea Rodnei după ani. Documentele în chestiune sînt importante și din punctul de vedere al trecutului nostru economic.

«Anno 1547. Contributio Valachorum circa festum Michaelis. Makod, Mittifel, Sagra, Salva et Ordo, Teelch et Bykesch. Naszod, Rebre Maior, Burgo ambo, Runck; toate împreună: 96 florini și 22 dinari.

«Anno 1548. Contributio Valachorum circa festum divi Georgii Martyris:

¹ Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, p. XLV.

² *Belträge zur Geschichte der Militärisirung des Rodnaer Thales.*

³ *Program des ev. Obergymnasiums zu Bistritz*, 1879/80.

Makodt Mititel	5 fl. 14 den.	9 fl. 75 den.
Sagra	2 » 50 »	6 » 97 »
Salva et Ordo	13 » 18 »	3 » 20 »
Teltsch et Bykes	19 » — —	1 » — —
Naszod	12 » — —	5 » — —
Rebre minor	8 » — —	7 » — —
Rebre maior	3 » — —	2 » 50 den.
Burgo superior et inferior	14 » 50 den.	2 » 50 »
Poyen	3 » 62 »	— —
Runck	2 » — —	1 » 50 den.

Summa istius contributionis Valachorum: 124 fl. 68 den. Anno eodem. Contributio Valachorum circa diem Omnium Sanctorum imposita et ordine sequente evecta. Tot aceleași sate ca mai sus, cu o sumă totală de 112 fl. și 1 din.

«Anno 1549. Contributio Valachorum circa diem Philippi et Iacobi apostolorum.» Aceleași sate cu contribuția de 107 fl., 62 d.

«Anno eodem. Pecunia stipendiaria per Valachos feria sexta post Georgii importata: 61 fl. 60 din.

«Anno eodem. Contributio Valachorum circa festum Galli.» Aceleași localități; suma contribuției: 119 fl. 28 din.

«Anno 1550. Valachorum contributio pro conservandis stipendiariis circa diem Viti et Modesti.» Satele: Mokodt, Sagra, Salva, Poien, Feltsch, Naszod, Rebre minor, Rebre maior, Burgo ambo», cu suma de 230 fl. 37 d. Aici este și însemnarea: «Porcolabio in reambulatione metarum versus Maramoras exposuit fi. 4.

«Anno 1552. Contributio Valachorum de valle rodnense et Valle Majori in die Luce importata:

Makod	fl. 7 d. 4	fl. 5 den. —
Sagra	» 7 —	» 5 » 70
Poien	» 2 » 67	
Ronck	» 1 » —	
Salva	» 3 » 90	» 14 » 40
Teltsch	» 5 » 50	» 12 » 72
Rebre minor	» 2 » —	» 9 » 97
Rebre maior	» 2 » 92	» 2 » 97
Nyermezew	» 10 » 60	» 3 » 45
Ilva	» 1 » —	
Zent Jörg	» 12 » —	» 3
Maior	» 14 » —	
Rodna	» 20 » —	
Burgo	» 8 » 70	» 10 »

Suma contribuției . fl. 182 d. 72

«Anno 1553. Sabbatho post purific. Mariae ex parte multarum necessitatum Vâlachi taxati, circa festum b. Georgii presenterunt modo tali»; aceleași sate, afară de Runc, cu o sumă de 231 fl., 96 din.

«Notandum: Ex hac taxa soluti sunt boves et vaccae Germanis dati et a Valachis accepti fl. 98, din. 90.

«Anno eodem. Pecunia Valachorum circa diem Francisci confessoris importata. Aceleași sate ca mai sus, cu o contribuție de 157 fl., 96 din.

Documentele ni arată că Bistrițenii, cunoscînd firea moale și nehotărîită a lui Ilie-Vodă, au căutat mereu să smulgă din minile lui posesiunea Rodnei cu satele amintite. Se pare că satele au trecut din nou la Bistrița în cursul anului 1551, cînd în Moldova s'a întîmplat schimbarea în Domnie, dacă nu la sfîrșitul anului 1550, cînd oștirile lui Ilie făceau expediția în Ardeal.

II. Expediția lui Ștefan Rareș în Ardeal și uciderea lui (1552).

În Maiu 1551 Ilie părăsi Scaunul Moldovei, plecînd în Turcia unde se lepădă de credința strămoșească și îmbrățișă legea lui Mohammed. Astfel pe tronul lui Ștefan-cel-Mare se urcă celălți fiu al lui Petru Rareș, Ștefan, căruia soarta-i hărăzise o domnie scurtă și un sfîrșit tragic.

Petru Rareș prin politica sa nechibzuită coborîse Țara Moldovei de la înălțimea unde a fost ridicat-o marele său părinte și o pusese la discreția lui Soliman Magnificul, zdrobitorul Ungariei. De acum înainte și Moldova ca și Muntenia au devenit numai jucărie în minile puternicului Padișah, care se folosia de țerile românești ca de niște instrumente cu care să și întindă hotarele Împărăției în Ungaria frămîntată de războaie civile.

Nici chiar un stăpînitor cu calități distinse n'ar fi putut feri țara de primejdiile ridicate asupra ei de un războiu între Turci și Austriaci, cu atît mai puțin un Ștefan Rareș. Cel mai de căpetenie eveniment al stăpînirii lui a fost expediția întreprinsă în Ardeal în Iulie 1552.

Cîteva documente semnalate aici pentru întîia oară ni vor da putința să întregim istoria acestui Voevod și să arătăm că caracterul lui a fost presintat pînă acum în colori mai întunecate decît le merita¹.

¹ Posedăm regestele acestor documente în: „Történelmi Tár”, 1891 și 1892, în Barabás Samu, „Erdély történetére vonatkozó regesták”.

Sintem în vremea cînd Ungaria-și trăia una dintre epocele cele mai zbuciumate ale istoriei sale.

Zdrobită la Mohács de Soliman și de păcatele propriilor ei fii, mindra țară a Craiului Matiaș era acum sfîșiată în trei părți : regatul habsburgic supt Ferdinand I, teritoriul ocupat de Turci și Ardealul cu părțile anexate, în frunte cu Isabela, văduva Craiului Ioan. Aceasta se opintia din toate puterile să păstreze moștenirea fiului ei nevîrstnic, Ioan Sigismund. Conducătorul adevărat al acestei „Ungarii“ neatîrnate încă era o personalitate excepțională, cel mai mare bărbat de Stat maghiar din secolul al XVI-lea, Vistiernicul Gheorghe Martinuzzi călugărul. Acest înfocat luptător a luptat viața sa întregă să mintuiască unitatea și integritatea Ungariei. Vedea bine că nu-și poate atinge ținta decît pe jumătate : cu ajutor străin să restituie deocamdată unitatea țerii și numai după aceea să-i recîștige și neatîrnarea. A făcut încercare pe rînd cu Turcii și cu Habsburgii, și de acela contemporanii l-au socotit că umblă cu doi bani în trei pungi și că urmărește scopuri personale. A făcut la început politică turcească. Cînd a văzut însă că Soliman, supt cuvînt că ocrotește interesele minorului Ioan Sigismund, al cărui tutor era instituit prin testamentul Craiului Ioan, în 1541, a cucerit pentru sine cetatea Buda, a înțeles că Turcul nesățios are de gînd să pună mîna pe Ungaria întregă. Atunci hotărî să încerce mintuirea patriei mult încercate cu ajutorul creștinilor, fie ei chiar Nemții urgisiți, cari de veacuri amenințau independența și libertățile Ungariei.

Astfel începu Călugărul Gheorghe opera grea și plină de primejdii de-a strecura pe nesimțite, în ascuns, Ardealul în minile lui Ferdinand. Trebuia să cîștige învoirea reginei mame și în același vreme să adoarmă bănuielile Turcilor, până cînd lucrul va fi înfăptuit și Ferdinand va fi în stare să trimită trupe îndestulătoare pentru apărarea Ardealului contra păgînilor. Cu o istețime uimitoare știu diplomatul Martinuzzi să și acopere planurile, astfel încît Turcii n'au făcut niciun pas ca să împiedece luarea în stăpînire, din partea Imperialilor, a bogatei provincii.

În 21 Iulie 1551 Isabela a predat pe cîmpia Vințului-de-sus coroana sfîntă generalului împărațesc, Ioan Baptista Castaldo, și nu peste mult a părăsit plîngînd o țară mare și bogată în schimbul unor modeste proprietăți și a despăgubirilor problematice. A

plecat blăstămînd pe Călugăr, care cu sfaturile lui viclene a aruncat-o în pribegie. Ea a crezut de sigur în efectul acestor blăstăme, cînd, în exilul din Silesia, în 1-iu Ianuar 1552, primi ştirea, pentru ea îmbucurătoare, că Martinuzzi a fost ucis, la 17 Decembre 1554, de oamenii lui Castaldo, care îl bănuia că plănuieşte trădarea cauzei creştine faţă de Turci. Ferdinand însuşi a recunoscut într'o scrisoare către Papa că omorul s'a făcut cu învoirea lui, fiindcă doar Călugărul voia să se încoroneze rege al Ardealului cu ajutorul Turcilor. Cunoaştem acum cadrele în care se vor desfăşura evenimentele despre care vorbim şi pe omul care a purtat itele: generalul Castaldo, ucenic veritabil, ieşit din şcoală diplomatică italiană, al lui Machiavelli.

În Septembrie 1551 Soliman ştia că Martinuzzi l-a înşelat amarnic. Zădarnic a scris Călugărul la Înalta Poartă că regina şi Petrovici sînt trădătorii, că ei au chemat pe Nemţi în ţară, că el are să-i alunge, fiindcă numai el a rămas credincios Paşa-hului¹. Sultanul nu l-a mai crezut, ci a început pregătirile ca să vină să-l pedepsească. L-au răzbunat însă şi pe Turc, tocmai aceia cărora Călugărul li făcuse cele mai mari servicii!

Sultanul nu putea suferi ca Ardealul să rămînă în stăpînirea Imperialilor.

Nu era vorba numai de prestigiul semilunii, dar şi posesiunea bogatului Banat nu era prea mult sigură, dacă în cetatea de munţi de la Nord-Est punea piciorul cel mai mare inimic al Islamului. Soliman dădu deci poruncă tuturor vasalilor din vecinătate să ia armele şi să alunge pe Germani din Transilvania.

Astfel fu aruncat pe scena evenimentelor şi Ştefan Rareş.

Era firesc lucru ca primul gînd al lui Ferdinand, sau, mai bine zis, al generalului său să se îndrepte către cel mai primejdios dintre vecini, Moldova. Castaldo avea puţini soldaţi, rău plătiţi şi prin urmare nedisciplinaţi. Voevodul Moldovei, cu o mică sforţare, putea aduce Ardealul în ascultarea Sultanului, trecînd munţii prin Ţara Secuilor cu sentimente prieteneşti faţă de el. Ca să prevină această eventualitate, încă la 28 Decembre 1551 Ferdinand scrie lui Ştefan, sfătuiindu-l să se poarte

¹ Veres, *Isabella Királyné*, p. 360.

față de regatul său așa cum era exemplul strămoșilor săi și bunăvoința regelui către el¹.

Se cunoștea un răspuns al lui Ștefan, datat din 22 Mart 1552. Dar n'a fost întiul, căci între documentele amintite² e unul din 5 Ianuar, care vorbește despre o solie a Domnului moldovean. Castaldo scrie regelui: «Regnicolae, qui conventum celebrant, cum eorum hic alligatis literis ad me miserunt Franciscum illum in eis nominatum, qui refert Vaivodam moldavum dicere se velle semper Maiestati Vestrae fidelem esse, cupereque ut in regnum istud mittat aliquem ex serenissimis eius filiis, ut personaliter possit illi inservire; verum quod penes ipsum sunt duo nuncii imperatoris Turcarum qui iubet quod in promptu sit pro futuro vere: regnum istud intret ab illa parte, dum ipse ex altera invadet, sicut cogitavit et deliberavit facere, et quod in hoc Maiestas Vestra non dubitet quin sic facturus sit. Petit insuper quoddam castrum quod sibi a Fratre Georgio promissum fuisse dicit.»

La 6 Ianuar Castaldo raportează din nou stăpînului său că chiar în acea zi a sosit un sol de la Ștefan Rareș, prin care jură credință veșnică Maiestății Sale: «perpetuam fidelitatem et servitium Maiestati Vestre iurare» și, față de el (Căstăldo), «amicitiam et obedientiam paternam multo meliori animo quam antea Fratri Georgio teneret». Înștiințează pe general că Sultanul va veni în cursul acestui an în persoană să recucerească Ardealul și că lui — Voevodului — i-a poruncit, «supt poena vitae» să stea gata, că, de nu, va pustii totul cu fier și foc. Se roagă deci să-i redea cele două cetăți, pe care le-a mai avut, drept asil, unde să afle scăpare, dacă l-ar alunga Turcii din Domnie. I a mai poruncit odată Sultanul prin doi ceauși să atace Ardealul, atunci cînd s'a întors Castaldo cu Martinuzzi de supt Lipova, dar el, ca un credincios al Maiestății Sale și ca bun creștin, n'a făcut-o. Cere sfatul Maiestății Sale «quomodo se gerere debet ad haec precepta Turcarum imperatoris»³.

Felul deschis și sincer cum Ștefan scrie lui Castaldo arată că el voia să îmbrățișeze cauza creștină fără niciun gînd as-

¹ Xenopol, *Ist. Romnilor*, V, p. 10.

² *Tört. tár.*, 1891, pp. 440—1.

³ *Tört. tár.*, 1891, p. 444.

cuns, după cum vom vedea mai la vale și din alte dovezi. Această sinceritate-i lipsia cu desăvârșire lui Castaldo. El scrie lui Ferdinand : «Mîne expediez solii Voevodului moldovean și pentru vorbe-l răsplătesc cu vorbe... Nici de cum să nu ne încredem în el, căci totdeauna va ținea cu cel mai tare ¹.»

Italianul cerea, de sigur, ca Ștefan să se ridice cu slabele lui puteri împotriva lui Soliman, fără însă să-i dea vre-un sprijin, pe care de altcum nici nu i-l putea da, și fără, cel puțin, să-i asigure loc de azil în castelele cerute. Altceva nici nu putem aștepta de la ucigașul lui Martinuzzi !

La 15 Februar, Castaldo comunică lui Ferdinand știrea, primită de la Secui, că Voevodul Moldovei a încheiat alianță cu regele Poloniei; el însă i-a liniștit că aceasta s'a făcut cu știrea Maiestății Sale. Voevodul se străduiește să cîștige prietenia și protecția Maiestății Sale. Dar în afară de aceasta are Maiestatea Sa destulă armată și împotriva Voevodului moldovean ².

În Ardeal sosiau mereu știrile despre pregătirea Turcilor. Tatarii vor năvăli peste Moldova, după ei va urma Sultanul cu Ștefan Rareș ³. Pribegii moldoveni aduc lui Castaldo vestea, că au sosit doi ceauși : unul în Muntenia și altul în Moldova, cu porunci ca Voevozii să stea gata. Sultanul a hotărît să atace Ardealul din toate părțile și cit mai curînd, pentru ca Imperialii să nu aibă timp de a face fortificații (?7 Februar 1552) ⁴. Petru Haller scrie, în 4 Mart, din Sibiu, lui Castaldo că un om al său, venind din Turcia, a văzut la Adrianopol pe Sultan făcînd pregătiri de războiu, nu știe însă : împotriva Ungariei pri a Persiei. Judecînd după porunca trimisă Voevodului din Țara-Românească, să adune în apropierea Dunării 70.000 de cîble de grîu, s'ar părea, că e cazul din urmă. La Chilia Turcii clădesc pod pe Dunăre, peste care trec trei sangeaci în Moldova, de unde, împreună cu Voevodul și cu Tatarii, vor trece prin pasul Oituzului în Ardeal ⁵.

Ștefan cu toate acestea n'a încetat să-și arăte devotamentul

¹ Hurmuzaki, II⁴, p. 877.

² *Tort. țăr*, 1891, p. 644.

³ *Ibid.*, 1891, pp. 646, 647.

⁴ *Ibid.*, p. 648.

⁵ *Ibid.*, p. 651.

față de creștini: înștiințează pe Castaldo că Sultanul se pregătește de zor: a primit și el poruncă să adune proviziile, asemenea și Tatarii să fie gata ¹.

Între aceia fortificația cetăților în Ardeal mergea foarte încet, în lipsa de bani și de meșteri pricepuți, solda nu se plătia la timp, soldații jăfulau orașele, nemulțămirea populației creștea din zi în zi ². Ferdinand ceruse trupe și din regatul napolitan, dar fratele său, Împăratul, îi răspunse că nu se poate lipsi de soldații de acolo, fiind amenințată și provincia aceea, căci se aude că Sultanul pregătește o flotă puternică ³.

În ce privește starea spiritelor în Ardeal, e foarte caracteristic documentul următor: La 16 Mart se face o ascultare înaintea magistratului din Sighișoara privitor la un anumit Albert Török, acusat că ar fi defăimat pe Nemți. Laurentțiu Kyser mărturisește, că a zis „*istis sordidis curtis (!) alemanis*“ „*istas bestias*“. Lui Ioan Barberius i-ar fi spus acusatul că Sultanul a scris Secuilor: „*ut istas curtas (!) bestias germanos ex regno pellant et ipsos filium Ioannis regis in regnum reducturos esse*“. După Petru Rauner, ar mai fi zis Török că Sultanul a poruncit Secuilor să alunge din țară pe „*sordidos Alemanos*“, căci altcum vine el însuși „*ac fetum in utero matris occidere velle*“ ⁴.

La 22 Mart sosi la Castaldo un nou sol al lui Ștefan Raș. Voevodul propune un plan de războiu foarte rațional. Sultanul va ataca Ardealul prin Moldova. Generalul să meargă cu oștirea la Brașov și aici să aștepte pe Turci, pe cari să-i atace de la spate: „*post terga exercitum Turcarum aggredetur*“. Lovindu-i în spate și în față, îi va împrăștia cu ușurință. Castaldo, raportînd acestea lui Ferdinand, spune că nu știe, oare cu intenție de spionaj face Voevodul acest pas, ori cu gând bun? E inclinat să creadă că e cazul prim ⁵.

Situația Ferdinandistilor în Ardeal, în lipsa de bani, devenia din zi în zi tot mai precară. La sfîrșitul lui Martie, Castaldo pregătește pe stăpînul său și la mai rău: era iminentă o revoltă a mercenarilor, dacă nu li se plătește solda rămasă pe

¹ *Ibid.*, 7 Mart 1552, p. 652.

² *Ibid.*, p. 563.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 654.

⁵ *Ibid.*, p. 655.

luni în urmă. Nu stăteau mai bine lucrurile nici cu Secuii. Sultanul li-a trimis mai multe scrisori în care cu promisi și amenințări i-a hotărît să se răscoale împotriva Imperialilor. Din cauza aceasta nu se puteau întări pasurile spre Moldova, de unde aștepta atacul principal.

La începutul lunii următoare se cunoșteau ceva mai lămurit planurile Turcilor.

Sultanul trimisese un om al său, care să aducă pe Ioan Sigismund peste Polonia în Moldova, de unde să-l treacă în Ardeal spre a-l așeza în moștenirea tatălui său. Ceaușul Ali a împăcat pe Ștefan cu fratele său¹.

Castaldo liniștia pe Ferdinand, că, în butul mișcărilor contrare ale Secuilor, el tot va întări pasurile în spre Moldova. Dar până la începutul lunii Maiu nu-și putuse împlini promisiunea. La 5 Maiu 1552 Petru Haller scria regelui că închiderea pasului Oituz ar fi de mare importanță. Secuii nu vor putea împiedeca lucrările de fortificare; dar, chiar dacă ar încerca-o, «per presidia Vestre Maiestatis... compesci [pos]sunt». Aducă că din Turcia sosesc mereu știri despre grămădirea de provisiu la Dunăre².

La începutul lunii următoare, Castaldo raporta arhiducelui Ferdinand că a ajuns în posesiunea unor importante scrisori pe care Sultanul le-a trimis Reginei, lui Petrovici și Voievodului din Țara-Românească. Din ele a aflat amănunțit care erau planurile inamicilor. Dacă ar avea o oaste *plătită*, n'ar aștepta atacul *dușmanilor*, ci i-ar preveni; ar trimite ajutor boierilor³. În sfârșit, campania, de mult așteptată, a Turcilor se deslănțui.

La 11 Iunie, Losonczy, viteazul apărător al Timișoarei, știa că podul peste Dunăre e terminat, că Turcii au oștire mare, dar de proastă calitate. Trupa lui Ahmed vine înaintea oștirii, pe el însuși îl așteaptă să sosească. Încă azi scrie Losonczy lui Maximilian, și, îndată ce va ajunge aici, se va apuca de asediarea Caransebeșului. Cei din Caransebeș au cerut ajutor, și el, după matură chibzuială, li-a trimis 100 de lănceri, deși înainte li-a fost răspuns că nu are soldați. A trimis un cas-

¹ *Tört. tár.*, t. c., p. 144.

² *Ibid.*, p. 144

³ *Ibid.*, p. 154.

telan și un nobil, cărora li-a pus la inimă să-și aducă aminte de vitejia lor dovedită până acum și de credința datorită Maiestății Sale; să se poarte în fața dușmanilor cum se cuvine unor buni creștini. El are o trupă, compusă din pedestrași, călăreți și Spanioli de 1.550 de inși: «satis insoluti». Propune un plan de luptă bine cunoscut Românilor — căci pe pământ românesc aveau să se desfășoare evenimentele: — «quemadmodum et antea Maiestati Vestrae. Sacratissimae perscripsi. victualia et colonos ab adventu hostium auferre locaque habitata desolare et in nihilum redigere possemus». Dar această oștire nu e îndesulătoare pentru apărarea cetății, ba pedestrima a jurat că mine pleacă, și-i e frică nu cumva într-o bună zi să plece și cavaleria și să-l lase singur Turcul e viclean, poate să cuprindă Timișoara, tot așa de răpede ca și Caransebeșul, avind el soldați puțini, — neplătiți și aceia ¹.

La 17 Iunie Castaldo era în Turda. De-aici scrie lui Maximilian că zilnic primește știri despre pregătirile și sosirea dușmanului. „Domnul Moldovei azi ori mine va fi în țara Secuilor, unde poporul e în arme, «sed non in favorem nostrum». Dar nu va ieși din țară cu viață ².

Peste două zile tot de-acolo scrie Báthory regelui Ferdinand că oștirea turco-tatară cu cei doi Voevozi e așteptată să treacă munții la 22 Iunie, iar cealaltă armată turcească va ocupa Timișoara la 25 Iunie ³.

Situația Imperialilor în Ardeal a început să devină aproape catastrofală. Secuții au prins armele alături cu inimiciei: «ut Siculi cum hostibus conurati ad *damna* Maiestatis Vestre arma ceperunt» ⁴. Mercenarii neplătiți jăfuiău populația mai rău decît irimicul: «Milites non soluti victualia solvere nequeunt, nec populi absque solutione illa portare, nec dare volunt ⁵». Doi Spanioli, la Cluj, chiar în fața generalului Castaldo au ucis pe niște negustori fiindcă nu li-au vîndut pește pe prețul voit de ei ⁶.

La 4 Iulie se știa despre apropierea lui Ștefan Rareș ⁷; la

¹ *Ibid.*, pp. 155, 156.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 156, 158, 267, 268.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

8 Iulie însă Castaldo scria din Mănăstur lui Maximilian că Voevodul moldovean a năvălit în Ardeal și pustiește țara după obiceiul său. Ar trimite ajutor Brașovenilor, «si solus pergere ad eos debebo»¹. În ziua următoare generalul raportează arhiducelui lucruri din cale afară triste. Mercenarii nemți s'au răscolat, au pus mîna pe tunuri și muniții; au pornit apoi spre Cluj, ca să-l prade.

Orașul a început să se pregătească de rezistență, chemînd în ajutor pe țeranii vecini, pe nobili și pe ceilalți locuitori ai țerii, bucuroși să prindă armele împotriva Nemților și să-i ucidă; zădarnic i-a făcut atenți generalul pe mercenari că pregătesc «et propriam eorum et nostri ruinam»; ei au devenit și mai îngîmfați și mai neastîmpărați: «Dușmanul se apropie din toate părțile, și noi vom peri fără împotrîvire»².

Ca să-l potolească, generalul li-a împărțit 6.000 de florini, vin și alimente. Răsculații, deveniți acum și mai îndrăzneți, au prins și au bătut pe căpitanul trimis să-i împace. Au declarat că nu pleacă din Cluj pînă nu li se plătește solda pe dcuă luni înainte. Generalul se vedea silit să iea partea populației, căci altcum, înfuriată cum era, l-ar fi ucis.

Țerănimea răscolată a înfrînt în sfîrșit pe rebeli, luîndu-li tunurile și muniția. Cei rămași în viață, lipsiți de alimente, muritori de foame, au început să se pocăiască și să ceară iertare pentru cele întîmplate³.

În astfel de împrejurări erau — firește — de tot neînsemnate trupele pe care Castaldo le-a trimis în contra lui Ștefan Rareș. Cu toate acestea Voevodul nu s'a lăsat la luptă, ci, îndată la apropierea lor s'a retras în părțile Chezdi-Oșorheului cum apare din raportul lui Nicolae Myeszkowski către Castaldo (16 Iulie, nu 20 Iulie ca la Hurmuzaki, II¹, p. 283)⁴.

Din acest document apare că Ștefan s'a retras de bună voie, nu silit de forțele, de tot modeste, ale Ferdinandistilor. Ceia ce se spune aici despre pustiirea țerii de către Moldovenii mi se pare un neadevăr. Myeszkowski singur spune: «Secuții, și cînd erau cu noi, se părea că sînt mai curînd gata să se arunce

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, p. 269.

³ *Ibid.*, p. 270.

⁴ *Ibid.*, p. 271.

asupra noastră decît asupra duşmanului». Oare ar fi avut Secuii astfel de sentimente faţă de Ştefan, dacă într'adevăr li-ar fi pustiit ţara, cum spun rapoartele Ferdinandiştilor ?

Voevodul pînă în 20 Iulie s'a retras de bună voie din Ardeal. E prin urmare o laudă goală a lui Castaldo cînd la această dată scrie lui Maximilian că, pornînd el împreună cu Báthory, cu trupe germane, 400 de Spanioli şi 400 de călălăreţi, a fugărit în Moldova pe Ştefan.

Expediţia din Iulie 1552 a fost — după cum arată toate semnele — o simplă demonstraţie spre a satisface, de formă, ordinele Sultanului. Acest joc a fost repeţit încă odată în părţile Braşovului¹. Fapt e, că fără această bună voinţă, isteţ acoperită, a Voevodului moldovean, Ardealul ajungea în minile Turcilor. Ferdinand şi-a dat samă de această împrejurare şi de aceea s'a hotărît să încheie pace cu Turcii. Spre acest scop, la 26 Iulie, a dat puteri depline generalului Castaldo, ca să înceapă tratările cu Ahmed-Paşa. S'a cerut mijlocirea lui Mircea Ciobanul din Ţara-Românească².

La 26 Iulie 1552, după o apărare eroică căzu Timişoara ; după ea urmară alte cetăţi în Ungaria.

Supt presiunea evenimentelor, Ferdinand scrie lui Petru Hal-ler că, de şi nu crede în reuşita tratativelor cu Turcii, totuşi a dat spre aceasta împuternicire lui Castaldo. El însuşi a declarat în repeţite rînduri Sultanului că e gata să dea tributul pe care l-au plătit pentru Ardeal Craiul Ioan, văduva lui şi Martinuzzi³. Era vorba să năvălească din nou cei doi Domni ai ţerilor româneşti⁴.

Revolta mercenarilor izbucni din nou în cursul lunii August, cu o furie şi mai nebună. «Vom peri cu toţii, dacă nu de duşmani, de mîna ţeranilor», scrie Castaldo, care începu să se retragă spre Baia Mare, în nădejdea că vor sosi ajutoare.

La 1-iu Septembrie 1552 Ştefan Rareş fu ucis de boieri.

Se cunoştea raportul lui Castaldo, trimis cu o mare întîrziere,

¹ *Ibid.*, p. 274.

² Hurmuzaki, II¹, p. 284.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

în 21 Octombrie 1552, arhiducelui Maximilian¹. Aici generalul încearcă oarecum a se scusa, spunând că el nu e direct amestecat în uciderea Voevodului. A făcut numai afișa că a trimis niște scrisori de îmbărbătare boierilor contra lui Ștefan Rareș, cari făgăduiau că, dacă vor izbuti să aducă la Domnie pe preferentul lor (Alexandra Lăpușneanu), se vor pune în serviciul Imperialilor. De fapt însă Castaldo făcuse încă din 11 Septembrie un alt raport, regelui Ferdinand, pe care din nenorocire îl avem numai în regist, unde spune că, după ce nu s'a putut folosi de puterile Voevodului, așa cum ar fi voit, a fost silit să recurgă la cursă: «viribus uti non possemus, coacti fuimus ad artem recurrere», și deci Voevodul a fost ucis în cortul lui².

Aceste cuvinte dovedesc: că ucigașul lui Martinuzzi a răpus și viața Domnului moldovean. Am aratat mai sus că Ștefan Rareș a fost devotat cauzei creștine și, mulțămită politicii lui, Ferdinand-știi n'au trebuit să parăsească Ardealul în cursul anului 1552. Ahmed-Pașa, cuceritorul Timișoarei, era ocupat în altă parte și nu avea destule trupe ca să trimită și în Ardeal. Singur Rareș era în situație să dea lovitura de grație Nemților în Transilvania, și o putea face cu cea mai mica sforțare în împrejurările date pe care el le cunoștea, de sigur, bine.

Pentru Italianul fără scrupul, această neutralitate binevoitoare a Moldoveanului nu era de-ajuns. De bună samă el credea că Ștefan să-și ridice slabele forțe contra Turcilor, să-și pună țara în joc, fără ca în schimb să-i se dea cel puțin un loc de scăpare. Și, când nu și-a putut ajunge ținta, a pus pe boieri să-l ucidă: Ferdinand, ca și în cazul lui Martinuzzi, era în curent cu toate fărâdelegile generalului său, căruia-i dă statul să aplice aceleași mijloace și față de Domnul muntean: „deinde nobis etiam videtur necessarium fore de Valachia tandem idem facere quod Stefano quondam moldaviensi vaivodae accidit”, și aceasta pe cât mai curînd posibil³ (22 Octombrie 1552).

Ca și din uciderea lui Martinuzzi, Castaldo n'a folosit nimic din schimbarea Domnilor în Moldova.

Despre acest lucru s'a convins foarte curînd vicleanul Italian.

¹ Hurmuzaki, II¹, p. 293.

² *Tört. tár* I 92, p. 479.

³ *Ibid.*, p. 488.

La 22 Octombrie 1552, făcînd aluzie la niște vorbe ale reginei Isabela, că ea se vede nevoită să se gîndească la soarta fiului ei, Castaldo scrie lui Ferdinand: «dubito enim non sine aliqua misterio hoc fuisse dictum, tanto magis propter novum Vayvodam Moldaviae, qui est creatura regis Poloniae, a quo si aliquam recuperandi spem haberet, magnum auxilium habere posset».¹

* * *

Credem a fi izbutit să dovedim că Ștefan Rareș în scurta lui Domnie a urmat o politică externă sincer creștinească. Dar, fiindcă a îndrăznit să se gîndească și la binele țerii și—natural—la al său, a căzut jertfă perfidiei vecinului de la Apus, ale cărui sentimente și gîndiri numai creștinești nu erau.

Urmează din cele expuse că uciderea lui Ștefan Rareș nu poate fi socotită numai un act de răsbunare a boierilor, cari nu puteau suporta fărădelegile Voevodului, cum ni spune cronicarul. În mod firesc se ridică întrebarea: e vrednică de credință, în întregime, caracterizarea stăpînirii lui Ștefan Rareș, păstrată în vechile noastre cronici și acceptată în general de toți istoricii noștri?

Pentru ca să putem afla un răspuns mulțămitor, va trebui să revisum izvoarele istorice în chestiune.

Se știe că Domnia fiilor lui Petru Rareș se află povestită în două cronici mai vechi: în cronica slavonească a lui Eftimie și în cea moldovenească a Vornicului Grigore Ureche. Caracterisările date de acești doi cronicari despre Ilie și Ștefan Rareș sînt identice. Și, după ce învățații cari s'au ocupat cu studiul vechilor cronici moldovenești au ajuns la concluzia că Ureche n'a cunoscut pe Eftimie și prin urmare și-a cules informațiile din alt izvor, nu s'a mai indoit nimeni că ei, cronicarii, spun adevărul istoric și deci merită toată credința.

Că Vornicul Ureche n'a întrebuițat cronica lui Eftimie a afirmat întâiu învățatul nostru slavist Ioan Bogdan. De aceeași părere este și d. Iorga, în «Istoria literaturii romine din veacul al XVIII-lea», dar d-sa într'o notiță admite că se pot constata unele asemănări între cronica slavonă și cea românească².

¹ *Ibid.*, p. 438.

² Vezi și prefața la „Din faptele străbunilor”, p. 5.

Noi credem că, cel puțin ce privește domnia Rareșizilor — în alte puncte nici n'am căutat legătura —, Ureche, fie direct ori mijlocit, a împrumutat mult din cronica lui Eftimie. Asămănarea izbește la prima cetire a părților corespunzătoare. Lăsăm să urmeze capitolele despre Domnia lui Ștefan Rareș, întâiu din Eftimie în traducerea lui Ioan Bogdan.

«În anul 7059 (1551), luna lui Iulie în 11, luă schiptrul domniei moldovenești Ștefan Voevod cel Tânăr, al doilea fecior al lui Petru Voevod. Și acesta la început se arăta a fi bun și iubitor de Dumnezeu și împlânzla pe toți și se îngrija de biserică și se purta cu cuviință creștinească, iar pe arhierii, pe preoți și pe călugări îi cinștia, cum se cuvine tuturor Domnilor buni să-i cinștească. Dar nu mult după aceasta se schimbă fără de veste și răutatea, ce pare a nu fi fost indestulată cu jertfe de mai înainte, umplut-au din noua țară. Incepu Ștefan Voevod a călca pe urmele fratelui său cu gândul și cu fapta, ba în unele chiar a-l întrece; adus-a cu el curve turcoace și hogi turcești, început-a a vorbi aspru cu oamenii și a înfrunța pe toți. Era turbat de nebun și, fiindcă din turbare se naște pofta de lucruri necuviinčioase, au împlinit cu vîrf toate soiurile de răutăți, toate nedreptățile și schingiuirile; ucigaș fără de lege și sugător de sînge, era plin de minia femeiască și bărbătească și în toate necuviințiile se spurca: în curvăsării și în hoții, în omoruri și mituiri și în altele asemenea acestora. Ucigător crud și mare, pe mulți cu felurite și nenumărate munci îi omora. Din pricina aceasta era oropsit și blăstămat de toți; cu toții începura a se întoarce de la dînsul și a fugi de el ca de un șarpe îngrozitor. Pe mulți îi lipsia de vedere, altora li tăia nasul și urechile, pe alții îi arunca în afunzimile apelor. După ce a nesocotit astfel judecățile dumnezeiești și a călcat drepturile nepărtinitoare judecăți și ale îndelungii răbdări, fu încercat pe drept de minia dumnezeiască cea neprefăcută și neîndurată la podul de la Țuțora, lângă lacul Prutului, unde fu omorît de boieri și despoiat dintr'odată de Domnie și viață. Astfel și-a luat după vrednicie răsplata răutăților sale și prin moartea rea și-a sfîrșit spurcata lui viață în anul 7060 (1551), luna lui Septemvrie 30. Domnit-a un an, două luni și două săptămîni.»

Iar la Ureche cetim¹: «Dacă a părăsit Iliș-Vodă țara și Dom-

¹ Kogălniceanu, p. 207.

nia împreună și legea cea părintească, atunci într'aceiași an 7059, Iunie în 15, și locuitorii țerii se sfătuiră, și și-au ridicat Domn pe Ștefan-Vodă, feciorul lui Petru-Vodă, nădăjduindu-se că, de n'au sămănat lui Petru-Vodă feciorul cel mai mare, doară va face datoria și obiceiul părintesc feciorul cel mai mic. Unde și el cu osîrdie s'a apucat, către toți plecat, milostiv, blind și nevoitor spre lucruri bune. Biseriilor s'a arătat cu dumnezeire mare; ca să poată stinge numele cel rău a frăține-său, și ca să nu se arăte ceva abătut de la pravoslavie, pre toți ereticii din țară să vrea să-i întoarcă: ori să hie la legea pravoslavnică sau din țară să iasă. Pe Armeni, pe unii de bună voie, cu giuruințe și daruri umplindu-i, pe alții cu sila i-a botezat și i-a întors la pravoslavie; mulți din țară au ieșit la Turci și la Leși și printr'alte țeri, vrînd sa-și ție legea lor. Cu aceste vrea Ștefan-Vodă să acopere faptele frăține-său, lui Iliș-Vodă, de lucrurile spurcate ce făcuse, la acestea cu nevointă se silia. Iară de cele ce se cade pravoslaviei, adecă legii creștinești depărtat era, că s'au arătat mai apoi cu lăcomie și asuprele, și curvie nestîmpărată era întru el. Nu se răbda de femei cu bărbați, nu rămînea fete fecioare nerușinate, nici giupănesele boierilor nebatjocorite; și mai apoi, de vrea domni mult, nu vrea hi ca să nu iea urma frăține-său, lui Iliș-Vodă.

Petrecînd aceste nevoi multe boierii și locuitorii țerii, de spre Domnul lor, n'au mai putut suferi fără omenirea și răutățile lui; ce întăiu s'au sfătuit cu taină, ce vor face ca să se poată curăți de dînsul și, sfătuiu-se, au ales ca să ajungă de sirg la boierii cei pribegi, cari erau în Țra Leșească ieșii de multe nevoi. De aici, dacă au avut știre și răspuns de la dînșii, cum ei vor veni fără zăbavă (cu cine ar alege să li hie Domn dînșii), îndată aceștia, noaptea, cu toții s'au rădicat la pod la Țuțora, și au tălat ațele cortului asupra lui Ștefan-Vodă, și acolo, cu rane multe pătrunzîndu-l, l-au omorît, în anul 7060, Septembrie, după ce a domnit doi ani și patru luni. >

După cum vedem, atît la un cronicar, cît și la celălalt, Ștefan Rareș, la începutul stăpînirii sale, a fost bun, milostiv și credincios; pe urmă se ticăloșește, cade mai ales în păcatul curviei. Dar, ceia ce e mai hotărîtor, și Ureche ca și Eftimie pune greșit omorul în anul 1551 în loc de 1552. Dar despre acêia că redactorul cronicei atribuite lui Ureche a luat și din cronicile

slavone, și prin urmare și din a lui Eftimie, ce e drept în mod mijlocit, găsim dovezi în prețioasa lucrare a lui Const. Giurescu, «Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene».

În resumat iată care sînt concluziile ce ne privesc aici, din cartea regretatului Giurescu: «Cronica lui Ureche—, după dînsul a lui Simion Dascăluș — a fost compusă cu ajutorul celor două izvoare principale: letopisețul latinesc și letopisețul moldovenesc. Acest din urmă a fost redactat de un Eustratie Logofătul.» În cronica lui se aflau, pe lângă tradițiile naționale, pe care Ureche le suprimase, și o mulțime de știri culese de prin mănăstiri și vechile *letopisete slavone*¹.

Constatînd că Ureche ori Simion Dascăluș a cunoscut cronica lui Eftimie și a întrebuițat o chestiunea despre veracitatea istorică a caracterisării lui Ștefan Rareș se simplifică mult. Căci rămîne să lămurim acum o altă întrebare numai: putem da crezămînt spuselor lui Eftimie despre fărădelegile și cruzimea Voevodului nostru? Răspunsul nostru este de la început negativ. Eftimie și-a scris cronica la porunca lui Alexandru Lăpușneanu. Iar obiectivitatea acestui cronicar de Curte o poate judeca ușor oricine, dacă cetește povestirea plină de lingușire în care prea-mărește pe stăpînul său, neținînd nicio măsură. «Înteptul, bunul, prea-milostivul, dumnezeiescul», etc., sînt atributele cu care însoțește la tot pasul numele lui Alexandru Lăpușneanu. Tot ce spune de acest tiran e un imn de laudă exagerată. Despre predecesorul său nu are decît cuvinte de hulă, presîntîndu-l ca pe un monstru trimis de Dumnezeu pe pămînt, ca pedeapsă înfricoșată asupra oamenilor.

Își face impresia că Eftimie scrie despre Rareșți numai pentru ca defaimîndu-i pe ei să-și poată ridica mai sus eroul în așteptarea unei răsplătiri bogate. Căci evident mai era vo ba și de justificarea Domniei celei nouă, arătînd ca în urma lui Ștefan Rareș, fiul și moștenitorul legiuit al lui Bogdan, a venit ca un mîntuitor: „se uitau la chipul voevodului (Alexantru) ca la chipul lui Hristos, căci li se părea a fi vis, iar nu a avea, cînd își aduceau amînte de foștii Domni necurați din neamul lui Petru Rareș”².

Eftimie vorbește de omoruri și schingiuri făptuite de cei doi

¹ Giurescu, o. c., p. 87.

² I. Bogdan, o. c., p. 219.

frați: nu amintește însă decât un singur cas, uciderea Hatmanului Vartic, de către Ilie-Vodă.

Ar fi trecut oare cronicarul Eftimie cu tăcerea masacrarea boierilor de frunte, dacă ar fi putut el imputa astfel de fapte lui Ștefan?

E caracteristic că Ureche, care împrumută, cum am văzut, de la Eftimie, nu pomenește nimic de vărsări de sânge, de mutilarea și omorirea boierilor; probabil fiindcă alte izvoare nu confirmau aceasta.

Astfel, în ce privește politica internă, datele păstrate la cronicari trebuie să le privim ca exagerate. Ștefan Rareș n'a fost monstrul pe care a voit să ni-l prezinte Eftimie, a cărui caracterizare se potrivește cu mult mai bine lui Alexandru Lăpușneanu. Va fi fost ușuratic și imoral, după concepția noastră, în viața familiară — era neînsurat —, dar acesta era un cusur comun contemporanilor și mai ales Domnilor: să ne gândim numai la Ștefan-cel-Mare.

Rămâne deci stabilit că uciderea lui Rareș s'a făcut din îndemnul lui Castaldo, iar ca iustrument a fost folosit un partid de boieri. Iacomi de averi și putere.

În ajutorul părerii dezvoltate mai sus vine și o în'eresantă notiță analitică, scrisă în limba slavonă pe ultima filă a «Evangheliariului de la Voroneț» și comunicată de I. Bogdan în «Analele Academiei Române», Mem. secț. istorice, 1906-1907, p. 654.

În traducerea românească a lui I. Bogdan însemnarea e următoarea :

„Acest Tetraevangheliu s'a scris din porunca și cu cheltuiala lui Grigore, arhiepiscopul și Mitropolitul Sucevei, de mina mult păcătosului diacon Mihail și s'a făcut în anul 7059 (= 1551), luna Iunie în 28. În acest an, la îndemnul diavolului celui viclean, primit-au Iliș Voevodul puturoasa și necurata și de suflet pierzătoarea eresie musulmană. Oh, cum a putut să treacă de la lumină la întunec! Cine nu va plînge sau cine nu va oftă !

Viu fiind, el s'a tîrît în lad, fecior fiind sfînt-răposatului Petru Voevod, și mamă avînd pe evlavioasa Doamnă Elena. În același an se sui în Domnie evlaviosul Io Ștefan Voevod, fiul mijlociu al evlaviosului Petru Voevod, și începu a nu fi pe placul Turcilor și porunci oamenilor din țara Moldovei să lepede hainele

după obiceiul turcesc, pe care începuseră a le purta pe vremea lui Iliaş-Vodă. Şi porunci tuturor oamenilor să fie totdeauna gata, toţi din ţară, cu armele şi cu altele. Şi se sui în Domnie (la anul 7059), luna Iunie în 11, într'o Joi (cînd a fost uns).*

Această preţioasă ştire confirmă întru toate aceia ce am stabilit cu ajutorul documentelor externe: Ştefan a fost un Domn contrar Turcilor, gata să apere cu armele credinţa strămoşească, pe care a fost părăsit-o nevrednicul său frate.

Bunele lui intenţii au fost zădărnice de perfid'a Imperialilor, în deosebi a lui Castaldo, autorul morţii lui tragice.

În acest înţeles — cred eu — va trebui modificată judecata istoriei noastre despre acest nenorocit nepot al lui Ştefan-cel-Mare.

Victor Motogna.

Documente noi privitoare la căderea lui Despot

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Despot-Vodă, ameninţat de doi duşmani, de Wiszniewiecki şi de boierii răsculaţi, se închise la 8 August 1563, „în cetatea cea cu tunuri întărită a Sucevei împreună cu Luteranii rămaşi pe lângă dînsul şi cu cîţiva din creştinii pe cari cu vicieşug îi închisese acolo“. Erău: „656 soldaţi ce avea pe lângă sine: 400 Unguri, supt comanda lui Petru Devay, pedestri, şi a lui Martin Farkas, călăreţi, şi 300 de Greci, Poloni, Ruşi, Turci, Nemţi, Italiani şi cîţiva Moldoveni“¹.

În 10 August, Tömşa, noul Domn proclamat, începu a asedia cetatea. Asediul se sîrşi în 6 Novembre, cu predarea lui Despot, care fu ucis.

Evenimentele petrecute în jurul şi în lăuntru cetăţii de la 10 August până în 6 Novembre sint povestite, pe basa tuturor isvoarelor cunoscute până atunci în lucrarea citată a lui A. Lăpălatu.

În „Történelmi tár“ (anul 1896) dau peste nişte documente foarte importante, care vor modifica în multe privinţe ceia ce se ştia despre zilele din urmă ale nenorocitului aventurier şi despre împrejurările în care s'a predat cetatea Suceava la 6 Novembre 1563.

Senatul oraşului Caşovia a ascultat, în anul 1564, şase marturi

¹ După Azarie şi Forgách, citaţi la Lăpălatu, „Cetatea Sucevei“, p. xxxiv.

dintre cei cari au luat parte la apărarea Sucevei, pentru a stabili cine e vinovatul pentru uciderea lui Petru Devay și pentru căderea atit de rușinoasă a lui Despot. Mărturisirile, făcute supt jurămint, se unesc până în cele mai mici amănunte și din toate reiese că adevăratul culpabil a fost Martin Farkas, despre care, până acum, se credea că a fost apărătorul credincios al lui Despot¹.

Data fiind importanța multilaterală a acestor relațiuni, le dăm întregi, în traducerea românească a textului original unguresc².

16 Septembre 1564.

Noi, Simion și Martin Nagy, foști argați ai lui Cristofor Polyak, cari am fost în cetatea Sucevei cu nenorocitul Despot, tot ce-am văzut, auzit și știm, tot ce-am înțeles în cetate și în afară de cetate, în timpul nenorocirii lui Despot, mărturisim aici după credința noastră; căci ziua și noaptea am fost împreună și toate acestea le-am petrecut laolaltă și le știm.

Știm că domnul Martin Farkas a fost locțiitorul și cel d'intăiu poruncitor după bietul Despot. Știm și aceia că pe Petru Devay Martin Farkas l-a ucis, a cărui moarte a fost apoi pricina răscoalei și a complotului împotriva lui Despot.

Mai știm apoi că Ungurii au voit să taie pe toți Grecii, până la unul, ca să poată păstra cetatea, căci se temeau de Greci. Dar Martin Farkas zicea: „Nu-i tăiați, căci iată dușmanul cere cetatea; să i-o dăm până o cere, căci mai tirziu i-am da-o și nu va primi-o“.

Știm apoi că îndată ce s'a răsculat cavaleria și pedestrirea împotriva lui pe față, tot atunci au ales pe Martin Farkas comandant în contra lui Despot și s'a spus că toți să asculte de el.

Mai știm și aceia că Martin Farkas cu cei de supt ascultarea lui au jăfuit averea lui Despot; că Martin Farkas făgăduise că se va face „poartă dreaptă“, pe care să ieșim cu tot avutul nostru. El spunea că dușmanul se va retrage la o depărtare de trei mile și ne îmbărbăta cu vorbe de acestea: „Dușmanul știe că aveți argint, aur și scule din bielșug. Dar iată a jurat fiul regelui

¹ Lăpădatu, o. c., p. xxxviii.

² Originalul se află în Arhivele orașului Cașovia.

[Ioan Sigismund], cu generalii săi, și Voevodul, cu vlădicii și boierii, că vă lasă să treceți nesupărați cu tot ce aveți“.

Darabanții s'au bucurat mult de această slobozenie și s'au pornit și mai tare împotriva Domnului, mai ales că aveau la ei aur și argint din destul.

Dar nu fu așa cum a spus Martin Farkas, căci în ziua următoare n'a dat voie să se facă „poartă dreaptă“, ci ne-a **virit prin deschizătură**, pe sârmanul Despot și pe noi toți.

Mulți ziceau că ar trebui să ieșim pe poartă, cum ni-a fost înțelegerea. Dar el la acestea; răspundea că ar fi rușine pe capul lui cărunt, dacă s'ar face altcum, căci au trecut cele douăsprezece ceasuri.

Știm și am auzit cu urechile noastre cum Diacul Mățiaș, maestru p'ăitor, a zis către Martin Farkas: „Domnule Martin, toți ne jucăm cu viața. De-aceia hai să cetim scrisoarea care spui că o ai drept salv-conduct, dat d-tale din partea Romînilor“. Martin Farkas i-a răspuns, strigînd: „Ce grijă ai d-ta de aceasta? De scrisoare e treaba mea! Așa te lovesc în cap cu bita asta, fecior de lele ce-mi ești, că îndată te iea dracul!“.

Bietul Diac Mățiaș a început a plînge, cînd auzi injurătura și înțelese trădarea.

În sîrșit pricepu și nenorocitul Despot că, fără doar și poate, vreau să-l dea pe mîna dușmanului. Atunci căzu în genunchi și începu a-i ruga să aștepte numai o săptămînă ori cel puțin patru zile. „Dacă nu-mi dați ascultare, trageți mai bine sabia mea și mă tăiați voi, decît să mă dați la o peire atît de rușinoasă!“.

Dar n'a folosit nimica, căci Martin Farkas s'a prefăcut că e nebun; își uda capul cu apă și, stînd lingă nenorocitul Voevod, nu spunea nicio vorbă.

După ce a fost tăiat Despot, a zis Mihai Ratz, un căpitan al fiului regelui, către Martin Farkas: „Martin Farkas, n'ai făcut bine că ai dat pe Despot în minile dușmanilor săi. Zău, n'aș fi crezut despre tine că ești în stare să faci așa ceva; altfel de om te-am ținut“. Martin Farkas a răspuns: „Văd că n'am făcut bine: nu știu dracul mi-a luat mințile, dar nu trebuia să săvîrșesc acest lucru“. La aceasta a adăugat Mihai Ratz: „Cînd a scos pe Despot afară din cetate, îl trimeteam îndărăt, de nu ne temeam de Romîni. Am văzut însă că voi sînteți hotărîți să vă dați stăpînul pe minile dușmanului, de aceia nu i-am putut da niciun ajutor. Barem trei zile de mai țineați cetatea! Acum ar trăi

Despot, căci până atunci sosia Laski cu ajutor și noi nu l-am fi așteptat acolo“.

Noi, Simion și Martin Nagy, ala nu știm decit aceia ce am scris aici. Putem spune cu credință tare că Martin Farkas a mers să pacteze cu dușmanul, el a făcut inoiala, el a predat cetatea și din pricina lui am fost pierduți cu toții.

Pe dos e scris de a'tă mină: *Fassiones ad instantiam Laurentii Iakus contra Martinum Farkas, die 16 septembris auditae, 1564.*

Originalul în Arhivele orașului Cașovia, No. 2482.

12 August 1564.

Nicolae Sabo mărturisește că el știe sigur că Domnul l-a făcut pe Martin Farkas hotnog, și-a dat poruncă să asculte toți de dinsul, ca și de Domnul însuși. Ori și ce mișcare au pornit alții, el trebuia să-i rămână credincios, căci Domnul în nimeni nu s'a increzut așa ca și în Martin Farkas.

Nu știu însă de ce l-a ucis pe Petru Devay, căci Martin Farkas l-a atacat și cu gura și cu arma. Dacă n'ar fi ucis pe Petru Devay, noi am fi scăpat teferi. Dar uciderea lui Petru Devay a fost pricina primejdiei noastre, căci pentru moartea lui s'a revoltat mulțimea. Eu am zis către domnul Laurențiu: „Domnule Laurențiu, vino să vedem ce s'a întâmplat“, — căci tocmai atunci mutau mulțimea, de tot felul de neam, din fortăreața interioară, unde locuia Domnul. Am întreat: „Noi putem rămînea?“. Ni s'a răspuns: „D-voastră puteți rămînea“.

Poporul l-a ales de comandant pe Martin Farkas. Nouă nu ni-a plăcut că e, în aceeași vreme, și locțiitorul Domnului și capul poporului revoltat.

Intr'aceia, nu știu, din porunca lui Martin Farkas, ori din a cui poruncă, a ieșit din cetate Ioan Horvath. Eu însă cred că n'ar fi mers de nu-l trimetea Martin Farkas, dar puteți să-l întrebați, din a cui poruncă a mers?

Știu că Valentin Nagy s'a miniat și s'a întors în șanț, dar nu știu ce-au isprăvit cu dușmanul.

În ziua cînd a fost ucis Petru Devay, poporul răscolat a jăfuit Vistieria Domnului, a tăiat frinele și șelele aurite și le-a împărțit între sine. Au jăfuit și averea doctorului, căci, fiind sfetnicul Domnului — spuneau ei —, e vrednic să fie și el ucis. Vede Dumnezeu ce fel de locțiitor a fost acesta [Martin Farkas] Voevodului,

căci încă l-a păzit ziua și noaptea, ca să nu poată fugi. Căci Domnul ar fi scăpat, dacă l-ar fi lăsat să meargă, dar ei l-au păzit și mai strașnic, ca să nu fugă, zicind: „Dacă-l lăsăm să plece, aici perim cu toții“.

Cînd zăceam bolnav în casa lui Paul Sechel, știu oamenii noștri că au venit la mine Martin Farkas, Cristofor Polyak, Ioan Horvath și alții, cari au fost acolo, și m'au întrebat: „Dragă prietene, ce-i de făcut?“. Iar eu li-am răspuns: „Cîtă vreme țin provisiile, să nu ne dăm. Carne de cal avem destulă, pe lingă aceia și alte alimente; apoi poate ni vine și Dumnezeu în ajutor. Dacă ni se vor isprăvi provisiile, vom face ieșirea cu armele; cine va avea noroc de la Dumnezeu să scape, va scăpa, dar să nu poată zice nimeni că am fost vinzătorii stăpînului nostru“. Nu știu apoi ce s'a mai întimplat, căci eu n'am luat parte la nicio sfătuire. Văd numai că vine la mine Martin Farkas și-mi zice: „Tovarășe, am isprăvit bine totul“. Zic: „Cum?“. El mi-a răspuns: „Așa că ne lasă să ieșim din cetate cu tot avutul în termen de trei zile; pe Domn nu-l dăm în mîna dușmanului, ci a ceașului, care-l va duce la Sultanul. Pe aceasta a jurat Voievodul [Tomșa] și fiul regelui cu toți vlădicii, că ne lasă să ieșim nesupărați cu tot avutul, numai să li dăm pe Domn; fac și podul pe care să trecem.“

Dar din vorba aceasta nu s'a ales nimic. D-voastră puteți vedea cine a fost pricina morții lui Despot și a capitulării cetății. Domnul doar s'a fost rugat să ținem cetatea numai o săptămînă, ori cel puțin patru zile. Ba chiar și Ioan Horvath l-a rugat pe Martin Farkas să nu predăm cetatea, până țin provisiile, cum îi sfătuisem și eu.

Știu bine că Martin Farkas a ieșit din cetate cu tot avutul său, ba a dus și pe al Domnului, cu toate că el susține că n'a dus nimic, afară de o șea cu piele de jder. Dar și acum are la el trei și în Bistrița a vindut un ulcior (vas aurit) cu 160 de florini, care plătia mai mult de 500 fl. Pe noi însă ne-a despoiat de toate. De-aici se poate vedea că el n'a fost cu credință nici către Domnul său, nici către noi. N'am așteptat să se pună el garant pentru noi la Radak, dar nu s'a căzut ca tocmăi el să ne dea pe mîna lui Radak, cum am înțeles de la Fūzi și de la alții. El a fost cauza că am stat în închisoare și, neindestulindu-se cu pagubele ce le-am suferit acolo, ne-a mai și despoiat de tot avutul nostru.

Despre Laurențiu Kis nu știu nimic, nici n'am auzit să-i fi dat un galben barem Domnul, căci așa fi știut, fiindcă am fost tot împreună și am zăcut la un loc, cind am fost răniți. Știu bine că Domnul i-a fost dator cu mult, dar nu știu cine-i va plăti pentru pagubă, căci și pe el l-au despoiat de tot ce i-a dat Domnul.

Nu știu ce legătură a fost între Martin Farkas și Petru Sechel, căci ei au fost capii. D-voastră să mă iertați, dar eu trebuie să spun adevărul. El însuși nu va putea tăgădui, dacă are credință, că toate acestea s'au întimplat așa, ba poate și mai și decît cum îmi vin mie în minte acum. Toți am fost păgubiți, nu știu din ce pricină, dar ni s'a pierdut avutul și a perit stăpinul nostru.

După ce am ieșit la Ardeal, în mai multe locuri am întîlnit darabanți cari au fost cu noi la predarea cetății. Ei ziceau: „Mai bine ni puneam capătul singuri acolo decît să mîncăm pinea cu atîta rușine, căci nimic nu s'a implinit din ceia ce a spus Martin Farkas“.

Exhibitae augusti mensis die 20 per eundem Nicolaum Sabo familiarem: in nomine sanctae et individuae Trinitatis fassus est sic scire negotium se habuisse ut intro scriptum est, ad instantiam Laurentii Iakus, 1564.

Originalul în Arhivele orașului Cașovia, No. 2482.

2 August 1564.

Ceia ce știu eu, Mihaiu Füzy, în chestia lui Martin Farkas, fiind argatul lui Despot pe vremea aceea, mărturisesc în următoarele: Bietul Despot l-a numit pe Martin Farkas comandant și locțiitor al său, așa că după Domn de la dînsul atîrnau toți și ascultau de el ca de o căpetenie. Acest Martin Farkas lui Despot i-a jurat credință pe viață și pe moarte.

Pricina nenorocirii ce a urmat a fost uciderea lui Petru Devay, iar vinovat pentru moartea acestuia, după cit am înțeles eu, n'a fost nimeni altul decît Martin Farkas. El l-a pîrit pe Petru Devay înaintea Domnului în felurite chipuri, și cu aceste pîri mincinoase, făcute din frică, i-a pricinuit moartea. Am înțeles anume că l-a pîrit pe Petru Devay c'ar fi vorbit de pe ziduri cu dușmanul, fără știrea Domnului. E adevărat că a vorbit, dar la porunca lui Martin Farkas. Căci el de mult își bătea

capul să piardă pe Petru Devay, fiindcă tare se temea de el. De aici s'a început întreagă nenorocirea lui Despot.

Cînd a ucis Martin Farkas pe Devay, toți oamenii cetății au alergat la fața locului, întrebînd pentru ce și cine l-a ucis.

Poporul s'a tulburat și s'a muțat din cetatea din lăuntru în cetatea din afară și numai decît au ales de comandant pe Martin Farkas. Dacă ar fi știut poporul din cetate că el a ucis pe Petru Devay, l-ar fi tăiat bucăți pe loc.

După ce acum toți ascultau de el, Martin Farkas trimese pe Ioan Horvath și Ioan Sydo la dușman, cu care au vorbit din porunca lui Martin Farkas, dar, după cît știu, n'au făcut nici bine, nici rău. Dar după aceea Martin Farkas, locțiitorul Domnului fiind, a ieșit din cetate împreună cu Petru Sechel, Ioan Horvath și Valentin Nagy; isprava însă au făcut-o numai acești doi: Martin Farkas cu Petru Sechel. Cînd s'au întors în cetate, unii dintre fruntași n'au aprobat pasul făcut, dar Martin Farkas a zis că el poruncește; trebuie să se întimple ce vrea el, căci doar el e capul. Spuse apoi că totul e în regulă și arată două scrisori. Una ziceau că e scrisoarea Voevodului Tomșa, a vlădicilor și boierilor lui, iar cealaltă a fiului Craiului Ioan și a căpitanilor săi.

„Iată ce făgăduiesc“ — zise el — „fiul craiului cu căpitanii, tot asemenea Tomșa cu boierii și vlădicii: Știm că aveți aur, argint, bani și scule din bielșug; dacă predați cetatea, vă lăsăm să ieșiți nesupărați cu toate, ba încă vă mai dăm și noi daruri. Dacă cineva dintre noi vrea să rămînă în simbria Voevodului, a fiului Craiului, va avea simbrie. Pe aceia cari nu vreau să rămînă în slujbă, fiul Craiului îi va petrece în Ungaria.“ Dar pentru aceia n'a cetit nicio scrisoare.

Auzînd aceasta, toți s'au bucurat, fiindcă bani aveau destui, și indemnul lui Martin Farkas a prins cu atît mai curînd, fiindcă s'au fost înstrăinat de bietul Despot.

Cînd privi Domnul din palat și văzu oștirea [lui Tomșa] românească umbînd slobodă prin piața orașului și pe lîngă șanțurile cetății, fără nicio frică de cei din lăuntru, chemă la sine pe Martin Farkas. Eu am auzit totul, căci eram acolo de față. Bietul Despot l-a întreat: „Doară ați predat cetatea, Martin Farkas?“. Acesta a răspuns: „A fost predată, dar nu știu de cine“. Atunci Domnul trimese pe Martin Farkas să întrebe cine a

predat cetatea fără știrea lui și a poruncit să impuște asupra inamicului. Martin Farkas s'a întors și i-a spus că niciunul nu mărturisește, ci aruncă vina unii asupra altora. Și sărmanul Domn își pusese în el toată încrederea și i-a pus pe toți supt ascultarea lui atunci când a jurat că-i va fi slugă dreaptă și credincioasă. N'ar fi trebuit să intre în vorbă cu dușmanul fără știrea Domnului său. Știe el ce-a isprăvit, căci fapta bună dă rod bun, dar fapta rea nu poate da rod bun.

Atunci s'a convins în sfârșit și Domnul că a fost vindut. Zise deci lui Martin Farkas: „Acum, dacă ați săvârșit acest lucru fără știrea mea, mîntuiți și viața mea împreună cu a voastră“. La această Martin Farkas a zis: „Iată mă duc, Măria Ta, și-o să isprăvesc bine totul“. Din nou vorbi bietul Despot: „Dacă-mi scăpați viața odată cu a voastră, chiar dacă rămînem săraci numai în cămăși, ni va fi cinste și cu ajutorul lui Dumnezeu prietenii miei o să vă întoarcă pagubele. Dar, dacă vreți să mă dați pe mîna dușmanului și voiu băga de samă că vreau să mă taie, am să strig tare și să protestez că fără știrea și învoirea mea ați predat casa Impăratului și pe mine. Dacă săvârșiți acest păcat, că mă dați pierzării, Dumnezeu vă va pedepsi până în a șaptea viță și sămință.“ Martin Farkas merse apoi să întocmească bine lucrurile, privitor la soarta bietului Despot, a cărui moarte o doria cu însetare. S'a întors din nou și a zis Domnului: „Măria Ta, am rînduit lucrul bine, privitor la Măria Ta. N'ai să te temi Măria Ta de nimeni, căci ceaușul te va duce la împăratul împreună cu cei ce vreau să te însoțească. Și eu vin cu Măria Ta la Impăratul: să nu-ți fie teamă. Intreagă oștirea dușmană se va retrage la depărtare de trei mile, pentru mai multă încredere“.

Auzind Domnul acestea, zise: „Eu vreau să vorbesc chiar aici cu ceaușul Preaputernicului Impărat“. Martin Farkas însă nu se învoia nici de cum, ci zicea: „În momentul când vei ieși Măria Ta din cetate, ceaușul Impăratului va veni înaintea Măriei Tale și te va lua în primire“.

Bietul meu stăpîn, înțelegînd trădarea învederată, seara tirziu se pregăti cu șaisprezece soți să meargă unde-l vor duce ochii, doar îl va scăpa Dumnezeu din mîinile dușmanilor săi. Prinzînd de veste despre aceasta, Martin Farkas cu tovarășii săi îl rugau și lingășiau să nu meargă. Cînd cu toate acestea voia să plece,

Martin Farkas zise: „Mai bine să moară un om decît să piară ațiția creștini“.

Nu l-au lăsat deci să plece, ci au pus păzitori la uși și ferestre, ca să nu poată pleca pînă în zori. Dimineața următoare, sculîndu-se bietul Domn, s'a cuminecat ca un bun creștin, împreună cu doctorul și cu Dumitru. Atunci veni Martin Farkas cu Petru Sechel și zise: „Imbracă-te, Măria Ta, în hainele cele mai scumpe și ia-ți în buzunar pietre prețioase, ca să le ai Măria Ta la îndemină, căci ceaușul Împăratului te va lua în primire și nimeni nu se va atîngê de avutul Măriei Tale și va fi Măria Ta și acolo Domn“.

Intr'aceia se apropia oara douăsprezece, la amiază. Zise deci Martin Farkas: „Bateți tobele, și toți oamenii să iasă prin deschizătură“.

În sara premergătoare, cînd voia să fugă, i-a rugat în genunchi Domnul să nu-l dea pe mîna dușmanului încă trei zile. Căci cu dușmanul așa a fost înțelegerea: să se facă în zid o poartă și prin aceia să ieșim. Dacă s'ar fi făcut poarta, cum a fost învoiala, bietul Despot ar fi fost scăpat, căci treceau trei zile pînă se isprăvia poarta și pînă atunci primiam limbă, fiindcă Laski era la patru mile depărtare cu ajutorul. Dar Martin Farkas nu voia să știe nimic de toate acestea, ci umbla încoace și încolo cu buzduganul în mîna, strigînd: „Au trecut douăsprezece oare; ar fi rușine pe capul meu cărunt dacă am face altfel, căci au trecut douăsprezece oare“. Așa mîna Martin Farkas pe bietul Domn dindărăt, ca un călău. Iar, după ce a fost scos din cetate, l-au dus, nu la Împăratul, nici la ceauș, ci l-au dat pe mîna lui Tomșa, care l-a scos din oraș și acolo l-a tăiat. Iar pe noi ne-au închis în trei case și ne-au despoiat de tot ce aveam. De el însă și de Petru Sechel nu s'au atîns, nici de avutul lor, ci i-au lăsat slobozi, dăruindu-li cai și bani. Nouă însă nu ni-au dat, ci ne-au golit de tot ce aveam.

Și averea Domnului tot Martin Farkas a prădat-o întăiu, luînd tot ce-a voit, dar eu n'am văzut să fi luat cineva ceva de la el. A mers apoi în palatul Domnului și a luat un lighian aurit, pe care l-a vîndut sluga lui, Cristofor, în Ardeal, în orașul numit Bistrița, cu 160 fl.

Mai departe se poate vedea că Martin Farkas nu la porunca Domnului a predat cetatea, că Domnul, văzînd trădarea aceasta

mare, a zis: „Dacă voi nu voiți să rămâneți, mergeți cu Dumnezeu din casa mea; cred că se vor afla între Unguri cari să rămână. Dar știu că Rominii și Grecii nu vor pleca de bună samă. Dar Martin Farkas zicea: „Nu așa, Măria Ta, ci cum am făcut eu înțelegerea“.

Ilic est fassio nobilis Michaelis Füz, etc., in scriptis senatui cassoviensi, 2 augusti per ipsum porrecta, quam ipse iuramento a lectura in nomine sanctae et individuae trinitatis prestito confirmavit ad instantiam Laurentii Iakus. 1564.

8 Decembre 1564.

Eu Stanciul, care am fost ziua și noaptea cu Măria Sa Despot, căci i-am fost aprod (inaș), adecă am fost într'o casă cu el și am slujit Măriei Sale.

De aceia dau samă cu dreptate de tot ce-am văzut, auzit și știu.

Eu am fost în casa lui Despot, cînd venia Martin Farkas și-l pira pe Petru Devay și-i tot șoptia în urechi sârmanului meu stăpîn, până ce l-a chemat odată la sine pe Petru Devay. Atunci Martin Farkas a așezat după ușă pe Maur, ca, în clipa cînd va intra, să-l izbească cu buzdugașul de după ușă. Cînd a intrat Petru Devay, Maurul l-a lovit de două ori, dar acela a smuls bîta din mina Maurului. Cînd a văzut aceasta Martin Farkas, a sărit asupra lui Petru Devay, l-a străpuns cu sabia și l-a ucis. Devay, înainte de a fi ucis, a sbierat de l-au auzit cei din cetate. Eu am șters singele și am dus cadavrul cu un om, de l-am ascuns într'un dulap. Darabanții și călăreții au alergat la fața locului și au pășit fățiș în contra lui Despot, cerînd să dea sama pentru ce a fost ucis Devay. N'a spus altă pricină, ci a luat tot asupra-și, zicînd că el l-a ucis. Căci vicleanul Farkas l-a pus pe Despot să jure că nu-l va descoperi. Dacă ar fi spus că Martin Farkas l-a ucis, acolo pe loc l-ar fi tăiat. Dar Despot și-a ținut cuvîntul.

Știu și aceia că cei din cetate, împotriva lui Despot, au ales de comandant pe Martin Farkas. Și, îndată, a jăfuit comoara lui Despot, el împreună cu țilharii lui. Atunci bietul Despot a trimis oameni între răsculați, ca să asculte ce vorbesc. Aceștia, întoreindu-se, i-au spus că Martin Farkas vorbea astfel: „Am prădat averile lui Despot; dacă va izbuti să scape, vom peri toți, până la unul. Să lucrăm însă împreună să nu scape, ci să moară,

căci, dacă scapă trădătorul, noi sintem pierduți, fiindcă sosește Lasky cu ajutorul.“

Știu și aceia că Martin Farkas a mers cu Petru Sechel, fără invoirea lui Despot, la dușman și a făgăduit cetatea și pe Despot cu doisprezece soți. Astfel acest blăstămat vinzător a pierdut pe Despot, țara întreagă și pe mulți viteji. Cei din cetate credeau în vorba lui, ca în Sfînta Scriptură. Căci el amăgia pe cei din cetate cu vorbe de acestea: „Uite, ne-am înțeles [cu inimicul] să vă lase să ieșiți în pace cu tot avutul vostru; nici lui Despot nu-i vor face niciun rău, ci-l vor duce înaintea Sultanului“. Și lui Despot i-au vorbit tot așa, dar sârmanul Despot nu i-a crezut, fiindcă știa că l-au vindut. Bietul Despot a căzut de două ori în genunchi înaintea lor și i-a rugat: „Nu se află o slugă credincioasă, care să-mi ia capul cu sabia mea însăși, ca să nu fiu dat unei morți atît de îngrozitoare?“. Ba și-a luat și gulerul, ca să-i poată tăia capul. În ziua premergătoare, Despot s'a fost pregătit, cu cîțiva tovarăși, ca să iasă prin deschizătură și să meargă undeva; eu încă eram cu el, căci așa i-a fost dorința. Dar, cînd a prins de veste Martin Farkas cu hoșii lui, i-au sărit în cale zicîndu-i: „Unde vrei să mergi, Măria Ta? N'ai să mergi. Nu se mai poate. Mai bine să moară un om decît să piară atîția creștini!“

Apoi a pus păzitori la uși și ferestre, ca să nu se poată depărta. Cînd a văzut Despot că e încunjurat de dușmani în lăuntru ca și în afară, a căzut din nou în genunchi, plîngînd și rugîndu-i să-i taie mai bine capul. Zicea: „Mergeți voi afară din cetate; toate averile mele fie ale voastre. Voiu rămînea cu Grecii și cu ceilalți, cari îmi sînt credincioși; rămîn eu și țîn casa, pînă îmi sosește ajutorul“. Cînd auziră aceasta Martin Farkas și tovarășii lui, mutară pe toți oamenii din fortăreața internă în cea externă, ca nu cumva Despot să iea putere asupra lor. De aceia au dat poruncă aspră ca supt pedeapsă de moarte să nu cuteze cineva a merge la Despot. Au rupt lăcățile de pe pivniți și 'au băut îngrozitor de mult.

Spune apoi Martin Farkas că Laurențiu Kis ar fi prădat vistieria și ar fi luat vasele de argint, aurite, ale lui Despot. Cu ce obraz poate spune astfel de minciuni, cînd știe Dumnezeu și știu oamenii că el n'a jăfuit nicăiri nimic? Dar, chiar dacă ar fi vrut să jăfuiască, n'ar fi aflat nimic, căci le furase Martin

Farkas toate înainte. Știu despre ce vase vorbește Martin Farkas. Pe acelea le-a legat Despot într'o pătură albă și mi le-a dat, zicînd: „Mergi și du-le gazdei mele, Laurențiu Kis, căci îi datoresc mult“. Eu am voit să le duc, dar n'am putut, căci erau prea grele; le-am dat deci unui ușier grec, orb de un ochiu, cu numele Pavel. De aceia Martin Farkas pe nedrept invinuieste pe Laurențiu Kis. Eu mărturisesc că nimeni n'a fost cu atita credință față de Despot ca el, până în sfîrșit. Căci, de și zăcea rănit de moarte, totuși s'a coborît și a strigat: „Vițejiilor, băgați de samă ce faceți! Vă conjur pe numele lui Dumnezeu, gîndiți-vă la cinstea voastră, căci după astfel de faptă cum veți mai minca pinea în Ungaria? De-ar fi să ieșiți de aici numai în cămașă, tot să apărați viața stăpînului vosru.“

Asta știu eu, aceste lucruri, și le-am scris în rînd, nu de dragul ori prietenia cuiva, ci după dreptate.

Attestatio contra Martinum Farkas homicidam pro Laurentio Kiss facta sub iuramento coram senatu, die 8 decembris 1564.

Arhivele orașului Cașovia, No. 2482/c.

8 Decembre 1564.

Iuramento desposito coram senatu facta est haec fassio die 8 decembris 1564.

Eu, Ștefan Horvath, care am fost căpitan de pedestrimă al bietului Despot și acum sînt sluga credincioasă a Măriei Sale d-lui Menhert Balassa, mărturisesc cu credință, după dreptate, tot ce-am înțeles, văzut și auzit despre nenorocirea lui Despot.

Întăiu de toate știu că bietul Despot a numit pe Martin Farkas conducător, mai mare peste toți, și a poruncit să-l asculte ca pe el însuși.

Știu bine că Martin Farkas a ucis pe Devay, a cărui moarte a pricinuit căderea lui Despot. Căci eu mă aflam atunci în dormitoriul lui Despot, din care puteai trece în cămara domnească. Dintr'odată auziiu acolo zbierete și lovituri. Încercăiu să sparg ușa, dar nu izbutiiu. Într'aceia numai iată că văd pe bietul Despot că iese înaintea mea cu lancea în mină, zicîndu-mi: „Blăstămatul Petru Devay a voit să mă răpună cu sabia“. Ieșirăm pe ușă cu Despot, dar în clipa aceia săriră la mine darabanții, strigînd: „Stăi, Ștefan Horvath, tu ai ucis pe Petru Devay, care a plătit cît zece ca tine“. Despot căzu în genunchi

și zise către darabanți: „Tăiați-mă pe mine, înaintea de o omorî pe Ștefan Horvath, căci el nu-i vinovat pentru ce voiți să-l ucideți“.

Pricina morții lui Devay a fost următoarea: Martin Farkas a făcut prinsoare cu Petru Devay, zicînd că el își pune capul de nu sosește ajutorul în timp de trei săptămîni. Au trecut trei săptămîni și ajutorul tot n'a sosit. A mai zis odată Martin Farkas: „Să-mi tăiați capul, de nu vine ajutorul peste trei zile“. Petru Devay a spus atunci, așa în glumă: „Martin Farkas, tu n'ai cap, căci ți l-am ciștigat eu“. Dar Martin Farkas n'a luat vorba de glumă și asta a fost pricina morții lui Petru Devay, căci l-a pîrit într'una înaintea lui Despot.

După ce a murit Petru Devay, toți cei din cetate s'au sculat împotriva lui Despot și voiau să ne taie pe toți. În mijlocul acestor tulburări Ioan Horvath, Ioan Sydo și Valentin Nagy au ieșit din cetate și au mers în tabăra inamicului, unde au spus despre uciderea lui Devay, dar n'au încheiat nicio învoială. S'au întors toți trei și apoi cu mic cu mare au ales pe Martin Farkas de conducător și ascultau de el, orișice voia să facă. Înțelegînd acestea Despot, s'a pregătit, către sară, cu cîțiva soți, să iasă din cetate. Cînd au prins de veste răsculații, cari ascultau de Martin Farkas, n'au voit să-l lase. Au pus păzitori la uși și la ferestre și zăvor pe ușa camerei în care locuia Despot; l-au păzit să nu poată merge nicăiri. Despot se ruga să-l lase să plece: chiar dacă ar fi să-l prindă, cel puțin nu va imputa nimănui. Dar nu l-au lăsat. Martin Farkas asculta, dar se prefăcea nebun și nu zicea nimic către răsculați, de și el era comandantul.

Știi bine că acest Martin Farkas a mers de două ori la inamic. Mai pe urmă m'am luat și eu, în ascuns, după el, ca să aflu ce va face și ce va vorbi. Acolo Martin Farkas la început tăgăduia că Despot s'ar afla în cetate. Cînd a văzut însă că aceia se minie și zic că nu vor cruța pe nimeni, atunci se îndreptă către Ladislau Radak, Toma Datzó și către boerii de frunte ai lui Tomșa: Veveriță și Spătarul, zicîndu-li: „Mă mir că d-voastră, oameni vechi în slujbă, nu mă înțelegeți“. Și în vremea aceia trăgea cu ochiul către Radak, ceia ce însemna că Despot e în cetate.

Ladislau Radak zicea: „Eu nu ieau răspundere pentru avutul proștilor acelora; destul că li vom cruța viața, și dacă vor pierde avutul. Dar Tomșa vrea întăiu de toate să-i dați în mină pe Despot și pe cei doisprezece soți ai lui.“ Sărmanul nostru stăpin

a aflat toate acestea de la mine și de la alți credincioși ai săi.

Veni apoi Martin Farkas și vorbi astfel către pedestrași și călăreți: „Vitejilor, iată că am aranjat totul bine: ne lasă să ieșim din cetate cu tot avutul nostru, argint, aur, bani și haine, și mi-au făgăduit că oastea românească se va retrage la o depărtare de trei leghe pentru mai mare încredere. Și nici lui Despot n'au să-i facă niciun rău, ci are să-l iea în primire ceaușul și să-l ducă la Împăratul.“

Cînd auziră acestea cei din cetate, se bucurară mult, căci, după ce jăfuiră Vistieria Domnului, aveau la ei multă avere. Martin Fakas îl amăgia pe bietul Despot că-l va lua în primire ceaușul și-l va duce înaintea Împăratului. Dar bietul Despot nu credea nimic din toate acestea; știa bine că-l vor da pe mina dușmanului său. Se cuminecă deci ca un bun creștin și luă cina Domnului și, ieșind din biserică, zise: „Vitejilor, iată sabia mea, doar se va găsi între voi cineva să-mi ia viața, ca să nu fiu dat unei morți atît de îngrozitoare. Iată îi dau scrisoare că Domnii niciodată nu vor pomeni de moartea mea. Ori faceți alta, vitejilor, așteptați o săptămînă, ori și mai puțin: patru zile, căci doar pînă atunci îmi va trimete Dumnezeu ajutor.“ Dar n'au făcut nici una, nici alta, ci nebunia cea mare. Au îmbrăcat pe nenorocitul Despot și au plecat cu el. Dar Martin Farkas mai făgăduise și aceia că va face „poartă dreaptă“, prin care să ieșim, dar nu s'a ținut de cuvînt, ci i-a scos pe toți prin deschizătură. Ziceau unii: „Nu ni-a fost așa vorba, să ne virim prin deschizătură“. Dar el răspundea: „Ieșiți numai pe acolo. Au trecut douăsprezece oare, nu aduceți rușine pe capul meu“.

Așa au scos pe Despot din cetate, iar Romîni și servitorii fiului regelui l-au dus dintre noi și l-au tăiat.

În sfîrșit îndrăznește acest Martin Farkas să spună că are la dînsul scrisoare de la Despot. Știu că a cerut de la el, cînd s'a cuminecat, scrisoare, în care să scrie principelui în interesul lor. Bietul Despot însă a clătînat numai din cap și a ieșit prin deschizătură, mergînd la moartea sigură. Barem să nu spună că are de la Despot salv-conduct, căci doar se cunoaște scrisoarea lui Despot.

Privitor la Ladislau Kis mărturisește ca și cel precedent.

Am uitat să spun că Martin Farkas, întorcîndu-se din tabăra dușmană, a mai zis: „Fiul regelui ne lasă să plecăm nesupărați.

Cine vrea să rămână în simbrie, va primi leafă, iar pe cei cari nu vreau să rămână, îi va petrece cu pace în Ungaria“.

1564, Inquisitio. Arhivele oraşului Caşovia, No. 2482/1.

În temeiul acestor documente, ştirile noastre privitoare la căderea lui Despot se pot întregi în chipul următor:

Martin Farkas, comandantul călăreşilor aflători în cetatea Sucevii, şi-a pus ochii pe averile lui Despot şi astfel concepă planul de a-şi vinde stăpînul, ca să poată pune mina pe ele. După cît se pare, Petru Devay, căpitanul pedestrimii, om foarte iubit de soldaţii săi, îi sta în cale, şi de aceea hotărî să-l piardă.

Despot dăduse straşnică poruncă celor din cetate că, supt pedeapsă de moarte, să nu cuteze a vorbi cineva de pe zidurile cetăţii cu inamicul impresurător. Martin Farkas îşi puse la cale planul său diabolic: îndemnă pe Petru Devay, care nu bănuia nimic, să vorbească cu inamicul şi apoi tot el îl piri la Despot că pregăteşte trădarea. Domnul, bănuitor, dădu crezare denunţului, iar Martin Farkas se oferi să-l răpună pe Devay. Luă însă mai întâiu jurămîntul lui Despot că nu-l va descoperi nici într'o împrejurare.

În ziua de 5 Novembre, Vodă chemă pe Petru Devay la sine, în vreme ce Martin Farkas aşeză după uşa pe care avea să între un Maur, care primise porunca să-l lovească de la spate cu buzduganul în cap.

Cînd intră Devay pe uşă, Maurul îl izbi în cap de două ori, fără însă a-l putea doborî, iar Devay îi smulse buzduganul din mîni. Atunci Martin Farkas, văzînd că nu e vreme de pierdut, sări asupra lui din ascunzişul său şi-l străpunse cu sabia.

La zbieretele lui Devay, darabanţii năvăliră în palat, unde-şi găsiră căpitanul ucis. Cu armele în mîni cerură samă de la Domn, care, de şi era ameninţat să fie tăiat bucăţi, credincios cuvîntului dat, luă asupra-şi omorul. E semnificativ că darabanţii nu l-au atins, atît de mare era respectul faţă de stăpînul lor. Martin Farkas s'a ascuns d'innaintea darabanţilor, cînd au apărut la faţa locului. Planul lui izbutise peste aşteptare. Apărătorii cetăţii se umplură de amărăciune împotriva Domnului, al cărui locţiitor era. Răsculaţii îl aleseră conducător şi ascultau de el, iar nu de Despot.

De-acum era stăpîn pe situaţie. Ca să cîştige de tot pe

soldații unguri pentru scopurile sale și ca să rupă orice legătură între ei și Domn, îi îndeamnă să jăfuiască averile, considerabile de sigur, ale lui Despot. După ce-i văzu încărcăți cu aur, argint și scule scumpe, li suggeră teama că Despot, dacă scapă, are să-i pedepsească, deci trebuie înlăturat cu orice preț. Se vede că nu îndrăznia să propună uciderea lui pe loc, de frica Românilor și Grecilor, cari rămăseseră credincioși nenorocitului Domn, dar, după cât se pare, nici lefegiii unguri nu erau aplecați să săvârșească o faptă atît de mișelească. Pregăti deci o cursă împreună cu Petru Sechel. Merse de două ori în tabăra inamicului; a doua oară a fost urmărit în ascuns de Ștefan Horvath, care l-a auzit cînd a făcut invoiala, ca să predea pe Despot. În schimb el avea să fie lăsat să iasă din cetate cu toate averile furate; asemenea și Petru Sechel. Celorlalți li se lăsa viața, dar aveau să fie despoiați de tot avutul lor.

Intorcîndu-se în cetate, a mințit atît pe răsculați, cît și pe Despot.

Celor d'întăiu li-a spus că, în înțelesul invoielii încheiate cu inamicul, li se dă voie ca în termen de douăsprezece oare să iasă din cetate, nesupărați, cu tot avutul lor, prin poarta care se va face în zid. Despre Despot spunea că nu i se va întimpla niciun rău. Ceaușul turc îl va lua în primire și-l va duce înaintea Sultanului.

Intr'aceia Despot a văzut din fereastra palatului că inamicul umblă prin oraș și se apropie de șanțurile cetății, fără ca acei din cetate să tragă asupra lui. Din spusele credincioșilor și din ținuta lui Martin Farkas, a înțeles îndată că vor să-l dea în mina inamicului. Atunci a început să-i roage să amine predarea cetății barem o săptămînă, ori cel puțin trei zile, mai ales că provisiile aveau încă. Văzînd că nu-i poate îndupleca, în sara de 5 Novembre se hotărî la un pas desperat. Voi în noaptea ce urma să iasă travestit cu cîțiva insoțitori și, acoperit de întunerecul nopții, să caute scăpare printre șirurile dușmanului. Martin Farkas, temîndu-și prada, nu voi să-l lase.

Domnul, voind să înduioșeze pe răsculați, căzu în genunchi și-i rugă: să-l taie mai bine, decît să ajungă în minile dușmanului său. l-a rugat să plece, dacă vrea, cu toate averile lui; va rămînea el cu Românii și Grecii. Ori cel puțin să nu dea cetatea o săptămînă, trei zile, în nădejdea că până atunci va sosi Laski cu ajutorul așteptat. Calăul său însă a rămas neînduplecat.

Lia închis în palat, punind păzitori pretutindeni, la uși și ferestre, și a depărtat pe toți oamenii din apropierea palatului domnesc, ducându-i în cetatea din afară, fiindu-i frică să nu treacă de partea Domnului.

Noaptea din 5 spre 6 Novembre trecu astfel, în mijlocul groazei de moarte. La 6 Novembre dimineața, Domnul merse la biserică, unde se cuminecă, presimțind că sfârșitul e inevitabil.

Cînd ieși din biserică, însoțit de doctor, îl așteptau soldații în frunte cu Martin Farkas. El încercă din nou să-i înmoaie cu lacrimi și rugămînți; îi amenință cu pedeapsa lui Dumnezeu, — dar totul fu zădarnic. Martin Farkas spuse că n'are de ce se teme, căci armata românească se va retrage la depărtare de trei mii și, cînd va ieși Despot din cetate, îi va ieși înaintea ceaușul și-l va lua în primire.

Îl sfătui apoi să îmbrace hainele cele mai scumpe și să-și ia galbeni în buzunare, ca să aibă la îndămină, — de sigur ca să-i adoarmă bănuielele. Domnul nu credea nimic din toate acestea, căci știa ce i se pregătește.

Dar și răsculații se cam îndoiiau de vorbele lui Martin Farkas. El, ca să-i convingă, li arată două scrisori, dar fără să le cetească. Una spunea că e de la Tomșa, iar alta de la Ioan Sigismund, în care se întăreau cele spuse de el. Cînd Diacul Mătiaș a cerut să se cetească scrisorile, Martin Farkas l-a amenințat cu moarte.

Intr'aceia se apropie oara douăsprezece, fixată pentru ieșire. Poarta făgăduită nu s'a făcut. Atunci Martin Farkas dete poruncă să sune tobele și oamenii să se îndrepte spre deschizătura pe unde aveau să iasă. Apoi îndată l-au îmbrăcat și pe Voievod cu hainele cele mai scumpe și-apoi l-au dus spre ieșire, minîndu-l d'innapoi. Martin Farkas a avut îndrăzneala să ceară lui Despot o scrisoare prin care acesta să spuie că totul s'a întimplat din voia și porunca lui. Dar — cum spune un martor — Domnul a dat din cap și a ieșit din cetate, știind bine că merge la moartea sigură.

După ce au ajuns în oraș, Despot a fost luat din mijlocul oamenilor săi și dus afară, unde l-au tăiat. Niciun martor nu știe despre scena cu Tomșa, povestită de cronicari.

Toți apărătorii cetății, afară de Martin Farkas și Petru Sechel, care fură lăsați liberi cu tot avutul lor, ba încă și dăruiți cu

cai și bani, au fost prinși și inchiși în trei case și despoiați de aurul, argintul și sculele, pe cari le aveau la ei.

Numai atunci văzură în sfârșit că au fost și ei vinduți de către Martin Farkas. Mare a trebuit să li fie năcazul când s'au văzut despoiați de prețul pe care și-au fost vândut stăpinul, căruia i-au fost jurat credință. Goi și rușinați înaintea oamenilor, chinuiți de remușcările conștiinței, s'au întors în patria lor.

În mărturisirile lor, li e rușine, se vede, șă spună ce anume a luat fiecare din vistieria Domnului. Se spune numai că a avut fiecare „aur, argint, bani și scule“.

Se pomenesc șele cu piei de jder, scări de argint și frine scumpe, apoi vase de argint aurite, dintre care unul s'a vândut cu 160 fl., dar plăția — se spune — 500 de florini.

Averea Domnului a fost de sigur mare, căci ea i-a causat peirea.

Victor Motogna

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Un călător pe Dunăre în anul 1786

Pentru complectarea știrilor date de d. Docan despre exploziunile austriace pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea (*Anal. Acad. Rom.*, XXXVI) dăm azi în resumat paginile lăsate despre noi de un alt explorator rămas cu totul uitat, măcar că a fost tipărit. Cartea este însă foarte rară. Nu cunosc decît singurul exemplar la Biblioteca Museului Național din Budapesta, măcar că altul fusese vândut de un anticvar la Viena acum vre-o zece ani.

Numele cărții este:

Herrn Jenne's Reisen nach t. Petersburg, einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slavonien, Italien, die Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Ungarn nebst einem Reise-Journal der Doñaufahrt von Essegg bis ans Schwarze Meer, Pesth, Mathias Trattner, 1788. 8° 1 f + 308 pp.

Autorul, un Neamț de la Frankfurt a-M., locuind de mult în Austria, era, cum se vede, un observator bun. Cartea conține notițele luate de Jenne în timpul coborîrii sale pe Dunăre în Octombrie-December 1786 și descrierea întoarcerii sale prin

Muntenia, Ardeal și Banat. Mai făcuse și alte călătorii în țară, după cum ni povestește. Probabil că sînt descrise în cartea: *Jene's (sic!) Reisen von Petersburg bis Malta und von der Donaumündung bis in den Guadalquivir, durch einen Theil von Asien und einige Städte in Amerika und nach den Archipelagus, der europäischen Turkey, Moldau, Wallachey, Siebenbürgen, Slavonien, und von Marseilla nach Sevilla, über Alikante, Murcia, Kartagena, Granada, Gibraltar und Cadiz.* Wien, Comenianischer Buchhandlung, 1790, 3 vol. 8°. 3 fl. 30 kr.¹

După ce ni descrie pericolele călătoriei pe apă prin Porțile de Fier, Jenne ni dă notițe despre următoarele localități de pe malul Dunării:

25 Novembre, Podul lui Traian, Scherovviz (= Cerneți).

26 Novembre, Buluz (?), Krivina, Isworila (= Izvoare), Werfu în Bulgaria, unde una din corăbii eșuă, rămînînd pe loc două zile până ce se degajă cu ajutorul a mai mult de 80 de oameni.

1 Decembre, Calafat.

3 Decembre, Rîul Schill (= Jiul).

5 Decembre, Orlea (?), Zelei (= Celeiu), Testa (?), Gerkowa (?), Werde (?), Islaz, aproape de gura Oltului, unde se află un deposit de sare și un mal foarte potrivit pentru debarcare. Semliza (= Zimnicea), unde se făcea un negoț însemnat de sare, și de unde mărfurile importate în țară erau duse la București pe prețul foarte modest de 16 până la 20 de parale pro Zentner. Scoliza (?).

7-9 Decembre, Giurgewo, oraș mai mare decît Rusciuc. Autorul află că monezile bătute de Ruși (la Sadagura) în anul 1773 (de fapt 1771—1774) erau făcute din metalul topit al tunurilor turcești luate aici². Giurgiul

¹ Am aflat despre existența acestei cărți dintr'o foaie de reclamă anexată la Samuel Bredetzky, „Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungern“, II, Wien 1803. O caut de ani de zile la numeroși anticvari, precum și la biblioteci —, fără rezultat până azi.

² Această informație ni este confirmată de alt izvor, de dr. J. Polek în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums“ II (1894), p. 4. Despre monedele de la Sadagura a mai scris dr. G. Severeanu, în „Bulet. Soc. Num. Rom.“ II, 1905.

era pe atunci un oraș însemnat din punctul de vedere comercial: aici se vindeau toate produsele din Muntenia și Moldova.

10 Decembre. Buranitscha (= Braniște), Kulemak (în Dobrogea).

11 Decembre. Tuterakan (= Turtucaia), Kossowa, Rahova, Popowo (poate Paprikioi?), Sabali (?), Weterna (?), Oretschada(?), Aidemir, sat vre-o 10 km. de Silistra: aici era o curte frumoasă, Silistra, cu cetate turcească cu mai multe turnuri.

12 Decembre. Altina, Morlan (= Mirlian), Rassova (= Rasova), toate pe malul drept, iar, în Muntenia, Adakieu (?), în Dobrogea Karaboaz (= Cernavoda) și Boasik (= Boasgic).

13 Decembre. Hasson-Bei (?), Bisdar (?), Hîrșova, cetate. Rîul Saltowa (= Saltava) în Muntenia; aceste părți erau foarte nesigure din cauza cetelor de bandiți cari prădau de multe ori corăbii, omorînd negustorii.

14 Decembre. Kropan (= Grupeni) la stînga, precum și Oberkitzgan și Unterkitzgan (= Chițcani), Uoarsatura (= Vărsătura).

Ibrail. În fața orașului Brăila era o insulă, unde se fierbea său în bordeie. Se băgau vitele întregi în cazane, până ce carnea și oasele se făceau moi; grăsimea topită care plutia de-asupra se scotea și se vărsa în piei de vită cusute ca saci. Se transporta apoi prin Varna la Țarigrad. Orașul Brăila era destul de întins, foarte sărac însă, fiind compus numai din bordeie. Se observau trei sau patru minarete și cîteva turnuri de cetate.

17 Decembre. Gura Siretiului și „Gallaz“.

În acest jurnal găsim multe neajunsuri și pericole ce le întîmpină autorul. Călătoria pe Dunăre nu era ușoară; se simția o mare lipsă de piloți buni; nicio lucrare de regulare sau dragaj; și hărțile erau, cum știm, foarte inexacte. În afară de acestea, negustorii erau speculați de către piloții valahi sau turci și de către autorități, pentru a nu menționa cetele de hoți și răufăcători cari atacau corăbiile.

Pentru iernat, Jenne își oprește corăbiile sale alături cu șapte corăbii al negustorului Delazia la Galați. Mărfurile lui fură puse

într'o magazie, și el însuși găzduit, nefiind niciun han în oraș, în casa contelui Festetic, cel mai însemnat negustor în aceste regiuni dimpreună cu d. Delazia¹ și Gollner.

La Galați Jenne avu mai multe neajunsuri cu lenicerul care-l însoțise și cu marinarii lui din cauza pretențiilor lor exagerate. După ce regulă tot, plecă la București cu sania de poștă înhamată cu patru cai, plătind suma modestă de 10 aspri de cal pe ceas.

Iată ce ni spune Jenne despre starea economică a Principatelor:

«Galațul era depositul tuturor mărfurilor moldovenești și o localitate însemnată din punctul de vedere comercial. Pentru statul austriac ar fi mult de câștigat aici, dacă negustorii ar fi dispuși să facă o încercare. Prin Dunăre se transportă cu ușurință fel de fel de manufacturi până în Moldova și pe un preț mult mai redus pe cale de apă decit pe cea de uscat. Locuitorii din Moldova și Muntenia aduc aproape toate cele trebuincioase lor de la Lipsca și Breslau, lucruri multe, de oare ce nu sînt nici fabrici nici meșteri în țară, nici măcar o fabrică de postav². Negustorii sînt nevoiți să aducă mărfurile lor prin Ungaria și Ardeal, cea ce vine foarte scump din cauza vămilor și a prețului ridicat al transportului.»

Despre București ni spune că orașul e situat cam opt ceasuri de la Dunăre. De departe, arată frumos din cauza bisericilor și turtelor lor foarte numeroase. Impresia plăcută de la început se pierde însă îndată ce intri în oraș. Prăvăliile și crîșmele sînt în bordeie de lut chiar în calea principală. Străzile sînt murdare și podite cu butuci de stejar. Boierii au casele lor de cărămidă, însă foarte rău zidite: abia se văd de pe stradă, fiind încunjurate de grădini și ogrăzi. Interiorul caselor nu este mai frumos: murdăria peste tot, și toată mobila se compune de divane și saltele pe care stăpînii mîncă și dorm. Orașul are o lungime de un ceas și jumătate. Toate casele sînt zidite de

¹ Menționat de N. Iorga în *Negoțul și Meșteșugul în trecutul românesc*, București 1905, p. 148.

² Aceasta nu era întocmai adevărat. Aflăm în anul 1762 despre o fabrică de postav în Moldova (cf. N. Iorga, în „*Negoțul și Meșteșugurile în trecutul românesc*“, București 1906, p. 184, și în Hurmuzaki X, p. xxxvi, și s'a păstrat un privilegiu de la Mihai Suțu, dat unei atare fabrici la București în anul 1784. Fabrica ținu până la 1788 (cf. *ibid.*, p. 189 și Urechia „*Istoria Romînilor*“, I, p. 454).

Iemn și lut, afară de curțile boierești, bisericile și hanurile. „Domnitorul zidise cu puțin înainte un palat nou dincolo de Dîmbovița¹“. Zidari și lucrători erau aduși din Brașov; fiind însă plătiți mai rău decît erau tocmiți, se înapoiară în Ardeal și palatul fu isprăvit cu meseriași nepricepuți din țară². Clădirea era deci foarte urită, cu toată mărimea ei.

Un număr de catolici locuiau pe atunci la București, unde era o mănăstire săracă de Franciscani. Printre Sașii protestanți din Ardeal, făcînd slujba lor supt protecția „Consulatului suedez“ (?) (Legatiunii suedeze de la Constantinopol) se aflau diferiți meșteri, ceasornicari și juvaiergii precum și un farmacist³. Evreii aveau și ei sinagoga lor, numai Turcii n’aveau nicio moschee, conform tratatelor.

Jenne notează fertilitatea pămîntului în Principate, regretă însă că locuitorii sînt de o lenevie nepomenită. Se sămăna numai grîu, porumb și mei, zarzavaturi se cultivă într’o scară foarte redusă, numai de boieri. Păcat, spune el, că nici cultura tutunului nu este mai răspîdită: ar fi altfel o mare bogăție pentru țară, fiind de calitate superioară. Tot asemenea cu cînepa, cu care numai cei săraci se îmbrăcau, boierii întrebuiînd numai stofe de mătasă și bumbac sau de în importat din Saxonia și Silesia. Sericicultura era necunoscută la noi pe atunci (?). Pomii se vedeau destul, erau rău îngrijiți însă, și fructele lor mai puțin bune decît era de așteptat (?). Numai pepeni și harbuji se cultivau cu îngrijire. Viile produceau însemnate cantități de vin, care ar fi fost minunat dacă locuitorii ar fi știut să-l pregătească și dacă pivnițele ar fi fost mai bune. Vinul cum era făcut nu ținea de obicei mai mult decît șase și opt săptămîni (?): numai vinul cel mai bun era de ținut un an. La Galați se producea un vin minunat, tot așa de bun ca și cel de Champagne.

În țară se socotiau cam 130 până la 150 locuitori pe mila pătrată. Vite erau în cantitate îndestulătoare, precum și bivoli,

¹ Este vorba de „Curtea arsă“, zidită de Alexandru Ipsilanti (cf. Fotino, trad. Sion, București 1859, II, p. 172).

² Jenne pare să fi luat această informație după Sulzer, *Geschichte*, I, p. 291. Cf. Urechia, *Ist. Rom.*, II, p. 201.

³ Cf. notița noastră într’această revistă despre biserica luterană din București, precum și actele publicate de d. Iorga în Hurmuzaki, X, pp. 637—49.

oi, capre și cai. Vitele erau exportate în Polonia, Ardeal și Ungaria¹, precum și în Turcia, de unde veniau anumiți negustori privilegiați, cari îngrășau vitele cumpărate, la pășuni. Grăsimea vitelor era topită, precum am povestit-o mai sus, și carnea se usca în aer tăiată felii (Streimen) suptiri. Pieile vitelor formau o ramură însemnată de negustorie. Albine se țineau multe: unii boieri aveau până la 2.000 de stupi, chiar țerani având, mai ales în Moldova, adesea o sută sau mai mult. Domnul își rezerva, după cum ni spune Jenne, un fel de monopol asupra vânzării cerei și mierii, afară de cunoscutul impozit „desetina“², care se percepea asupra stupilor. Creșterea oilor era foarte dezvoltată. Jenne cunoaște bine diferitele feluri de lână produse în țară, din care cea țigăie era, atuncea ca și azi, cea mai bună. Știe și despre „goștina“, taxa percepută asupra oilor. Nici nu uită brânza, din care se exporta o parte. Se creșteau și porci, din cari se vindeau mulți în Polonia, Ardeal și în Banat. Vinat era berechet. Jenne auzi chiar că ar fi bouri (*sic!*) la munte. Caii de la noi erau foarte renumiți: se vedeau cete de cai de o sută până la două sute de capete păscind cu oile la cîmp. Acești cai se numărau zilnic la flintină, unde erau atrași mai ales prin bolovanii de sare puși într'acest scop. Observă și felul cum acești cai sălbateci erau învățați la călărie.

Populația ar număra în amîndouă Principate după diferite socoteli cam 500.000 de locuitori, „un număr într'adevăr foarte mic pentru o țară atît de bogată“. Veniturile Domnului în Muntenia erau socotite la trei milioane, iar în Moldova la două milioane de piaștri³. Din aceste sume însemnate nu-i rămăsese

¹ Cf. N. Iorga, în *Hurmuzaki*, X, p. xxii.

² Cf. N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 150, 160, etc., unde găsim un capitol întreg despre birurile de pe acest timp.

³ Carra socotește veniturile Moldovei la trei milioane de „livres tournois“ sau 1.050.000 de piaștri, iar cele al Munteniei cu 50% mai mult (ed. 1777, p. 188); Wolf dă pentru Moldova 2.430.000 de piaștri (p. 120); Thornton pentru Muntenia în anul 1782, 3.510.000 de piaștri, iar pentru 1785 în Moldova 2.840.000 de piaștri (ed. Vlamburg 1808, p. 570); Karaczay socotește 3 milioane pentru Muntenia și 2.475.000 pentru Moldova (!); Wilkinson dă pentru Muntenia 10.800.000 de piaștri (ed. 1824, p. 55). Din toate aceste sume trebuie scăzut tributul către Poarta. Cifrele trebuie să fie toate foarte aproximative și inexacte; dacă s'ar publica vre-o dată documente din Arhivele de la Constantinopole, s'ar ajunge poate la cifre mai științifice.

mult însă din cauza cererilor Porții, dărilor necesare pentru demnitatea turci și cheltuielilor necesare pentru întreținerea garnisoanelor la Orșova și Bender tot în sarcina Domnilor. Despre sistemul de guvernare face o critică aspră ca toți străinii cari au fost la noi în cursul secolului al XVIII-lea și chiar mai târziu.

Despre locuitori Jenne nu spune nimic bun: îi găsește necinstiți, retrași, bănuitori, trufași, intriganți, și adesea prefăcuți, josnici și umili — numai calități nu îi găsește niciuna. Boierii, cu tot gustul lor pentru lux, erau, după el, de o murdărie revoltătoare. Slugile lor erau îmbrăcate în zdrențe, mâncările care se serviau, chiar la ospețe, miroslau urit, erau rău pregătite și acoperite de muști. Fețele de masă erau de obicei murdare: se întrebuințau linguri de lemn¹ și un singur păhar de argint pentru toți oaspeții; fiecare își lua bucăți de carne cu mâinile². Aceiași boieri erau, cu toate acestea, de multe ori îmbrăcați în blănuri de una sau două mii de piaștri și cocoanele erau acoperite de juvaie. Numai boierii cari se refugiaseră la Brașov în timpul războiului de la 1767—1774 aduseseră din Ardeal obiceiuri mai rafinate. Casele lor erau mai bine înzestrate; întrebuințau cușite și furculițe la masă și chiar scaune.

Poporul trăia foarte modest, în sărăcie, măcar că hrana era ieftină de tot — știu toți că valoarea banului era mult mai mare la noi decât în Occident, lipsa de numerariu fiind cronică.

Comerțul cu Principatele era aproape în întregime în mâna Sașilor din Ardeal. Se exportau piei, grăsimi, miere, ceară și vin. Din Lipsca și Breslau se importau postavuri, plinzături, sticlărie, obiecte de galanterie și tot felul de stoffe.

Urmează o pagină interesantă, pe care o traduc în întregime: „De câțiva ani au fost deschise două Case austriace de comerț la București și la Galați de către d. conte Festetitz, un tânăr domn ungar, care spre folosul țării sale s'a datat negustoriei. Acest tânăr cavaler face afaceri foarte bune și procură prin ac-

¹ Nu totdeauna însă; am moștenit linguri de baga cu minere de fildeș; poate că luxul într'această privință să fi fost mai mare la boierii greci decât la cei pămînteni.

² Baronul Tott ni povestește același lucru la familia Callimachi de la Constantinopol: aveau furculițe, nu știau însă să se servească de ele (cf. ed. 1785, I, p. 78).

tivitatea sa hrană multor meseriași la Viena, de oare ce a avut ideia fericită de a deschide un deposit de trăsură la București. În magazinele lui să afla vre-o patruzeci de calește de la o mie opt sute până la două mii de florini bucata, precum și un număr mare de alte trăsură (Schwimmer und Pirutsche) din cele mai frumoase. Prin aceasta el a introdus în țară gustul atât de răspândit al caleștelor, în așa fel că, nu numai că boierii toți și-au cumpărat asemenea trăsură, dar se și ieau la întrecere în această privință. Conte Feitelitz mai aduce cu corăbiile sale pe Dunăre fel de fel de produse din Austria, Boemia, Ungaria și Trieste, făcând un comerț însemnat cu Muntenia, Moldova, Bulgaria și chiar cu Galiția.“

Urmează descrierea călătoriei în Ardeal prin Turnul Roșu, unde Jenne că toți străinii trebuie să fie carantină de zece zile în contra ciumei, măcar că nu se ivise niciun caz în Muntenia, molima bîntuind în Ardeal. Citează 57 de cazuri numai în satul Rosenau (= Rîșnov).

Descrierea Ardealului o lăsăm pe altă dată, regretînd că lucrarea lui Jenne nu se află în Biblioteca Academiei Romîne, nici, după cît știu, aiurea în țară la îndemîna studenților.

Constantin I. Karadja.

Din corespondența fostului episcop de Buzău Dionisie Romano

de **T. G. Bulaf.**

Academia Romîna posedă între manuscrisele sale o bogată colecție de acte, cît și o foarte interesantă corespondență, a vestitului Dionisie Romano, fostul director al Seminarului Central din București, cu care împrejurare s'a manifestat ca bun gospodar și cuvîntător bisericesc de primul rang. Ardelean, el venia în țară cu o solidă cultură și cu un hotărît temperament combativ politic. Stăreția sa la mănăstirea Sadova în Dolj, la marea lavră din Neamț, apoi situația de locotenent și în sfîrșit episcop de Buzău, pot da subiectul unei monografii interesante. Am ales aceste scri-

¹ Păr. Durac de la Severin a scris o teză de licență în teologie asupra lui; necompletă însă. D. N. Iorga a publicat o cuvîntare a lui, în „Cuvîntări de înmormîntare și pomenire“. Cel care scrie aceste rînduri a dat o

sori franceze, fiindcă unele luminează anumite infățișări politice ale lui, altele arată pe omul culturii.

*Altesse*¹,

La haute bienveillance dont Votre Altesse a bien voulu honorer un pauvre ministre de Dieu lequel n'avait d'autre droit a cette faveur que son profond attachement pour la cause sacrée de notre Auguste Suzerain Sa Majesté le Sultan et les preuves nombreuses qu'il a données de son dévouement à l'époque où l'épée victorieuse de Votre Altesse chassait avec tant de gloire, et pour toujours, les Moscovites du sol vénéré de l'Empire ottoman ont été magnifiquement récompensées par Votre Altesse.

Prieur du pauvre couvent de Sadova, près de Kalafat, lieu où Votre Altesse a pour jamais immortalisé son nom, j'en ai été violemment arraché, j'ai payé ma fidélité à notre Auguste Suzerain, Sa Majesté le Sultan, par la perte de ma liberté et les durs traitements que le despotisme moscovite inflige à ceux qui osent le combattre.

La puissante protection que Votre Altesse a étendue sur moi a mis fin à mes souffrances. J'ai reçu de sa bonté, avec le glorieux Midjidié, l'invitation de me rendre à Constantinople, où sa faveur m'eût également suivi. De tels bienfaits impliquent avec eux une éternelle reconnaissance et un redoublement de zèle.

Appelé par la confiance du prince de Moldavie à l'hégoumenat du monastère de Niamtzou, j'ai accepté cet emploi dans l'intérêt du pays.

Rempli de la conscience des graves devoirs que m'impose ma nouvelle mission, j'ai cru obéir aux intentions de Votre Altesse en frappant hardiment et sans miséricorde, secondé en cela par le prince régnant, sur tout ce qui pouvait devenir un foyer de panslavisme dans l'étendue de ma juridiction. Mes efforts ont été en partie couronnés de succès et le prince et la Moldavie y ont applaudi.

Au milieu de ces nombreux et utiles travaux pour le salut de

alta în „Biserica română“ a d-lui Păcescu. Mai mult din corespondența acestui ierarh am publicat în „Neamul Românesc literar“ din 1911-12. În „Adevărul literar“ din a. doua Duminecă a lunii Iunie a. c. s'a mai publicat ceva asupra vieții lui.

¹ Ms. Acad. 3129, p. 85.

notre pays, un danger imminent pèse cependant toujours sur ma tête.

Sa Sainteté le Métropolitain, aidé par les partisans de la Russie, comprenant que mes actes l'obligeraient bientôt à mettre fin aux abus qu'il propage à dessein dans l'intérêt du slavisme, me poursuit de toute sa haine et chaque jour met obstacle à mes projets de rappeler des coeurs égarés par les instigations perfides de la Russie aux sentiments de soumission et de respect que nous devons tous à notre Auguste Souverain, Sa Majesté le Sultan.

Abandonné à mes propres forces, je ne pourrais résister longtemps au mauvais vouloir qui m'entoure; secouru par Votre Altesse, je puiserai un nouveau courage dans sa bonté.

N'ayant qu'elle pour protecteur auprès de la Sublime Porte Ottomane, je prends donc la liberté de l'instruire de ces faits par un Français, Monsieur Tranchand, qui, s'il est admis à l'honneur de présenter ses respects à Votre Altesse, lui expliquera de vive voix la nécessité qui m'oblige encore à solliciter son appui.

Je suis avec le plus profond respect
de Votre Altesse

le très-humble et très-obéissant serviteur

1856, avril¹.

Dionisios Archimandrit[e] (m. p.).

Agence d'Angleterre, Bucarest.

le 22/10 novembre 1856.

Éminence²,

Depuis que j'ai eu le plaisir de profiter de votre hospitalité, je n'ai eu aucune occasion directe de vous écrire et de vous assurer que je n'ai pas tardé de faire immédiatement remettre, à voie de main sûre, les lettres que vous m'avez confiées.

Je profite du voyage de Monsieur Crowe, litterateur distingué anglais et qui désire beaucoup visiter vos couvents, pour vous prier de m'accorder la permission de vous le présenter, ainsi que de demander de vos nouvelles.

¹ Scrisoarea n'are niciu adresă. Ea a fost adresată de Dionisie, cum se vede, unui mare demnitar turc.

² Ms. 3128, p. 144.

J'ai moins d'hésitation à cet égard, parce que les études spéciales de Monsieur Crowe et sa résidence à Constantinople ne manqueront pas d'intéresser auprès de Votre Éminence, vu l'intérêt que je l'ai vu témoigner dans la littérature même de nos pays.

Je n'entre pas en détail sur les événements du jour ici, comme Monsieur Crowe pourrait en donner des détails: pour nous tout se résume dans une opposition tranchée à la Russie, et j'espère beaucoup que ce[tte] fermeté, surtout sur la question de la frontière, sera appréciée dans la Moldavie.

Je n'ai pas besoin de dire à Votre Éminence tout l'intérêt que je porte à la prospérité du pays et combien je serais enchanté d'être éclairé par votre haute intelligence sur les mouvements du jour.

Je prie Votre Éminence d'agréer l'assurance de ma plus haute considération.

A son Éminence le Staritz Dionysi.

R. A. O. Dalyell.

* * *

Telegramă prezentată la Focșani la 2/II 1867¹.

Lundt. *L'Évêque Dionyssie, Buséo.*

Le consul d'Angleterre de Jassy va demander l'hospitalité ce soir à Son Éminence. La Princesse Nathalie Philipesco et Madame Roznovano arriveront aussi.

Dalyell.

* * *

*Télégramme*².

13/10, 1865.

S. S. L'Évêque de Buséo.

Mr. Baudry, envoyé en mission archéologique en Roumanie par l'empereur Napoléon, a dû arriver hier soir à Buséo; il se propose de visiter plusieurs points des environs qui lui ont été signalés comme intéressants au point de vue historique. Je vous prie de lui donner les renseignements et le concours dont il aurait besoin.

Cabinet Princier.

¹ P. 146 din același manuscris.

² P. 94.

DĂRI DE SAMĂ

Ioan Georgescu și V. Suci, *Gheorghe Lazăr, la o sută de ani de la moartea lui*, Sibiu 1923.

Bună privire de total asupra Țerii Oltului și personalităților pe care le-a dat neamului românesc. Data nașterii după protocolul morților din Avrig: 5 Iunie 1779 (p. 20). Interesantă reconstituire a mediului rural, cunoscut bine autorilor. După d. Ovidiu Densusianu mențiunea lui Barac ca dascăl în Avrig. Ce urmează e după revelațiile lui Avram Sădean și d-lui V. Stoica. Lămuriri despre liceul Piaristilor în Cluj (Viața Sf. Iosif Calasanzio, fondatorul Ordinului, a fost tradusă în românește, în temnița austriacă, pe la 1720, de Vlad Boțulescu de Mălăiești). Pe vremea lui Lazăr era director Croatul Martin Bolla (p. 32). Știri despre profesorii lui și la școala catolică din Sibiu. Lazăr s'a distins în toate materiile (p. 33). Autorii cred încă în calitatea de autor a lui Lazăr asupra „Povățuitorului“ (p. 34). Și la Viena însemnarea profesorilor (pp. 36-7). Și despre vizitatorii români acolo (pp. 38-9). Batjocura vieții din București însă e neadmisibilă. Scandalul cu școlarii de la p. 75 este el pe deplin adevărat?

N. I.

* * *

C. Rădulescu-Codin și preot I. Răuțescu, *Dragoslavele*, Cîmpulung 1923.

Noua lucrare a d-lui Rădulescu-Codin, care și-a asociat pe pâr. Răuțescu, proprietar al unei frumoase colecții de documente muscelene, e de cea mai mare importanță supt mai mult decît un raport.

Se începe cu expunerea condițiilor în care s'a dezvoltat vama Rucărului și Dragoslavelor. Cum n'am văzut *Documentele cîmpulungene* ale d-lui Băjan, de aici aflăm întâiu că la 1669 Antonie-Vodă a întemeiat la Cîmpulung, pe locul și, de sigur, după indemnul, fiului învățatului Udriște Năsturel, Radu, «casă de învățătură adecă școală», «întru care să hie puțință și bogățiilor și săracilor a-și da feciorii lor să se înțeleptească de buna învățătură dentru Sfînta Scriptură» (pp. 10—12). Erau mai mulți «dascăli». Mitropolitul avea privigherea. Brîncoveanu

dă o parte din același venit pentru biserica lui din Făgăraș (pp. 18-20). Se arată modestele ctitorii, în veacul al XVIII-lea, ale vameșilor. Din aceste acte se mai vede că la început „sătenii din Dragoslavele au fost ...aurari și au venit de la Hațeg și de prin alte părți... și tot au fost pe seama domnească rudari“, până ce în a doua Domnie a lui Mihnea Turcul boieri s'au înstăpînit peste dînșii (p. 27). În regiune erau după 1600 armași și vătafi de sate (p. 35). La Rucăr oamenii ajunseseră rumîni ai Floricăi, fiica lui Mihai Viteazul (p. 37). O parte din sătenii de aici trecuseră în Moldova, și încă la 1876 se știa de plecarea lor (pp. 41-2). Actele brașovene de la p. 4 și următoarele se află și în publicația mea *Brașovul și Romîni*.

A doua parte expune luptele din aceste regiuni în vremea marelui războiu. Se vede că și aici, față de populație, Germanii au întrebuițat sistemul internărilor în masă până la moartea de foame (mulți bătrîni de peste șaptezeci de ani au murit așa) (pp. 80-81).

În al treilea rînd se dă lista pîrcălabilor (nume: Purțu, Cățoiu). Se adaugă (p. 99) și pecetea satelor reunite: Urmează legende în legătură cu ele (și a unui Dragoș întemeietorului). Interesantă povestirea bătrînei care-și amintește de «Muscalii» din 1848 (pp. 105-6).

După lectura inscripțiilor de pe cruci vin alte acte din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea (nume: Zărnă, Iarul, Chefea, Arminul, Pocoș, Zlota, Dulamă, Targea, Ilinu, Jînga, Lunea, Borjea, Bășa, Utea, Gîrtea, Rujan, Curțu, Duru, Frăcea, Dărcea, Pușică, Madroghin, Bărbărau, Mădulara, Răuț¹). Petru de la Argeș sau Radu Paisie apare ca „Petru-Vodă Călugărul“, la 1642 (p. 127). Mențiunea «grofului» (Tököly), trecut cu oștile pe aici spre Ardeal.

Se dă și o întinsă descripție fizică a Ținutului. Înfățișarea obiceiurilor păstorești (p. 192 și urm.) e în deosebi importantă (cemetii, cete de oi; p. 194; oi *plecători*, p. 195; ciobani *cîrlănari*, p. 194). Se dau și datinile la naștere, la moarte, etc. (două «orații» nouă și frumoase, cîteva colinduri inedite).

Biserica și preoții vin pe urmă.

¹ Cuvînte rare: *povăjile* (p. 133), pentru *pojițiile* moldovene. „O litră de firăstrău“ (p. 165).

Zi de zi se expune, în sfârșit, eroica rezistență contra invației din 1916.

Facsimile de documente. Porturile populare sînt bine alese și reproduse.

N. Iorga

* * *

Correspondance du comte d'Argenson, ministre de la guerre, publiée par le marquis d'Argenson. Lettres de Marie Leczinska et du cercle de la Reine, préface de M. Pierre de Nolhac, Paris 1293.

Vreți să cunoașteți Curtea de la Versailles, a „conruptului“ Ludovic al XV-lea, altfel decît prin memoriile unor nobili amăriți ori prin mahalagismele oamenilor de litere cari ascultă pe la uși? Cetiți această corespondență, datorită pietății familiale și înțelegerii pentru cultură a marchisului d'Argenson.

Regina Maria Leszczyńska, cea uitată, neglijată, desprețuită, femeia socotită ca nulă, avînd doar evlavie catolică pentru a se mîngia de insignificanța ei, apare în scrisorile trimise ministrului d'Argenson cel mic, „le cadet“, ca moștenitoare a celor mai bune tradiții literare, ca femeie de spirit și ca minte deschisă și vie. Ea caută a fi sinceră, **vraie**. „Je ne connais pas le fard“, mărturisește Regina epocii fardurilor (p. 18; dar v. p. 254). Scrie: „prétez-vous à mon style, vous n'y aurez pas de peine. Il est simple, mais sincère, et, quand je vous assure de mon amitié, croyez-moi, car cela est vrai“ (p. 9). De soțul ei necredincios vorbește cu un adînc respect: „Aibă-l Domnul în pază și binecuvînteze-i întreprinderile. Aș avea mai mult cîraj să merg în tranșee decît să mă gîndesc la el de aici“ („Dieu conserve le Roi et bénisse ses entreprises. J'aurais plus de courage d'aller à la tranchée qu'en y pensant ici“; p. 9). Cînd e bolnav, ea spune: „ma pauvre tête s'en va“ (p. 16). Vorbînd de el și de fiul său, dus în războiu, ea șoptește prietenului: „N'en dites jamais mot, mais j'aime le premier à la folie“ (p. 29). Iar despre fiu asigură că i se poate repeta că e „charmant“ fără a o supăra vre-odată (p. 44).

Dușmanii intrați în țară „o innăbușă“ (ils m'y étouffent“, p. 12). În ce e rău nu se amestecă stăruind: „Je n'ai garde de défendre ce qui est illicite“ (p. 10).

În fond, melancolie slavă: morți ce umblă încă (p. 13), iată

viața. Știe care e purtarea regelui și judecata lumii, dar adaugă: „Tôt ou tard on rend justice aux honnêtes gens“ (p. 17). Moartea celui de-al șaselea copil, o fată, la șapte ani, o socoate ca o „fericire“ pe care ar dori-o și ea (p. 20).

În materie de îndatoriri speciale, apare bună, dar, deosebire față de altele, fără a exclude adevăratele iubiri, și maxima ei arată a fi dreaptă: „Il faut plaire à tous et en aimer peu, mais aimer beaucoup ceux que l'on aime“ (p. 35), iar, ca prietenie, de reținut: „La mort de mes amis ne fait pas mourir les sentiments que j'avais pour eux“ (p. 55).

Alături de dînsa, femeile de veche nobleță, — Regina-I intitulează „charmant, charmant, charmant“ și ar face din el un „saint Cadet“ — apar mai **mièvres** și mai rutinare¹.

Scrisorile regelui Stanislas, stabilit în Lorena, sînt de o cuviință mai măsurată și mai puțin vie. Totuși nu lipsește cîte o expresie fericită. Iată una despre armata noului său Stat: „Je voudrais que tous les Lorrains soient sous les drapeaux pour que l'honneur de servir le Roi les rende bons Français comme ceux-là le sont déjà, je vous assure, qui composent ce corps“ (pp. 65—66)². Și, în altă scrisoare, regele-duce revine asupra bunelor sentimente ale Lorenilor în timpul războiului (pp. 66—7). Stanislas se consideră ca „bon citoyen français“ (p. 68). În acest an 1744, el fu silit totuși să iasă din Lunéville și, temîndu-se ca burghesii din Nancy să nu deschidă, de frică, nu de altceva, porțile orașului, se refugie în Metz. Prințul Carol, pretendentul, arată o politeță surprinzătoare... De altfel îndată, în August, aceste „allures“ ale regelui se isprăviau (p. 72). Mareșalul de Belle-Isle orînduise astfel (p. 73). Stanislas păru foarte mișcat de greaua boală a gînerului său, care se și împărțășise (*bic.*). Și regina, Ecaterina Opalinska, se bucură de minunea însănătoșirii (pp. 74—5). Recomandînd pe mareșal pentru locul de locotenent general la hotar, el vorbea de o „vie agitée par tant de révolutions“ (p. 78). Undeva se pomeneste ușurința cu care recomandă pe oricine (p. 214). Pentru Academia lui, el intervenia în cearta cu Parlamentul (p. 222 și urm.).

¹ Pentru vara ei Jablonowska, princesă de Telmont, nu stăruie (p. 19). Cf. p. 68.

² Pp. 70-1. Numele mareșalului Curții nu trebuie cetit oare Mnichek (Mniszek) în loc de Mechek?

Intre alte scrisori aceia care arată că pentru liturghii de boala regelui, poporul „se cotisa“ (p. 141).

Scrisorile președintelui Hénault dau știri nouă despre Voltaire. În „Secolul lui Ludovic al XIV-lea“ el atinge a descoperii coloritul lui Tițian și lui Rubens, cu ceva în plus (p. 202).

N. I.

DOCUMENTE

Carte de împărțire între Nicolae Buzăscu cu Ilie Buzăscu. De la Divanul Craiovei.

Neculae Buzăscu au tras la judecată înaintea noastră pe frate-său Ilie Buzăscu, zicind numitul Neculae cum că nește holar de moșie, anume Barbești i Oboga i Bălțile și Uliu de la sud Romanaji, împreună și cu câteva sălaşe de țigani ce le-au rămas de moștenire de la părinții lor, s'au făcut frate-său Ilie stăpin, nevrind ca să le împartă cu dînsul frățeste și prin judecată cere să aibă dreptate. Față fiind și Ilie Buzăscul, s'au întreat ce are să răspundă și să arate cu ce pricină nu îngădue și pe frate-său Neculae să stăpânească împreună cu dînsul, atit moșiile, cît și țigani. Ne arată un zăpis iscălit de Neculae Buzăscu, fiind încredințat și cu alți boeri martori, de la leat 1758, Ap. 1, întru care scrie că, avînd socoteală Nicolae Buzăscu pentru o datorie ce au fost la Ion Bechianu, care bani au fost luat rînduri, rînduri, cu zăpise, la trebuințele lui, și apucindu-l numitu Bechianu cu strînsoare înaintea răposatului Banului Văcărescu ca să implinească bani și temîndu-se ca să nu-l pue la opreală, s'au fost rugat de frate-său Ilie ca să vînză o moșie a lor de la Florești ca să plătească datoria sa, cît și alte datorii de casă. Și, așa primind și frate-său Ilie, au fost vîndut acea numită moșie la răposatul cumnatul lor Constandin Bradescu, biv Vel Clucer.

Și, socotindu-și Nicolae datoria lui singur, s'au făcut tl. 246 capete, și stînd acei bani patru ani plătiți, în urmă apucînd Ilie pe Niculae, ca să-i plătească banii cu dobînda lor pe acei patru ani și neavînd cu ce plăti, s'au învoit între dînsii și au dat Niculae părțile lui frațini-său lui Ilie de moșie din Barbești i Uliu între Bălți i fu să-i dea tocmire stj. — cîte bani 3, cu simfonie într'aceiaș chip ca, dupe ce vor face hotărnicie la aceste numite moșii, de

vor ieși stj. mai mulți piste suma banilor ce s'au zis mai sus, să aibă frate-său Ilie a-i întoarce bani pe acel prisos. Iar, di va fi lipsă din stânjini, să aibă Nicolae a plăti frăține-său tot dupe tocmeala ce s'arată mai sus. Iar pentru dobînda banilor pe acei patru ani precum au fost arătat frate-său Ilie. Care zăpis chiar de însuși Nicolae nu fu tăgăduit, numai zisă că această moșie Florești, cînd au vîndut-o la Bradescu, n'au fost împărțiți între dînșii; și pentru aceia au vîndut-o, și cu acei bani au plătit atît datoria sa, cît și a casei lor. Am întreat pe mai sus numitul, în urma zăpisului ce s'au zis mai sus, avut-au vre-o împărțeală între dînșii, sau nu; ei răspunseră că au avut. La care însuși Ilie Buzăscu ne arată un comision de împărțală, cu lt. 1767, Sept. 21, în care să văzură trii boeri iscăliți, anumi Moisi Polcovnicu i Macarie și Istratie. Izvoranu Post., fișd iscălit și de însuși muma lor Magdalina Buzasca, întru care arată toată cererea lui Nicolae, atît din țigani, cît și din altele. Arată și Ilie ce au răspuns înpotriva lui. Și hotărîră acei boeri pentru țigani ce au fost zis iarăș că au dat atît lui Ioniță Brădescu pentru zăstrea mini-sa și pentru cei ce ar. fi luat răposat părintele Climent Dudescu, cît și mă[nă]stirea Cimpulungului. Și pentru cei ce au arătat Ilie fugiți și morți, să aibă Neculae a cerceta și, de va fi zisele lui Ilie adevărate, să aibă pace de către frate-său Nicolae. Iar, de va dovedi că sînt la Ilie, să-i împartă amîndoi frățeste. Iar pentru moșii numite într'acest comision(?) așa, adecă pentru moșia Barbești i Oboga i Bălțile și Uliu de la sud Romanafi, aceste moșii au rămas să se împartă de frați. Și, văzînd noi acest comision cu patru articoli(?) la mijloc, mai în urma zăpisului ce ne-au arătat Ilie Buzăscu, am întreat pe Ilie ca să răspundă: fost-au față la acea împărțeală, și din ce pricină n'au arătat zăpisul la boeri socotitori ca să-i fie dat aceste moșii numai supt stăpînirea lui, iar nu și a frățini-său. El răspunse că la acea împărțală au fost de față, dar zăpisul nu l-au avut lingă (rupt) și pentru aceia nu l-au arătat (rupt). Mai întreat, de vreme ce zăpisul nu l-au avut de față, mumă-sa poate să fi avut în știre de acest zăpis; răspunseră că mumă-sa nici de cum n'au știut. Iarăși s'au mai întreat Ilie Buzăscu, măcar și de n'au știut mumă-sa de acest zăpis, căci n'au spus pricina acelor boeri socotitori, și d-lor să fie arătat în scris și pentru ce au primit comisionu de n'au fost odihnit. Alt n'au mai avut ce mai răspunde,

făr de cit numai cu gura găsec pricini neadevărate, cum că au spus acelor boeri pricina, și d-lor ar fi zis ca să aducă zapisul să-l vază, și atunci, de va dovedi că este adevărat, il vor trece în comision. La care să cunoscă că(?) făr de cale nu îngăduiește pe frate-său Nicolae și l-au fost scos cu stăpînirea dintr'aceste moșii ce s'au zis mai sus. Pentru că să vazu că, acea moșie Florești fiind părintească, s'au vindut la numitu Bradescu cu știrea mini-sa, atit pentru datoria lui Nicolae, cit și 'a casăi, și pentru aceia n'au trecut-o în comision. Iar pentru țigani ce s'au căzut... de către Nicolae, dupe cum arată în comision, răspunsă Nicolae că toată arătarea ce au arătat Ilie este neadevărată, ci, fiindcă Ilie tăgăduiește la zisăle lui Nicolae, la aceasta are voe Nicolae să dea carte de blestem a Sfinții Sale iubitorului de Dumnezeu părintele episcopu frăține-său lui Ilie cum că toți țigani care au arătat că sînt dați d-lui, cum și pentru cei fugiți, că nici ii este prin știre unde sînt, nici că au luat bir de la dinșii făr de știrea frăține-său lui Nicolae. Și așa să aibă bună pace de către frăține-său Nicolae, iar pe cei nu va putea primi blestem să aibă a-i împărți frățeste.

L. 1776, Dechem. 1. Central University Library Cluj

Urmăază alte trei iscălituri
(Publicat de T. G. Bulat.)

* * *

Ștefan Tomșevici. Cu gîndul la biserici și minăstiri, cu blagoslovenia lui Anastasie Mitropolit de Suceava..., lui Atanasie episcop de Rădăuți, dă Solcăi satul Costeștii pe Siretiu și cu moară pe Siretiu, și cu Mănistireani, «sate adevărate domnești, care slujiau Curții noastre din Bolîșlani» Marturi: Ursu, Mare-Vornic de Țara-de-Jos, Mrăzea Mare-Vornic de Țara-de-Sus, Șinca și Todica pîrcălabi de Hotin, Radul pîrcălab de Neamț, — (alb) pîrcălab de Novograd, Sturdzea Hatman, Enachi Postelnic, Dițamandi Spătar, Alexe Ceașnic. Gheorghie Stólnic, Alixandru Viștearnic, Dumitru Goia Comis Mare. Blăstăm. Scrie Ionașco al treilea logofăt. Iași, 7123, Mart 18.

(La anticvarul Ezchenazi din Craiova.)

* * *

București, 27 Ianuar 7040. Vlad Voevod fiul lui Vlad Voevod, lui jupan Lupul Spătarul și fiii lui, pentru o ocină și cu partea lui Detatco și frații lui «Nanulă și Dragomir și Crăciun», cu preț de 1.500 de aspri. Citat și «Stanciul otă Burerești» (*sic.*)

Marturi: Hamza Ban, Drăghië Dvornic, Tudôr Vel. Log, Radul Vistiâr, Drăghië Spătar, Radul Păharnic, Staico Comis, Vințilă Stolnic, Radul Vel Păharnic. Negoită scria la București.

Pergament, pecete ruptă, monogram cu roșu.

(Origine pierdută.)

INSCRIȚII

Baia-de-Aramă

1. În dosul păretelui din față, în vâpseală:

Cu vreaarea Tatălui și cu îndemnarea și cu săvârșirea Duhului Sf[ă]ntă au făcută această sfântă biserică dumnealui jupănulă Cornea Brăiloiulă Velă Banu denpreună cu dumnealui jupănulă Milco Băiașulă, nepotă de frate lui Poenară căpitană, cu toată cheltuiala dumnealoră și fiindă egumenă chiră Vasile arhiman. drită, în zilele prea-luminatului și bunului creștin Domnă Io Costandină Băsărabă Voevodă. Începutu-s'au a să zidi aciastă sf[nă]tă biserică la Mai 22, leată 7207 și s'au săvârșită cu toată podoaba ei la Mai 7, lt. 7211. Ază rucogreașnăi...¹ ꝛcvopisaꝛ i Parthenie ermonah ot Thismana.

2. Pe zid:

† Ehi ϷϷη vltō 1700.

Scris-amă eu, robulă lui Dumnezeu Ghiță dascalu otă Cernați, fiindu la poliția orășălului Baia dascală; 1834, Octomv. 25.

3. Pe o *Evanghelle* de București 1742:

Aăastă sfântă și dumnezăiască Evanghelle au înbrăcat-o cu acestă argintă și au prelegat-o cu toată cheltuiala dumisale Rasta Anghelă Sărbu; 1809, Ap. 5. (În pomelnic, nume sârbești; și: Călina.)

* * *

¹ Mi-a scăpat numele în copie.

Biserica din Tarnița (Mehedinți)

1. Pe catapiteasmă :

Această doo tămpe cu unū rândū de icoană au pletit-o Ianăși, Vișan, Ancuța, Mărica, Gheorghe, Pătru, Păuna, Avramū, Stana, Dumitrașco, Ionū, Stanca, Ghița ; zugravū Ionū Roșu; 7307, 78 (sic).

2. Pe un *Penticostariu* :

Această sfântă carte este cumpărată de Chirilū Ardeleanu, Brașoveanu adecă, și au dat-o la sfinta bisărică a hramului Sfântului Nicolae la satulū Tarnița de c[t]itorie, în veacū să fie pomenitū și c[t]itorū să fie sfintei bisărici, cătră dumnealui, câtū și totū neamu dumnealui câtū va trăi sfânta bisărică ; la leatu 1801, Mai 1. (În pomelnic : Iona, Salomila.)

3. Icoane țerănești purtînd data de 2 Mart. 1841.

BCU Cluj / Central * University Library Cluj

Biserica din Poiana (Îngă Cîmpina)

De-asupra ușii :

† Întru mare slavă D-niī (sic) D[u]mnezeului nostru Is. Hs. și întru cinstea și prăznuirea Adormiri pr[e]asf[i]ntei Născătoarei de D[u]mnezeu s'au ridicat această sf[a]n[tă] biserică din temelia a preasăra (??) și s'au înfrumșețat cum să vede în zilele bunului și luminatului nostru prinț și întă[itu]l D[o]mn regulat al țării aceștia Alesandru de Ghica, cu blagoslovenia preasfinț[it] părintelui Mitropolitu dd. Neofit, iar ctitoresc efor fiind Marele-Ban Escelenția Sa Mihail de Ghica și epitrop Sf[întului] P[ante-leimon] d. Marele-Clucer Staicū, după a cărora povățuire s'a urmat începerea i prin rîvna și osteneala, cum și cheltuiala sf. părintele arh[i]m[andrit] Ghenadie Poenar și Lespezan, ano di Hs. 1841 ; iar întâiū ctitor au fostu și este fericitu întru pomenire Thoma Cantacozin ¹.

¹ Adaug că în Εθναγωγική Σάμπυξ din Lipsca se pomenesc „cel doi din Siatista“ și cei doisprezece din Moscopole.

Biserica veche din Sinaia.

1. La intrare :

Zugrăvit-u-s'au această sf[ă]ntă biserică în zilele prea-luminatului Domnă Io Alecsandru Costandină Muruză Voevodă, fiindă Mitropolită preaosfințitul Dosithei, și s'au săvîrșitū prină toată ostăneala și cheltuiala părintelui egumenă Damaschinū, ano 1795, Sep. 16.

Vechea inscripție a lui Mihai Cantacuzino Spătarul a fost ștearsă, el fiind executat de Turci ca hain.

2. Pe icoana lui Hristos :

S'au zugrăvit și s'au afierositū de Costan. Ladie la Slobozia, la mitoh Sină ; 1830, Dech. 23.

3. Candela lui Hagi Gheorghie Peasnea, «anu 1763».

* * *

Museul din Sinaia

1. Această poartă și cu toate innoiturile câte să vădu acii au făcutū părintele Dionisie proin Trulon în zilele lui Ionă Nicolae Voevoda, înă anulū de la Adamă 7228, Maiu 20, 1720.

2. Pe un patrafir :

Ἐκεντήθη παρὰ τοῦ ἱεροδιακόνου Ζεφάρ (Στέφαν ?), 1748, X b S'. (=S'a cusut de ierodiaconul Zefar (Ștefan ?), 1748, ?.)

3. Antimise din 1724 (Mitropolitul Ștefan), 1770, 1773 (Fifaret de Rîmnic), 1790, 1793, 1795, 1800, 1846.

4. Pe o adresă tipărită către Vodă-Știrbei, iscăllită : «amploiați, și lucrătorii tip. col. Sf. Sava», «cu ocazia Anului Nou 1856»:

Generații fără număr, tămîind acea sfințire

A progresului științei ca p'o rază de la soare.

* * *

Biserica din Breaza (Prahova)

1. La intrare :

Diacon Manole zugrafū, Rîducu zugraf ot București ; Av. 13, 1777 (și cu arabe), Tudorache zografu.

2. Pe o piatră de mormînt în pridvor :

Supt această piatră odihnește-să osile răposatului robu lui D[u]mnezeu iereu David proto[p]op, la leat 1827, Iuni 7.

3. Pe alta :

Supt această piatră odihnește-să osile răposatului robu lui D[u]mn[e]zeu Daniil eromonahū, leatu 1839, Mai 1.

4. Re o frintură de piatră :

Γεώργη Ban, 1811. Șt. M. C.

5. Pe potir: Μνησθήτη, κρύμι Γρηγορίου Σλότας και τών τέκνων (c. 1777) (=Adă-ți aminte, Doamne, de Grigorie Zlătarul (?) și de copii“).

6. Pe chivot :

Acest chivot s'au dat de begzedè Scarlatū Ghica la biserica de la Braza, 1840.

* * *

Biserica din Slănic (Prahova).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. La intrare :

Aăastă sf[ă]ntă și dumnezeiască biserică s'au rădicat întru cînstea și slava sfinților ierarhi, zidită cu toată cheltuiala dumnealui boierului biv Vel Clucer Ioan H. Moscu, epistat ocnilor, în zilele Domnului Ioan Alexandru Moruz Vvd., cu blagoslovenia Mitropolit chir Dionisie, i episcop chir Costandie. Și s'au săvârșitū cū toată cheltuiala ei de numitul boer, la leat 1806, Oct. 4.

2. La proscomidie :

1797; Κρύμι... δούλων σου 'Ιακώβου, Νικολάου, Κυριάκου.

* * *

Biserica din Viașu (Mehedinți)

1. La intrare :

† Aăastă sf[ă]ntă și dumnezeiască beserică să prăznuește hramu Sf[ă]ntului Nicolae și sfinților apostoli Petru și Pavel, s'au făcut cu cheltuiala d. Vistieru Rădușu Fratoștițanu, iar îngrijitori popa Pătru ot Mărdăștefi, în zilele prea-înnălțatului Domnului nostru Alexandru Dimitrie Ghica Voivodū, episcopu nostru Neofitū, și s'au începutū la leatu 1835, iar la leatu 1838 s'au săvârșitū, luna lui Iunie 15. Petru zugravu ot Craiova, Ilie calfă.

2. Ctitori: „Ilie boiangiu, Marica“ (copii: Smaranda, Ana), „Polcovniceasa Marica“ (copii: Alicsandru, Iliana), «d. Vistieru Radu» (copii: Pătru, Macavei, Constandin, Nicolae, Ion, Dumitrache), «d. Vistiereasa Theodora» (copilă: Maria), „Stana“ (copil: Ion), „Iordache abagiu, Dumitrana, Ion Logofătu, Stoian“ (preot), „Zmadu, Maria“ (copii: Dumitru, Gheorghe), „preoteasa Stanca, popa Ion“.

* * *

Biserica din Burnaz (Dolj)

1. De-asupra uşii:

† Aăastă sfântă biserică unde să prăznueste hramulŭ Ovedenia s'au zidit de... Ionŭ Burnazŭ i cu fiul d. Costaiचे Burnaz; cu soŭiile dumnealor Ana ŝi Rucsanda. S'au zidit la leat 1818 ŝi s'au zugrăvit de dumnealui Costaiचे sin Ioan Burnaz la leat 1837 cu toată cheltuiala dumnealui în zilele Escelenŭii Rale Alicsandru Ghica Voevod, în zilele preasfinŭitului episcopŭ alŭ Rămnicului. Matei zugravu, Costandin z[u]gr[avul]... i 12.

2. La chipurile ctitorilor: Fotache zugrav din Craiova, 1837.

3. Chipurile ctitorilor: «cocona Safta, cocona Rucsanda, soŭia d. Costaiचे Burnaz, boeru Costache Burnaz» (copil: Domnica), jupăn Ioan Burnaz cu soŭia Ana (copii: Ioan Florea).

4. Icoane Interesante.

5. Pe zidul din dreapta: «Samodiva, Ienea femeilor»: două chipuri faŭă în faŭă, un monstru ŝi o femeie goală.

* * *

Biserica din Braloŝtiŭa

1. La întrare:

Aăastă sf[ă]ntă ŝi d[u]mnezeiască biserică ce să prăznueste hramu sfinŭilorŭ ŝi marilorŭ Voivozi Mihailŭ ŝi Gavrilŭ ŝi alŭ sf[ă]ntului marelui arhireu Nicolae este zidită dinŭ temelii ei cu toată cheltuiala ŝi ostăneala dumnalui panŭ Constandinŭ Argetoianulŭ bivŭ Velŭ Sărdarŭ, fiulŭ răposatului dum. Costandinŭ Argetoianulŭ biv Velŭ Pitarŭ, nepotŭ de tată alŭ dum-

n[ea]lul Mihai Cantacuzino biv Spătarū, înfrumusețându-să cu zugrăvită cu blagoslovenia prea-cinstitului și prea-sfințitului episcopū alū Răm. Noo-Severinū în zilele prea-înnălțatului Domnu Io Scarlatū Ghica Voivodū, leatū 7270, Octo. 4 dn.

2. La ctitori :

Iubitorulū de [Hs.] Grigorie epis[cop] Răm., panū Mihai Catozino biv Vel Spătar, jupăniț[a] ego... ; jupanița Balașa Argetoianca, pan Costandinū Ar[getoianu] biv Vel Pit., pan Costandinū Arg[etoianu] bivū Velū Sărdarū, Maria Arg[etoianca], pan Necola Slătineanu, (plus cinci figuri șterse, de bună samă copii sau și gineri, surori ; spălându-se zugrăveala, numele ar apărea).

3. *Antologhion* (1737) și *Triodion* de Râmnic.

* * *

Tismana.

1. La fereștile altarului:

Prefăcutu-s'au aceste ferești în zilele părintelui chir Epimen (?) egu[men], leat 1843, luna Mai 7.

2. Pe o ușă :

Aăastă ușă iaste făcută cu totă cheltuiala sf. mănăst. de sf. părintele eg[u]m[e]n și arh[i]m[andrit] T[i]s[menii] ; Ioun. 25, 1782.

3. Pe o candelă :

Jupanū Vlăduțulū, jupănițe ego Anūca. Să fie unūde vorū fi osele dumnealorū. Să să știe cine aū făcutu aceste candelē : V[ădu]țulū Suljerū.

4. Pe altă candelă :

Să să știe cāndu au pristăvitu-să Vlăduțulū V^l Sluj, msța Dichievre 1.

5. Pe o candelă la altar :

Hristodor irna (*sic*).

6. Pe o altă candelă :

Cornea Vel Ban, Craioveschi, It. 1693.

7. Pe o cruce :

Aăastă sfântă cruce o amu făcut-o eu cu toată cheltuiala mea : Mihail arhi[mandrit], igu[men] Tismeaniaņu, 1781.

8. Pe un artofor :

Acestă artoforionă iaste făcută de Danilū ierom[onah] sf[i]n-
tei măn[ă]s[tiri] Tis[manei], fiindă năstavnīc Parthen[ie] arhim[an-
drit].

9. Sfeșnice mari de la Partenie egumenul, 1834.

10. Pe o candelă (?) :

A biserici bolniți a măn. Tism[ane], hram sf. erarh Nicolae,
1842.

11. Pe un tetrapod :

Acest iconostasū s'au făcut în zilele părintelui egumenulu
chirū Gavriilū, vleit 7250, și l-au lucratū Ghenadie monah.

† Cf. Ștefulescu, *Tismana*, ed. a 2-a, București 1903.

* * *

C e t ă ț u i a

Pe un stihar :

Săi aurarū sătvori lo Duca Voevod ; gjda ego Nastasiia (și
l au dat bisericii din Cetățuia).

BCU Cluj / Central * University Library Cluj

Biserica din Rădăuți

1. Pe o piatră în pivniță :

văseoshtennago oteța nașego... ..Gheorghiiē radovscago, ije
preaslăvise... veačnāi jīni vltō 7109, mșta. Mai 9.

2. În biserică, supt chipul lui Alexandru-cel-Bun și al Doam-
nei ; Alexadru-Vod[ă] starago.

* * *

Biserica din Dobrogea.

De-asupra ușii :

Această sfintă biserică este zidită dinū temelie cu toată chel-
tuiala dumnealui panū Mihailū Nesculū i panita, soția dumnea-
lui, Efrusina, si împodobindu-se cu toate cele trebuincioase
zestre, si hramul Sfintī Voivozii Mihailū și Gavriilū, care irce-
pere sfinti biserici la luni 19 [zi]lī lt. 1809, cu blagoslovenia
prea osfințitu. Iosif episcop Argeșiu, însă satu Dobrogea moșia
numiti ctitori, si s'au târnositū la leat 1810, Noemv. 18, în stă-
p[ân]rea Rușilor de al doilea ; pomenitul sineto ctitorilor Ale-
xandru Nescul bivel Șetrar și cu soțul dumnealui.

* * *

Biserică munteană.

1. Pe Cazania lui Varlaam:

Să știe că această s[fân]tă carte ce dau eu Radu Mohană de pomană la stă biserica la satul Căineni.

2. Pe un *Apostol* al lui Șerban Cantacuzino:

Cumpărat au dumnealui lordachi Iveniti Velu Med. acestu sfântu Apostolă și l-au dată la biserică Bănesii, Mart 1 dni, lt. 7240, și în urmă zidindu-se numita sfântă biserică dă temelie dă dum. jupană Ianache Văcăresculă Velu Paharnică și dicheofilax ală Patrieșăscului Scaună ală Bisericii ceî mari, fiindă acestu sfântu Apostolă stricată dă în vechime vreamii, s'au legatu de dumnealui numitu boeru și s'au afierositu iarășu la numita sfântă biserică a dum. otă Băneasa la leatulă 1766, Iul. 12.

Să să știe că acestu sfântu Apostolă iaste ală sfintei biserici Argeșului... Și amă scrisu eă Barbulă Logf. în zilele prea-luminatului și prea-înălțatului Domnului nostru Io Costandină Nicolae Vvd. de la anulă (*sic.*), zidirea Lumii Fev. 22 d., 7249.

3. Pe *Liturghii* din București 1780 :

În zilele lui Io Mihai Costandină Suțulu Voevodă.

* * *

Altă biserică munteană.

1. Pe o icoană :

De Nicolae zograf; 1802, Iunie.

2. Pe alta :

Această icoană este făcută de zugravulă Hrizea (?) lumănăraru.

* * *

Altă biserică munteană.

Pe o icoană :

Făcutu-s'au această sfântă icoană dea robu lui D[um]nezeu Ioană sină Dunitru croitoriu.

* * *

Biserică din Oltenia.

Pe o piatră de mormînt:

Preaslăvise raba bjiu jupanița Caplea, jupanu E...hp..

(Comunicație a d-lui T. G. Bulat.)

C R O N I C Ă

Relevăm din foaia de la Cernăuți: «Glasul Bucovinei» această încercare de sintesă, care merită a fi păstrată:

„Miercuri, 28, și Joi, 29 Novembre, a avut loc în sala a VII-a a Universității cursul popular al d-lui profesor universitar Vasile Grecu, care a ținut o conferință foarte interesantă și frumoasă despre «Bizanțul și Românii». Conferențiarul a expus în mod bine documentat istoria regiunilor dunărene supt Imperiul bizantin, influența ce Bizanțul a exercitat, din punct de vedere politic, asupra populației romanisate din Dacia, mai ales după ce acest oraș a devenit singurul razim al ideii de Stat și al culturii romane în noianul de popoare navălițoare, și teoriile care au fost emise în timpul din urmă de d. profesor N. Iorga cu privire la locuitorii «sciți» ai malurilor Dunării în veacul al XI-lea.

Poporul românesc s'a format din străvechii locuitori ai Daciei, pe pământul acesteia și supt influența civilizației romane. Romanii și civilizația lor n'au pătruns în Dacia odată cu Traian. Din potrivă Romanii au venit în Dacia mult mai de vreme în virtutea expansiunii pașnice ce caracterisează acest popor în opera sa constructivă de-a-lungul veacurilor până la desființarea Imperiului roman din Apus (476) și încă o bucată de vreme după această dată. Coloni romani au trecut Dunărea și s'au așezat în Dacia îndată ce frontiera Imperiului roman se stabilise de-a-binelea la Dunăre, fiind mînați de înghițirea proprietății mici de către proprietatea mare, un fenomen atît de bine cunoscut încă din epoca sfîrșitului republicii romane. Neapărat, coloniile romani au adus în Dacia și un puternic curent de civilizație și viață romană. Vom înțelege deci că termenul Român

nu trebuie să fie numai o simplă noțiune etnică, ci înseamnă colon (țeran) roman și situația sa socială legală-economică (analog «Rumînului», starea legală economică a țeranului, consacrată de Mihaiu Viteazul).

Ocuparea Daciei de către Traian n'a fost prin urmare altceva decît consacrarea unei situații găsite și consolidate, dovadă condiția de pace dictată lui Decebal, anume de-a elibera pe meșteșugarii romani. Pilda dată de Romani de a-și întinde mai întăiu în mod pașnic domnia și apoi de-a trage în sfârșit și formal fruntaria ce cuprindea o provincie nouă au urmat-o și Rusia în Extremul Orient și mai ales Anglia peste tot locul. Și ocupări de felul acesta sînt foarte durabile; putem zice că urmele lor rămîn neșterse (Statele Unite din America).

Dar iată că vine «evacuarea» Daciei de către Romani. Dar evacuarea aceasta s'a produs în aceleași condițiuni ca, de pildă, evacuările austriace din timpul războiului. S'a dus din țară oficialitatea (funcționarii mai înalți și armata). Dar poporul romanizat complet a rămas. Și încă multe sute de ani după evacuarea Daciei, Romîni erau orientați spre Apus, spre Roma. Episcopul Nichita Romanul întreținea încă, tărziu după evacuarea Daciei, legături strînse cu arhiepiscopul Paulin din Nola (Italia). Și administrația romană, electivă-autonomă, a dăinuit încă multă vreme în Dacia. Romîni au păstrat și titlul de Domn (*dominus* în înțelesul roman-imperial de stăpîn absolut).

Însă orientarea aceasta către Italia a trebuit firește să se rupă după ce peste această țară trec, în veacul al IV-lea, vremi grele și după ce ea cade pradă cotropirii barbare a diferitelor triburi germanice.

Încă Împăratul Dioclețian începe împărțirile Imperiului roman. Greutățile interne și primejdiile din afară devin tot mai amenințătoare. Se fac reorganizări peste reorganizări. Dar nimic nu e în stare să împiedece căderea Romei. Încet, dar sigur, punctul de gravitație al Imperiului roman se mută spre Răsărit (Dioclețian își are sediul la Nicomedia). În sfârșit la 476 partea de Apus a Imperiului este complet amputată de barbari.

În Răsăritul unde e mai multă unitate din toate punctele de vedere, se salvează peste aceste vremuri. Bizanțul resistă și se ridică.

Și Romîni trebuie acum să se orienteze, din punct de ve-

dere cultural, spre Răsărit, unde se închiagă un Stat nou cu o civilizație nouă.

E greu de spus de ce Constantin-cel-Mare și-a ales Constantinopolea de reședință. Creștinismul singur n'a fost motivul, căci doar și în Roma erau destui de buni creștini.

Apoi Constantin-cel-Mare a îmbrățișat creștinismul mai mult din motive politice. Prin urmare trebuie să fi intervenit și puternice motive de ordin militar și economic. Din Constantinopole supravegherea năvălirilor era mai ușoară, și apoi acest oraș mai era și deplin stăpîn asupra căilor de comunicație principale. Și lumea simția pe atunci această gravitațiune deosebită a Răsăritului. Noul Stat ce se închiagă în jurul Bizanțului a găsit apoi destulă putere ca să dăinuiască încă o mie de ani, să-și creeze o civilizație, să aibă epoci de mărire și de decadență, să aibă în sfârșit și calități, dar și defecte mari. A avut acest Stat netăgăduite calități, astăzi prea puțin cunoscute, căci altfel nu ni putem închipui cum s'a făcut ca Imperiul bizantin să mai trăiască încă o mie de ani singur, împrejmuit din toate părțile de dușmani de moarte.

Firește că au venit și vremuri în care Apusul a întunecat mult Bizanțul. Cu toate acestea însă noi, Românii, am fost nevoiți să ne orientăm în spre ei, căci influența bizantină a fost pentru Răsărit hotărîtoare. Toate popoarele barbare din Răsărit au primit civilizație și s'au făcut națiuni supt influența bizantină. Românii erau în aceste vremuri acum formați și s'au orientat numai către Bizanț, căci n'au avut atîta nevoie de civilizație. Pentru Europa întreagă Bizanțul a fost mai mult decît Poitiers (biruința lui Carol Marten asupra Arabilor năvălitori din Spania), pentru că de această cetate s'au sfărîmat primele și cele mai furioase valuri ale Arabilor.

Cît privește pe Romîni, Bizanțul a contribuit de asemenea foarte mult la ocrotirea și salvarea lor din puhoaietele năvălirilor barbare, parte în mod activ prin aceia că, urmînd unei tradiții, Bizantinii țineau foarte mult să-și asigure linia Dunării, parte în mod pasiv, atrăgînd prin splendoarea sa împăratească atenția năvălitorilor mai mult asupra sa. Împăratul Nichifor Phokas chiamă pe Ruși într'ajutor împotriva Bulgarilor amenințatori. Sviatoslav, conducătorul Rușilor, bătut pe Bulgari, dar reveni curînd ca dușman al Bizantinilor, plăcîndu-i deosebit ținuturile frumoase de la Dunăre. El înființă un Stat lîngă Silistra (Durostor). Această

așezare a Rușilor la Dunăre ar fi fost fatală pentru neamul nostru, dar urmașii lui Nichifor Phokas, urmînd tradiției bizantine de-a păstra linia Dunării, nu s'ar fi lăsat, pînă ce nu i-a îndepărtat pe Ruși de la Silistra. Pentru ca linia Dunării să fie în totdeauna liberă, Bizantinii au înființat pe amîndouă malurile numeroase cetăți.

Tot Bizanțului li datorim și prima știre despre nația noastră. Ioan Kinnamos, secretarul lui Manuil Comnenul (1143—1180), ni povestește despre o oaste de Valahi «despre cari se spune că sînt vechii colonii din Italia». Romîni trebuie să fi fost fără îndoială și prin oștile barbarilor ce năvăliau asupra Bizanțului și tot Romîni mercenari trebuie să fi fost și în oștile bizantine. Deci noi am avut de suferit și influențe directe, pe lîngă cele indirecte, pe toate terenurile. Chiar și primele încercări de State românești s'au făcut după model și îmbold bizantin. D. profesor N. Iorga atrage atenția asupra «Alexiadei», unei monografii istorice în formă epică # Anei Comnena, în care autoarea vorbește de regiuni foarte înfloritoare la Dunăre, care sufăr mult din partea navăltitorilor de la Nordul acestui fluviu; această regiune se numia „ducatul Paristrion”, și era o unitate administrativă și militară ce se afla supt un guvernator cu atribuțiuni deosebite, care rezida la Durostor. Ducate de felul acesta erau mai multe de-a lungul Dunării și au devenit cu vremea voevodate independente, supt conducerea unui voevod sau hegemon, cum îl numiau Bizantinii. Și Ana Comnena zice mai departe că Paristrionul de la Dristra (Durostor, Silistra) s'a revoltat împotriva Împăratului și s'a făcut independent. Autoarea îi numește pe locuitorii revoltați: Sciți; deocamdată nu știm ce sînt acești Sciți, fiindcă cronicarii și istoriograful bizantini numesc, în tendința lor de a păstra numirile clasice, pe toți locuitorii de dincolo de Dunăre, fără deosebire: Sciți.

Dintre numele conducătorilor «Sciților» acestora ni sînt cunoscute unele ca Tatos, Seslav, Sațea, care se asemănă cu numele de voievozi romîni de mai tîrziu (Seneslav, Sas). Acești locuitori sciți din Durostor samănă, după cum ni povestesc Bizantinii, grîu și meiu (hrana principală la Romîni, înainte de importarea porumbului). Și mai departe aflăm că, cu prilejul răzvrătirii lui Traulos, hegemonul Durostorului, împotriva lui Alexie Comnenul, un oarecare «Scit» Tatos aduce ajutoare de la

Cumanii de dincolo de Dunăre. Ne întrebăm deci cu drept cuvânt ce sînt acești Sciți, cari samănă în timp de pace grîu și meu, cînd știm că dincolo de Dunăre sînt numai Pecenegi și Cumanî? Dacă ar fi fost Bizantini, Ana Comnena i-ar fi numit așa, ca pe revoluționarul Traulos. Bulgari nu sînt, căci Bizantinii îi numesc pe Bulgari Mysi (Moesi). Ungurii au numiri clasice grecești altele decît Sciți. Prin urmare, conchide d. Iorga, acești Sciți sînt probabil Romîni, aflători în vremile acelea la Dunărea de jos (Vlașca-Vlahi). Dacă se admite această teorie a d-lui profesor Iorga, atunci începuturile istoriei neamului nostru se mută cu 200 de ani mai înainte.

Judecată în general, teoria d-lui Iorga este foarte probabilă. Ducatele de la Dunăre și hegemonii lor trebuie să fi fost State independente românești, după analogia cu voevodatele de mai tîrziu ale Romînilor, înființate după pildă și cu îmbold unguresc. Un argument protivnic e că pămîntul nostru, noi nu l-am avut chiar din capul locului în întinderea sa actuală, ci noi l-am dobîndit pe încetul pînă la Nistru și Marea Neagră. Apoi ne mai întrebăm de ce ducatele dela Dunăre nu s'au menținut ca voevodatele de mai tîrziu? Se poate că, nefiind năvălirea popoarelor încă terminată și dispărînd Imperiul bizantin vremelnic din Europa, Latini dîndu-i prin ocuparea Constantinoplei lovitură de moarte, Statele românești de la Dunăre au trebuit să dispară, fiindcă populația lor era prea puțin deasă și fiindcă-și pierduseră ocrotitorul, Bizanțul. După ce dispăruse temporal Imperiul bizantin din Europa, se ivește Imperiul «romîno-bulgar», în timpul Împăratului Isac Anghel. Nichita Acominatu spune că, și de data aceasta, „Sciții de dincolo de Dunăre” îi ajută pe răzvrătiții Petru și Asan. Prin urmare vedem că acești Sciți transistrieni sau mai bine paristrieni joacă un rol destul de însemnat în istoria țărilor din Sudul Dunării pe vremea Imperiului bizantin. Admițînd că acești Sciți sînt Romîni, influența politică reciprocă între Bizantini și Sciți paristrieni, adevă: Romîni este evidentă.

Expunerile extrem de interesante ale conferențiarului au fost primite de asistența foarte numeroasă cu aplause călduroase.»

În *Ioan Neculce*, III (1923), se dă aspectul Iaşului după o statistică din 1820. D. Ghibănescu constată dispariţia „uliţei trepezeneşti“ (a Lazilor, cari erau de lângă Trapezunt) şi „sîrbeşti“ (a Balcanicilor). Un dascăl Gheorghe de la Bărboiu dus la Constantinopol (p. 8). Evreii erau în 1820 numai 6.000 de suflete aproximativ (p. 8). Mehterii, muzicanţii Curţii aveau şi profesii (p. 10). Între străini profesorii Dubert (Frances) «Şiaidar» (Frances), «Genelie» (*idem*), Lincoull, «Ruja» (Italian), Kraus, Baca, Constantin, Nicolae, apoi cofetaru Nicoletti, doi muzicanţi, un fabricant neamţ de pian (p. 13). Mai sînt şi alţii neidentificabili (ca dascălul «Jajde»). Articolul are un glosar «filologic», o hartă şi o semnătură autografă a autorului. — Urmează un bun studiu asupra satului Goeşti de d. M. Costăchescu. Interesant dubletul românesc Frăteni pentru Brătuleni (cancelaria slavonă a slavizat nomenclatura mai mult decît se crede). Bratul viteazul pare a fi egal cu Bratul Stroici (Stravici e iar o formă de cancelarie): viteaz înseamnă cavalier, *eques, miles*, după obiceiul unguresc¹.

Şeptecenii sînt oameni din Şepticiu (pp. 34-5). Ivaşco, fiul Nacului, şi Măricuţa, fata lui Dumitraşco Drăguţescul, din 1655, la Goeşti (şi la Lungani), sînt străbunii Mariei Nacu, soţia lui Iordachi Drăghici şi înaintaşa mea. Acolo a murit Alexandra, fiica lui Vasile, el însuşi fiu al lui Ureche cronicarul (*ibid.*). Ureche voia să lase pe Alexandra, care s'a judecat la Duca-Vodă. Ea era cumnata lui Ionaşco Nacul. Soţul cel rău a fugit în Polonia, murind acolo (averea o lăsase în parte la mănăstirea Sf. Vinere). O parte din Vristaţi¹ o dă Ionaşco nepotului Savin (p. 39). Un Buhuş, rudă cu Ureche, cumpără ceva din lăsamîntul acestuia (*ibid.*). Năculeştii (Nicolae, din Lungani) erau şi «răzeşi» la Frăteni, arătînd astfel că se coboară din «viteazul» Bratul (p. 40). Aproape erau şi Prigoreniii lui Neculce.

Nacul din 1743 era „Neculai feciorul Necului logf. of Visterie“ — cf. şi, la p. 83, an. 1733, lângă Dumitraşco Mustea — din Lungani, avînd ca frate, la Frăteni, pe Ion (p. 41). Neamul avea şi moşle la Şepticeni, unde se judecau cu călugări de la Putna (*ibid.*) (aproape Bătireştii, de la Batir, Báthory). În Cerbole se păstra «heleşteul Nacului» (p. 42). La 1754 Ioniţa

¹ Cf., calexic: „vristaţi“ pentru amestecaţi.

Nacul avea, cu partea din Frăteni și cu Lungani, satul Ploscu-rești (p. 43). La 1797 în Șepticeni era stăpînă o femeie, Maria Stolniceasa Năculeasa (*ibid.*). Ei au fost vînduți de aceasta, acum soție a lui lordachi Drăghici, numai la 1839, în ziua de 12 Septembrie, beizadelei Iorgu Suțu (*ibid.*). Un frate al lui Delavrancea ajunsese stăpîn la Goeștii vecini (p. 46).

Ō bogată serie de documente ieșene. Călugării de la mănăstirea Nicoriței la 1698 (p. 49). Un «bacal» de la Chișinău în 1779 (p. 50). Un staroste de făclieri la aceeași dată (p. 80). *Uliciiani* corespunzînd «răzeșilor» la 1710, p. 80. „Drumul Sării” la 1796 (p. 58), vii cumpărate de Gheorghe Asachi la 1827 (p. 60). El apare, în legătură cu această proprietate, împreună cu soția Elena și fiica Ermiona la 1848 (p. 62). Suiulgiu lui Grigore Ghica la 1757, p. 63 și p. 65. Danie de loc, în April 1776, lui Fotachi, „doftorul al curții gospod”, ca să facă o „spîterie de piatră”, „pentru odihna de opștie” (pp. 64-5). Curtea arzînd, el face o simplă prăvălie (pp. 65-6). Semnătura lui Φώτιος Ιατρος, la 1794 (p. 67). Un Ioan șlicar în Iași, la 1810, p. 73. Judecată după «Sfînta pravilă» la 1755 (p. 74). Un «Boșneag» tu-fecciu la 1796 (p. 75). Vătașea (Batatzes) și Botășanca la 1666, p. 78. La 1709 nepoata lui Popărșoc Șoltuzul de Iași, p. 79 lîngă o Tricolicioaie (un Tricoliciu la Bogdan, *Documente Bistrițene* la începutul secolului al XVI-lea). Cf. un Toader Tricolici la 1724, p. 82. — Un act privitor la Botoșani cuprinde pe Silion, un preot Gheorghe, un preot Toader, un preot Ilie, un preot Ienachi, un Mihalache fost hotnog, un Gheorghiiță Ghenghea, un diacon Gheorghe, un diacon Ursul, un Ioan fiul lui Belici, un Vasile Popișcanul (p. 80). — *La 1724 un zugrav Vasile, frate cu diaconul David, care Vasile luase asîpră-i, fără a o face, „o catepetiazmă de la mănăstire de la Niamțu”* (p. 81). *Zugrav e și preotul Ursul, la 1731, p. 82* (cunoscut și de Neculce). Soția Maria în 1750, p. 83 (fiu, Ioniță; aproape, acel David Diaconul, pe Ulița Strîmtă). O casă a Mitropolitului Nichifor la 1747, p. 83. Ileanca și Maria nepoatele lui „*David diacon zugrav*”, la 1760, p. 85; *martur „preotul Ioan zugrav”* (p. 80).

Un blănar ungur la 1771 (p. 88) odată cu Mirza băcalul. Soronarii la 1733, p. 91. Un staroste de Armeni la 1740 (p. 91) și «capul arcarilor» într-o stradă din Iași, *ibid.* Alt staroste de Armeni la 1755, p. 93. Un băcan Hristea Endreneliu (din Adria-

nopol) la 1764, p. 94 (ca de obicei, cuvintele grecești sînt indescifrabil redacte). La 1786 «locul Doamnei Catrinii» (p. 98), — nume: Vinetiia (*ibid.*). «Dănilă fuștașu de spre Doamna», 1744, p. 991. «Mahalaua stăpăzâniască», și «strepăjânească» (p. 100; cf. p. 101), trăpezănească, și «surlăria», cu acest prilej. La 1806 Nicodim arhiereul Sinadon lasă vechiului său vătaf Anghel «mica lui bibliotecă» până va fi de vîrstă fiul aceluia, Antonie (și «izvodul cărților»), p. 102. În acea mahala «podul de piatră ce să numește a lui Ștefan-Vodă (Tomșa)», p. 102. «Prăvalul locului spre Bahluiu», p. 104.

Note ale d-lui Zotta despre lordachi Rășcanu, care a făcut parte din solia la Constantinopol în 1822, p. 107 (în notă despre Ralu, fiica lui Mavrocordat Dell-beiu, măritată Moruzi).

Apoi act slavon de la Ștefan-cel-Mare (16 Octombrie 1490) pentru satele Răspopi, Iiești, Catelești (Covurluiu). Un Neagoe fiul lui Vlad Orbescul (p. 108), frate cu Călin (fiii lui Deatco, și Vlad, soră, Negoslava, toți *Munteni* pribegii). Altul (traducerea) din 1496-7, privește satul Alexești (nume: Vlașin) (p. 109). *Act românesc din Răspopi* (1593, 24 Iunie) (un cal, 15 taleri), p. 110. Plata în pămînt a «morții de om», 1639—40, pp. 110—11. «Cai ă-au fostu rinduiț de triaba Hanului», supt Dumitrașco-Vodă Cantacuzino; p. 111. Mănăstirea «Balica», p. 112. Constatere la 1712: «fiind țara la mare scăpăcune și risipă din zavistia nepreitorului, precum iaste vederat întru toți» (p. 112).

Extrem de interesant testamentul Mitropolitului Gheorghie, 18 Decembrie 1729: la «țenchiul vieții» lasă o sută șaizeci de «stupșori» Mitropoliei, cînzeci Neamțului, de unde e de postrig, cînzeci Bistriței, de unde a ieșit de a luat episcopia, apoi Pîngărașilor și Bisericanilor, plus ceva vite, cai, oile ce le are «din copilăria sa făcute», nepoților și nepoatelor, moșia la Greci (Tutova), de cumpărătură Mitropoliei, ca și viile Mitropolitului Ghedeon la Odobești (care luase și Ungurași, Dracsineștii, Negoeshii). Pomenit nepotul Costachi. Mai avea Nemerniceni și heleșteul, Strîmbul «pe vale capiștii armeneshii». Singura avere în bani — și se pare că n'are mai mult — 300 de lei, pentru pomeni, «pamînți». La 24 ale lunii, observînd vremea grea — «trecînd și noi pîntr'ăastă ușă ca să vază cei ă-or veni în urma noastră măcar ă-au fost și sînt aceste vremi, iuți și grele» —, el adaugă dar de odăjdii Metropoliei (și «mitră frumoasă», «12 mînei moschi-

cești cu 2 trioade și liturghii cenovnice de toate trebiile arhieresti și alte cărți care nu s'au mai pomenit : aceste am dat 300 lei, de le-am cumpărat de la Moscova»). A plătit și șapte pungi datoria lui Ghedeon care cu acești bani, cu camătă, luase (satele). La 1786 «milă» pentru neamul lui Tăutul Vel Logofăt, adevărit astfel de Toader Balș (pp. 115—6).

Foarte interesant actul din 1593, al lui Ieremia Movilă, pentru casele lui Bogdan Donovac din Suceava (mențiunea luptelor interne supt Despot, a Muntenilor din Suceava, a «țirgoveștii» de acolo, a viilor vândute de Petru Șchiopul lui Sima vameșul și, după moartea acestuia, dăruite Galatei; Bogdan Donovacovici era în Lioy, unde-i murise tatăl; cred că am dat o traducere germană a acestui act, din hîrțile lui Wilhelm Schmidt (pp. 116-7). Scutiri, de la 1705 înainte, pentru preoții armeni din Iași, p. 118 și urm. (cei de la Suceava se apărau cu acte aduse din Ardeal, p. 120). Boierescul de «12 zile pe an ori cîte 2 lei bani să dă pentru lucru» la 1757, p. 121. Reserva că se poate cere răscumpărarea de cîne n'a fost față la vinzare, pp. 121-2. Venitul episcopiei Romanului de la țirgoveți (1799), p. 127 și urm. Drepturile breslei blănarilor și cojocarilor din Iași supt ocupația rusească, cu «podracici» (oameni cu contract), p. 129 și urm.

Pentru căsătoria lui Asachi cu Elena (Eleonora) Täuber, Vienesă, foastă soție a lui Chiriac Melirato (copii cu el, Dumitru, Glicheria și Alexandru), nu fără rezistența acestuia, în 1830 (despărțirea din 1823; Asachi are chiar de atunci în pază pe copii); p. 131.

Curios act de frăție din 1774 între Iordachi Balș, Constantin Vîrnav, Ienachi Conta și Iordachi Cananău, pp. 132-3. Martin Koubelca arhitect lucrează la casa și clopotnița de la Frumoasa (pp. 134-5). Judecată a lui Ion Neculcea în 1742, pp. 135-7 («vâtaf de foroșeri»?). Pentru exilul la Bolù a fiicei lui Vodă Mavrogheni, Eufrosina, văduva lui Negri Caimacamul, p. 138.—Genealogie a familiei Gane (multe lucruri străine și inutile), p. 139 și urm.: cerere de a fi îngăduită să treacă la călugărie a unei Gane la 1823; contract pentru zfar și tipografie al lui C. Gane cu Goldner; corespondența lui I. Urban Iarnik cu N. Gane.

Între inscripții și notițe, inscripția dela Sf. Paraschiva din Pitești; notițe de la Mediaș, din Ploești, Baia, etc. (cea din Inidoara am dat-o și eu), notițe sturdzești de la Păstrăveni. Una, mun-

teană, pretinde că Hangerliu a fost purtat pe străzi cu lanțul de gît înaintea de a fi tăiat (p. 172), ceea ce e fals. D. I. Minea discută asupra primilor pîrcălabi de Chilia (pp. 187-8). Același se ocupă (p. 188 și urm.) de raportul dintre Ureche și Paszkowski: știri după izvoare poetice pierdute, numai de la Aron-Vodă încoace. Interesanta «scrisoare cantemirească» merită o lămurire mai pe larg (p. 197). Același a aflat în acte tîrzii mențiunea vechilor documente moldovenesti de la 1392 înainte (pp. 197-9). D. Ghibănescu înseamnă un antologhion brincovenesc oferit de Mihai Cantacuzino la 1706 bisericii din Lugoj. Un manuscris nou de cronograf, p. 217 și urm. O condică și «pravilă» supt Alexandru Moruzi e semnalată la p. 225 și urm.

* * *

P. Palade, *Radu de la Afumați*, Ploiești 1923.

Lucrarea d-lui Palade e foarte bine informată, dar și fără pretenție de a inova, merite care trebuie semnalate în această epocă de confuzie pretențioasă. Interesantă mențiunea din Sanudo că încă din 1521 ar fi fost vorba de candidatura pretendentului Mircea fiul lui Mihnea.

Se pot releva ici și coio lucruri de îndreptat. N'au fost «capitulații» în relațiile noastre cu Turcii. Fessler nu poate fi izvor pentru istoria Turcilor. Pașa din Nicopole nu e «Mahomed», formă în sine falsă, ci Mehemed. Cifrele din „Ziarele” lui Sanudo, exagerate, nu merită a fi însemnate. Ideia lui Xenopol a luptei dintre Dănești și Drăculești nu mai e de menținut. „Knesius Stederdorf” e „cneazul” dintru'un sat ardelean. Descendența lui Dragomir Călugăruț nu e și nu poate fi prin nimic dovedită, Radu de la Afumați e ori din Vilcea, ori din Ilfov: semnalarea Afumaților vilcenii și uciderea lui Radu la Rîmnicul Vilcii ar pleda pentru întăia ipotesă. Nu poate fi vorba de „ocuparea Chillei și Cetății-Albe” la 1522 (p. 23).

Pretutindeni, expunerea e precisă și foarte amănunțită.

N. I.

* * *

D. P. Gîrboviceanu, publică supt titlul de „Romîni de peste hotare și în deosebi din Rusia și Iugoslavia” (București, tip.

măn. Cernica), o conferință, ținută la Ateneul din București. Date exacte, într'o formă plăcută. Și informații personale (despre Rominii din Sușnevița și Mune, 6.500 la număr: țeranul care cere să se trimeată «libri», căci «pierdem lingua»; amintiri din Cherson, unde comandantul era Romin înainte de a fi general în armata noastră, un Moruzi avînd comanda Cazacilor; unul din șefii bolșevicilor alt «Moldovean», profesorul Barbă Neagră asemenea, ca și negustorul Neagu, diaconul Costin din Aleșchi etc.; lista de «Macedonenii» cari au servit noua Grecie; un drum pe Dunăre în contact cu ai noștri din Serbia). Și o scurtă bibliografie.

* * *

Fostul episcop al Romanului, părintele Teodosie, publică o bună traducere din grecește a «Comentariilor sau explicării epistolei către Evrei» a Sf. Ioan Hrisostomul.

* * *

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Pagini foarte înțelegătoare și de o sănătoasă critică despre lași le dă d. Voilquin în *Paris-Bucarest* pe Decembre 1923. Sînt pasagii de toată frumuseța. Întreaga bucată ar trebui tradusă.

* * *

În broșura «Inaugurarea festivă a rectorului pentru anul de studii 1921-1922» (Cernăuți 1922) d. Max Hacman se ocupă cu juriconsultul basarabean Petru Manega, autorul Codului Civil pentru provincia sa, de care s'a mai ocupat și răposatul Casso. El ar fi nu Grec, ci Român din Macedonia, mai ales după finala numelui său (adaug: Pașalega). Se știa că a trecut baccalaureatul la Paris în 1818 și licența în drept tot acolo la 1820. Trîmțerea lui în Franța se va fi făcut — de vreme ce a avut legătură cu Mitropolitul Ignatie — din fondul Eteriei, potrivit intențiilor întemeietorilor ei (v. *Revista Istorică* pe 1922): în acest cas el era privit ca Grec¹. De aceia a și mers să caute, la

¹ D. Onisifor Ghibu a dovedit că *Povățuitorul tinerimii*, așa cum se presintă, nu e al lui Gheorghe Lazăr.

Troppau, pe Capodistria, care el l-a trimis în Basarabia, oferindu-i serviciu. După dreptul roman caută el a crea noua prăvilă și vorbește cald de descendența din Romani. D. Hacman observă cu dreptate că regimul lui Nicolae I-ii a ucis ideia reformei. Juristul a vegetat ca bibliotecar la Chișinău. Sfirșitul nu i se cunoaște.

* * *

În *Revista Moldovei*, III, 10, o scrisoare a lui Pușchin despre izbucnirea mișcării lui Tudor Vladimirescu și a Eteriei. E datată din Chișinău și pomenește organizarea primitivă a societății, cu trei grade (militari, cetățeni și ἀρχή), precum și mișcarea din Odesa, între Greci. Poetul crede că Ali-Pașa de lanina s'a făcut creștin, supt numele de Constantin. Se discută ideia ocupării Principatelor și trecerii Dunării de Ruși.

* * *

În *Anuarul județului Olt* pe 1924 se pot afla date numeroase și variate asupra comunelor acestui județ. Știrile istorice despre biserici lipsesc prea mult. Și cine a dat voie să se dărîme, cum spune «Anuarul», vechea mănăstire Clocociov? Acest act barbar a fost el aprobat de Ministeriul de Culte, după luarea avizului, necesar, al Comisiunii Monumentelor Istorice?

* * *

În *Cultura Poporului* de la Cluj, note despre Romîni din Ardeal și de dincoace de pictorul Guillardmod, un Elvețian.

* * *

În *Spomenicul Academiei* din Belgrad, LV (1922), se dă o gramată a egumenului de Sf. Pavel la Athos pentru mănăstirea închinată a Jițianului (p. 26).

N. I.

13. JUL 1925

P. 130

278849

REVISTA ISTORICĂ

TABLA CUPRINSULUI

Redactată de d-ra *Natalia Marinescu.*Anul al VIII-lea, 1922.

ARTICOLE.

	Pag.
<i>Iorga N.</i> — Molière și Romîni	1
„ — Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul Romînilor	10
„ — Documente nouă de istorie românească	82
„ — Mormîntul lui Vladislav-Vodă	124
„ — Un cântec ardelenesc nou	162
<i>Karadja C.</i> — Un călător prin Muntenia	180
„ „ — O gravură necunoscută	188
<i>Motogna Victor.</i> — Familia Mailat	184
<i>Oprescu Anton.</i> — Ceva despre revoluția din 1821 în țe- rile romîne	95
<i>Zaborowski Virgil.</i> — Încercare de studiu general asupra materialului archivalic din arhivele venețiene privitor la Ist. Romînilor	97

DOCUMENTE

<i>Băcilă I.</i> — Stampe și portrete necunoscute privitoare la Istoria Romînilor	41
<i>Iorga N.</i> — Acte și documente ardelenesc	143
<i>Karadja I. C.</i> — Corespondența lui Capodistria cu Ioan Caragea Voevod	27

	Pag.
<i>Karadja I. C.</i> — Carte de afurisenie a Mitropolitului mun- tean Teodosie	41
<i>Morariu L.</i> — O scrisoare a lui Er. Porumbescu	51
<i>Motogna V.</i> — Țara Brodnicilor și Vrancea	55
„ „ — Tot în chestia etimologiei «Dunării»	62
„ „ — Stăpînirea lui Ștefan-cel-Mare asupra Ci- ceului	128
„ „ — La dreptul românesc, ius valachicum	186
„ „ — Biserica din Măgurele (Ilfov), 1797	192
„ „ — Un act din secolul XIV privitor la Morlași	193
„ „ — Ceva nou privitor la Ștefan I (II) ?	195
<i>Panăitescu P. P.</i> — Unchiul lui Ștefan-cel-Mare	45
„ „ — Știri venețiene contemporane asupra bătăliei de la Baia	47
„ „ — Un zăpis gălățean	198
„ „ — O însemnare privitoare la relațiile Bi- sericii Moldovei cu Rusia	200

DĂRI DE SAMĂ.

<i>Battistella Antonio.</i> — Storia di Venezia	122
<i>Bogdan-Duică.</i> — Viața și opera întâiului țerănist, Ion Io- nescu de la Brad	188
<i>Burada Th.</i> — Istoria teatrului în Moldova	202
<i>Georgescu I. B.</i> — Biserica vechiului Bucovăț	205
<i>Iorga N.</i> — Istoria poporului românesc (trad.)	124
<i>Kirițescu C.</i> — Războiul nostru	205
<i>Montferrier H. G.</i> — Voyage de fantaisie politique	159
<i>Müller Friedrich.</i> — Lehrbuch der Geschichte Rumäniens	129
<i>Pfellschifter Georg D.</i> — Die St.-Blasianische Germania Sacra, ein Beitrag zur Historiographie des 18. Jahr- hunderts	
<i>Tafraïl O.</i> — Istoria artelor de la origine la Renaștere	205
<i>Toesca P. și Rizzo S.</i> — Istoria dell'arte clasica e italiana	204

CRONICĂ.

<i>Bogdan-Duică.</i> — Despre Costachi Rolla, cumnatul lui A- lecsandri	72
<i>Giurescu C. C.</i> — Originea artei bizantine	70
<i>Familiiile din Igești</i>	117
<i>Istoria unui manuscris al lui Șincai.</i>	75

<i>Motogna V.</i> — În chestia etimologiei Dunării	64
Note despre <i>villae olachales</i>	77
Note despre «obşteasca tinguire»	77
Note despre biserica din Voevodeni	150
Rutenii colonisați în Bolosa	
Schitul Zagavia	77

Anul al IX-lea, 1923.

ARTICOLE.

	<u>Pag.</u>
<i>Bianu I.</i> — Un ordin al lui Cuza-Vodă	180
<i>Filitti C. I.</i> — Un raport diplomatic muntean din 1856	65
<i>Iorga N.</i> — Din propaganda în Apus pentru Unirea Principatelor	1
" " — Victor Plăce și Unirea Principatelor	53
" " — Din pribegia lui Gheorghe Ștefan	97
" " — Începuturile episcopiei din Buzău.	124
" " — Încă un călător francez la noi	177
" " — Lucruri nouă despre Compania grecească.	181
<i>Karadja I. C.</i> — Conte de Lagarde	15
" " — Raffet ca scriitor despre noi.	20
" " — O nuntă fanariotă	85
" " — Mormintul lui Mavrogheni-Vodă la Brusa	93
" " — Un istoric turc despre noi	92
" " — Ceva despre crucea lui Șerban-Vodă Cantacuzino	183
<i>Morariu Leca.</i> — Preocuparea de istorie literară a folkloristului Marian.	32
<i>Motogna V.</i> — Războaiele lui Vlaicu-Vodă cu Ungurii 1368-9.	25
" " — Lupta de la Posada	81
" " — Raportul lui Alexandru Sterca Șuluțiu despre adunarea din Cîmpul Libertății (1848).	87
" " — O scrisoare a lui Dumitrașco-Vodă	94
<i>P. P. Panaitescu.</i> — Cel mai vechiu act municipal din Moldova	184
<i>Șotropa V.</i> — Două scrisori arhieresti	22
" " — Dovezi despre vechimea poporului român în Ardeal	28

DOCUMENTE.

<i>Bulat T. G.</i> — Două acte domnești : unul de la Mateiu Basarab, altul de la Constantin Brîncoveanu	48
<i>Glurescu C. C.</i> — Diverse documente.	43
<i>Iorga N.</i> — Documente bistrițene nouă	45
» » — Un act botoșănean	46
» » — Documente	187
* Pomelnicul de la Motru, 1854.	201

DĂRI DE SAMĂ.

<i>Bogrea V.</i> — Poezia noastră populară.	34
<i>Capidan J.</i> — Raporturile albano-romîne	34
<i>Bogdan-Dutcă.</i> — Despre Ienăchiță Văcărescu	40
» » — Poezii munteni	112
<i>Bareilles, Bertrand.</i> — Le rapport secret sur le congrès de Berlin adressé à la Porte	110
<i>Gurie, Arhiepiscop.</i> — Starea preoțimii în timpul Mitropolitului Gavril Bănulescu	112
<i>Molitvelnicul</i> Marțian	
Nume de localități sud-orientale	35
<i>Roth V.</i> — Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens	34
<i>Tcaciuc N.</i> — Istoria literaturii romîne	112
<i>Vuia N.</i> — Jocul călușarilor	34
<i>Wagner M. L.</i> — Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache	45

CRONICĂ.

Monede și frinturi de vase, o inscripție din 1142 (<i>sic</i>) (Chișinău)	112
Curtea Domnească din Argeș	197
Contribuții la istoria armatelor romîne din 1663	198
Despre Insula Șerpilor în antichitate	201

Anul al X-lea, 1924.

ARTICOLE.

<i>Bulat T. G.</i> — Din corespondența fostului episcop de Buzău	50
--	----

	Pag.
<i>Bulat T. G.</i> — Un cronicar sas despre noi	170
» » » — Din corespondența lui Vasile Lupu	257
<i>Iorga N.</i> — Frații păgîni ai lui Radu Mihnea	82
» » — Lucrări nouă despre Șincai	90
» » — Mezzofanti și Romîni	103
» » — Actul lui Mohammed II pentru negustorii din Cetatea-Albă, 1456.	105
» » — Romîni și lupta de la Lepanto	107
» » — O episcopie de suprimat, cea de la Galați	178
» » — Mormîntul lui Petru-Vodă Mircea	180
» » — Aproximarea armatei lui Nicolae Mavrogheni	184
» » — Un poet grec despre noi	190
» » — Un drum la Țarigrad în secolul al XVIII-lea	246
» » — Un act fals	249
» » — O hotărnicie episcopală	255
<i>Karadja C.</i> — Un călător pe Dunăre în 1786	43
» » — Despre Caragea-Vodă	182
» » — Un bacșiș princiar	183
<i>Motogna V.</i> — <u>Contribuții la relațiile dintre urmașii lui</u> <u>Petru Rareș și Ungaria</u>	20
» — Documente noi privitoare la căderea lui Despot.	26
<i>Nandriș G.</i> — Raporturile între Moldova și Ucraina în secolul al XVII-lea	250
<i>Panaitescu P. P.</i> — Sfîrșitul lui Iancu-Vodă (Sasul)	170
<i>Petranu, Coriolan.</i> — Contribuțiuni privitoare la distrugerea comorilor de artă ardeleană	98
<i>Rosetti, Generalul.</i> — Hotarele Moldovei la Sud supt Ște- fan-cel-Mare	186
<i>Tagliavini C.</i> — Una lettera inedita di Eliade	256
<i>Winklér A.</i> — Începutul Domniei lui Vodă-Caragea	2
» » — Contribuțiuni la ist. păcii din 1812	241
<i>Zaborowski V.</i> — Ceva despre situația de drept interna- țional a țerilor romîne supt Turci.	191

DOCUMENTE.

Documente din colecția Elena Donici	116
Amințirile contelui Marcellus	126
O circulară tipărită în 1824.

	<u>Pag</u>
Fragment din diata Mitropolitului Veniamin Costachi . . .	127
Acte relative la familia lui Alexandru-Vodă Suțu . . .	130
Testamentul lui Dimitrie Eustatievici	135
Acte botoșanene și dorohoiene	194
O scrisoare a lui Costachi Negri către Bolintineanu . . .	202
Acte de la Mateiu Basarab privitoare la moșia Vernești (Buzău)	264
Un act privitor la căpitaniile supt Fanarioți	284
Cîteva rînduielei pentru viața monahală din Moldova . .	290
Cu privire la episcopul Clain	280
Hîrtii referitoare la moșia Stănești (Prahova)	294

DĂRI DE SAMĂ.

<i>Berechet, Ștefan.</i> — Mitropolia Prolavului (Brăilei) . . .	233
<i>Buta Nicolae.</i> — Avram Iancu și epoca sa	230
<i>Belciugățianu A.</i> — Curs de istorie a literaturii italiene .	156
<i>Correspondance</i> du Comte d'Argenson, Ministre de la Guerre, publié par le marquis d'Argenson, Lettres de Marie Leczinska et du cercle de la R ine	133
<i>Dan, Dimitrie.</i> — Mănăstirea Sucevița, cu anexe de docu- mente	134
<i>Dragomir S.</i> — Fragmente din cronica sîrbească a lui Gheorghe Brancovici	140
<i>Dragomir S.</i> — Avram Iancu	230
<i>Dobrescu N.</i> — Istoria Bisericii romîne	232
<i>Eginhard.</i> — Vie de Charlemagne, trad. par Louis Halphen	309
<i>Forst O.</i> — Contribuții la cea mai veche genealogie a familiei Movilă.	231
<i>Georgescu I. și V. Suciu.</i> — Gheorghe Lazăr, la o sută de ani de la moartea lui	54
<i>Ghibănescu Gh.</i> — Studii și documente	142
<i>Gheorghiu A.</i> — Pe drumuri basarabene	232
<i>Motogna V.</i> — Politica externă a lui Mircea-cel-Bătrîn .	298
<i>Piclișanu Z.</i> — Coresponzența din exil a episc. Inochentie Klein	214
<i>Rădulescu C. și Răușescu (preot)</i> — Dragoslavele . . .	84
<i>Sîmlonescu H.</i> — Mănăstirea Vorona	141
<i>Stănoiu D.</i> — Mănăstirea Căldărușani	309
<i>Toma I.</i> — Monumentul „Stîlpul lui Vodă” (din Vama). .	152

	Pag.
<i>Taberner V. 7</i> . — Historia de Catalunya	228
<i>Zaharescu, Ecat.</i> — Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică	320

CRONICĂ.

Rolul Ecaterinei Bărcănescu în cariera lui Gh. Lazăr	145
Județul Pădureților	152
O versiune a baladei Mihai-Vodă și Dobriceanu din Stoenеști	153
Note despre preistoria Olteniei de N. Plopșor	153
O inscripție românească pe un manuscris de la Athos	153
O episcopie a Mehădiei	161
Despre Găgăuți	161
Rochia în stil moldovenesc a Ecaterinei a II-a.	168